

Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi

ARALIK 2021 CİLT 1 SAYI 2



KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI



Sunuş

Nuran Tezcan ve Günül Özlem Ayaydın Cebe 1

Araştırma Makalesi

On Dokuzuncu Yüzyıl Öncesi Osmanlı Edebiyatı: Ana Akımlar ve Eğilimler

Edith Gülçin Ambros 5

Edebiyat Tarihi Yazımı Bibliyografyası

Rabia Bakırdaş ve Ayşe Yiğit 24

East and West: Émigré Literature in the Ottoman Empire (18th–20th Century)

Johann Strauss..... 51

Çeviri

Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğulu Şairler ve Âlimler (1453-1600): Türk-Acem Kültür Tarihine Bir Katkı

Hanna Sohrweide, Çeviri: Aysu Akcan ve Ercan Akyol..... 82

Kitap Tanıtımı

İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: Kim Egemen Olabilir Yazgısına

Turhan Koç..... 114

Yorumbilimsel Açıdan Şiirin Özgünlüğü: Mimesis, İfade ve Gösterge

Fatma Nur Topel 119



ISSN: 2791-8831

<https://kundergisi.kapadokya.edu.tr/>

Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, edebiyat ve kültür üzerine nitelikli bilimsel yazılar yayımlamayı ve yenilikçi tartışmaların adresi olmayı hedefleyen, dijital, açık erişimli, hakemli, çift dilli, uluslararası bir yayındır. Kün, önceliğini Türk edebiyatı ve kültürünü konu edinen yazılara vererek, bu alanlarda çalışan yerli ve yabancı araştırmacıların bir araya gelip düşünce üretebilecekleri uluslararası bir platform oluşturmayı hedefler. Bununla birlikte, derginin sayfaları, edebiyat ve kültürle ilgili kuramsal, disiplinler arası veya karşılaştırmalı her konuda araştırmaya açıktır. İngilizce ve Türkçe yazı kabul eden dergi, Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Ayrıca, her yıl bir özel sayı çıkarılması planlanmaktadır. Kün'ün kapsamında özgün bilimsel makaleler, derlemeler, eleştirel denemeler; makale çevirileri; yayın, yapıt ve gösterim incelemeleri yer almaktadır.

Dergi Sahibi

Funda Firuz Aktan

Baş Editörler

Nuran Tezcan (Kapadokya Üniversitesi, Türkiye)

Günil Özlem Ayaydın Cebe (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)

Yardımcı Editör

Yusuf Gökkaplan (Kapadokya Üniversitesi, Türkiye)

İngilizce ve Çeviri Editörü

Sinan Akıllı (Kapadokya Üniversitesi, Türkiye)

Kitap Tanıtımı Editörü

Leyla Burcu Dünder (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Yayın Kurulu

Aysu Akcan (Viyana Üniversitesi, Avusturya)
Sinan Akıllı (Kapadokya Üniversitesi)
Ercan Akyol (Viyana Üniversitesi, Avusturya)
Fatih Altuğ (İstanbul)
Yalçın Armağan (Mimar Sinan Üniversitesi)
Timur Davletov (TÜRKSOY, Ankara)
Neval Karanfil (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Duygu Oylubaş Katfar (Kapadokya Üniversitesi)
Evrım Ölçer Özünel (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Mehmet Fatih Uslu (Koç Üniversitesi)
Tuna Yıldız (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Danışma Kurulu

Hülya Argunşah (Erciyes Üniversitesi)
Mustafa Argunşah (Erciyes Üniversitesi)
Bahtiyar Aslan (Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi)
Hatice Aynur (Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi Asya ve Afrika Dilleri Araştırma Enstitüsü)
Serpil Bağcı (Hacettepe Üniversitesi)
Ömür Ceylan (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dilek Cindoğlu (Kadir Has Üniversitesi)
Robert Dankoff (Chicago Üniversitesi, ABD, emeritus)
Abdülkadir Emeksiz (İstanbul Üniversitesi)
Gonca Gökalp Alpaslan (Hacettepe Üniversitesi)
Cemal Kafadar (Harvard Üniversitesi, ABD)
Ramazan Korkmaz (Maltepe Üniversitesi)
Petr Kučera (Mainz Üniversitesi, Almanya)
Selim Sırrı Kuru (Washington Üniversitesi, ABD)
Öcal Oğuz (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Süha Oğuzertem (İstanbul)
Nevzat Özkan (Erciyes Üniversitesi)
Nuri Sağlam (İstanbul Üniversitesi)
Mehmet Samsakçı (İstanbul Üniversitesi)
Haşim Şahin (Sakarya Üniversitesi)



●

Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Sunuş

●

Nuran Tezcan

Kapadokya Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-8371-6586

nuran.tezcan@kapadokya.edu.tr

Günil Özlem Ayaydın Cebe

Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-1697-4104

gunilozlem@gmail.com

Tezcan, Nuran ve Günil Özlem Ayaydın Cebe. "Sunuş". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 1-4. DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.10>

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



Sunuş

Nuran Tezcan ve Günil Özlem Ayaydın Cebe

Değerli Okurlar,

Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları'nın ikinci sayısını yayımlamaktan onur duyuyoruz. İlk sayımızda dergimizin amaç ve ilkeleri ile yayın ve danışma kurulu üyelerimizi sizlere duyurmuştuk. Aynı ilkeler çerçevesinde bu sayımızı yayımlarken önceki sayının deneyim ve uygulama yöntemlerinin ortaya koyduğu gerçekler karşısında bazı yenilikler yapmayı uygun gördük. İkinci sayımızdan itibaren sayfalarımızı İngilizce yazılara da açmaya karar verdik. Artık çift dilli yayın yapan bir dergiyiz. Bu konu ile ilgili dergimizin web sitesini düzenleme çalışmalarımız sürüyor. Ayrıca, editörler kurulumuzda bazı değişikliklere gittik ve danışma kurulumuza yeni üyeler ekledik. Bunlarla ilgili bilgilere sayımızın künyesinde ve web sitemizde ulaşabilirsiniz.

Önceki sayımızda duyurduğumuz üzere dergimizin bu sayısını “edebiyat tarihi yazımı” konusuna ayırmıştık. Duyurumuzda, Türk edebiyatı çalışmalarının her dönemi için günümüzde yeni bir Türk edebiyat tarihi yazma gereksiniminin bu alanın uzmanlarının ortak bir kaygısı olduğunun altını çizmiştik. Gerek edebiyata yenilikçi yaklaşımların geliştirilmesi ihtiyacı, gerekse metin incelemelerinin yükselen bir hızla artması, edebiyat tarihi yazımını yenilikçi perspektiflerden tartışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Alan uzmanlarının bu konuya büyük ilgi göstermesine ve yazı gönderme konusunda söz vermesine rağmen, böylesine kapsamlı ve çok yönlü bir konu üzerine tek bir sayı yayını sürecinde istenilen kapasitede bir yazı niceliğinin gerçekleşmesinin haklı olarak sonuç verici olmadığını gördük. Dolayısıyla, özel sayı etiketinden vazgeçtik. Bu konudaki projelerimizi daha geniş bir zamana bırakarak bir sempozyuma dönüştürmenin daha doğru olacağını düşündük. Böyle olmakla birlikte, bu girişimimiz, Türk edebiyatı tarihi alanında çok önemli ve verimli çalışmaların ortaya çıkmasını da sağladı. Bu konuda edebiyat tarihine yeniden bakışa pencere açan, özgün görüşler içeren yazılara ulaştık ve bunları dergimizin bu sayısı için duyurduğumuz temaya sadık kalarak yayımlamaktan övünç duyuyoruz.

Bu yazıların ilki, Viyana Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü öğretim üyesi Edith Gülçin Ambros'a ait. Klasik ve modern Türk edebiyatı alanında her zaman yenilikçi bakış açısıyla dikkat çeken ve bu alanda zengin bir yayın külliyatına sahip olan Ambros, “On Dokuzuncu Yüzyıl Öncesi Osmanlı Edebiyatı: Ana Akımlar ve Eğilimler” başlıklı yazısında, Osmanlı-Türk edebiyatının tarihsel dönemlendirmeye dayanan “klasik” sınıflandırma anlayışının ötesinde bir edebiyat tarihi önerisiyle yeni bir bakış geliştiriyor. On dokuzuncu yüzyıla kadar ortaya çıkmış ana akımlar ve eğilim-

ler üzerinden yeni bir değerlendirmeye yöneliyor. Bu yolla genelden özele bir sınıflandırma yaparak saray patronajına dayanan yüksek edebiyatın türleri ile halk edebiyatı arasındaki algı ve estetik söylem açısından ilişkiye dikkat çekiyor. Bu ilişki bağlamında edebiyat türleri ile toplum katmanlarının dünya algıları, estetik anlayışları arasındaki paralellikleri konu edinerek edebiyatın klasik olarak adlandırılan saray ya da yüksek sınıf edebiyatı ile halk edebiyatı olarak adlandırılan katmanı arasındaki alışverişlere yepyeni bir pencere açıyor. Tür ve söylemdeki paralelliklere dayanarak edebiyatın dört katman üzerinden yorumlanabileceğine dair bir yol gösteriyor.

Uzun yıllar Strazburg Üniversitesi Türk alışmaları Bölümünde ğretim yesi olarak yaptığı çok dilli ve karşılaştırmalı araştırmalarla modern Osmanlı-Türk edebiyatı konusunda ufku-muzu açan Johann Strauss'un "East and West: migré Literature in the Ottoman Empire (18th-20th Century)" başlıklı makalesi, yayımlamaktan dolayı övünç duyduğumuz bir diğer yazı. Tarih-sel açıdan hem Ambros'un hem de eviri bölümünde yer alan Hanna Sohrweide'nin araştırmalarını kronolojik açıdan tamamlayan çalışmasında Strauss, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'na öncelikli olarak siyasi amaçlarla göç eden Batılı ve Doğulu yazarları konu alıyor ve bu alanda Türkiye'de pek bilinmeyen kişiliklere ışık tutuyor. Orta ve Doğu Avrupa (İsveç, İtalya, Macaristan, Polonya, Romanya) ile Afganistan, İran, Mısır ve Kafkasya'dan Osmanlı'ya gelen yazarların yapıtlarını "göçmen edebiyatı" kavramı çerçevesinde değerlendiren Strauss, söz konusu edebiyatın nitelikleri hakkında yenilikçi saptamalarda bulunuyor. Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin yapıtlarında kendi edebî gelenekleri ile sıkı bir bağ bulunduğunu gözlemlerken İran ve Afganistan'dan genlerin Batılılaşan Osmanlı edebiyatından etkilendiğini ortaya koyuyor. Ayrıca, bu yazarların kendi ulusal edebiyatları içindeki konumunu sorgulayan Strauss, bunlardan bazılarının kendi kültür bağlamlarındaki nc niteliklerine dikkat çekiyor. Böylece, Osmanlı edebiyatını bir imparatorluk edebiyatı olarak anlamlandırmayı sağlayan kapsamı genişletiyor ve yenilikçi gözlemleriyle Osmanlı'nın kendi sınırları dışındaki edebî kültürlerle kurduğu ilişkiyi de göz önüne alarak yazılacak edebiyat tarihlerinin kapısını aralıyor.

Edebiyat tarihi konusunda diğer bir önemli yazı ise Rabia Bakırdaş ve Ayşe Yiğit'in hazırladığı "Edebiyat Tarihi Yazımı Bibliyografyası"dır. Bu çalışmada, yazarların da belirttiği üzere "edebiyat tarihi yazımı üzerine kuramsal tartışma yürüten veya eleştirel yaklaşımlar geliştiren kaynakları" ne çıkaran bir btnce oluşturulmuştur. Doç. Dr. Günil zlem Ayaydın Cebe gözetiminde ve nispeten kısa bir sürede gerçekleştirilen bu çalışma, alışılmış bir bibliyografyanın ötesinde olup bibliyografya anlayışına yeni bakış aaları getirmeyi de hedeflemiştir. Yazarlar, kaynakları içeriklerine göre "Edebiyat Tarihi Yazımı zerine Tartışma İçeren Kaynaklar", "Araştırma-İnceleme", "Edebiyat Tarihleri", "Yazar ve Yapıt İncelemeleri", "Tanıtım Yazıları" olmak üzere beş başlık altında toplamışlardır. Bu gruplandırma ile daha önceki edebiyat tarihi bibliyografyalarından farklı, profesyonel bir çalışma ortaya koymuşlardır. Böylece daha baştan kitap ya da yazı listesi oluştırmaktan öte bir anlayışla hazırladıkları bibliyografyanın yeni bir edebiyat tarihi yazımına ışık tutacak işlevine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, kaynakların istatistiksel ve kronolojik değerlendirmelerini sunarak Türkçede edebiyat tarihi yazımının başlangıcından günümüze sergilediği görünümü yorumlamışlardır.

Dergimizin eviri bölümünde ise nl Alman Doğubilimci Hanna Sohrweide'nin 1970'te yayımladığı "Dichter und Gelehrte aus dem Osten im Osmanischen Reich (1453-1600): Ein Beitrag zur türkisch-persischen Kulturgeschichte" adlı yazısının Aysu Akcan ve Ercan Akyol tarafından Türkçeye evirisi yer almaktadır. Sohrweide, Türkiye'de adı az sayıda bilim insanı tarafından bilinen bir Alman Doğubilimcidir. Türk edebiyatı literatüründe son yıllarda "Ferruh u Hümâ" hikâye-

sinin yayımı ile gündeme gelmiştir. Oysa Sohrweide 1970’li yıllarda Berlin Devlet Kütüphanesindeki zengin Osmanlı yazmalarının kataloğunun hazırlanması projesinde çalışmış olan çok değerli bir “Osmanist”tir. Osmanlıcaya ve yazma eserlere olan hâkimiyetiyle Berlin Devlet Kütüphanesinde Osmanlı yazmalarının tanınmasında çok önemli katkıları olmuştur. Semih Tezcan, 2016 yılında onun “Neues zum ‘İşq-Nāme’” (1979) adlı makalesini “‘İşq-Nāme Diye Adlandırılan Eser Üzerine Yeni Bilgiler” (*Türük* 7: 15-23) başlığıyla Türkçeye çevirmişti. Onun Osmanlı literatürü konusunda iki önemli makalesinden biri de yukarıda adı geçen “Osmanlı İmparatorluğunda Doğulu Şairler ve Âlimler (1453-1600): Türk-Acem Kültür Tarihine Bir Katkı” adlı makalesidir. Çok geç de olsa edebiyat tarihi açısından büyük önem taşıyan bu makalenin Türkçe çevirisinin dergimizde yayımlanmasının Türkiye’deki Osmanlı edebiyatı ve tarihi araştırmalarına getireceği katkıdan dolayı büyük bir kıvanç duyuyoruz. Akcan ve Akyol’un büyük bir emekle Türkçeye kazandırdıkları oldukça kapsamlı olan bu yazı, Osmanlı Devleti’nin Fatih dönemine, klasik edebiyatın oluşum sürecine yeni bir bakış getirerek edebiyat tarihi yazımının klişelerini bilimsel gerçekliklerle yeniden yorumlamaya olanak sağlayacaktır.

Kitap tanıtımı bölümünde, ilk olarak Turhan Koç’un “İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: *Kim Egemen Olabilir Yazgısına*” başlığıyla Alphan Akgül’ün 2021 yılında çıkan *Kim Egemen Olabilir Yazgısına: Türk Romanında Trajedi ve Özgür İrade* adlı incelemesi üzerine kaleme aldığı yazı yer almaktadır. On dokuzuncu yüzyıl erken dönem Türk romanına yazarının “netameli” kavramıyla sınıflandırdığı “trajedi” açısından yeni bir perspektif getiren bu çalışma da edebiyat tarihi yazımında ezber bozacak bir değer taşımaktadır. Koç, “çok çalışılmış” erken dönem Türk romanının Akgül tarafından “trajedi” açısından ele alınışının önemine ve özgünlüğüne dikkat çekerek bu incelemenin Türk edebiyatı için yeni bir pencere açtığını profesyonel bir yorumla ortaya koyuyor ve bu çalışmayı 2021 yılının en dikkat çeken edebiyat araştırmalarından biri olarak yorumluyor.

İkinci kitap tanıtımı ise Servet Gündoğdu’nun 2021 yılında yayımlanmış olan *Mimesis, İfade ve Gösterge: Şiirin Özgünlüğü Bağlamında Poetika Sorunu* adlı çalışması üzerine Fatma Nur Topel’in “Yorumbilimsel Açıdan Şiirin Özgünlüğü: *Mimesis, İfade ve Gösterge*” başlığıyla hazırladığı yazıdır. Şiirin poetika ile olan ilişkisinin çeşitli kuramcılarının görüşleri çerçevesinde çözümlendiği bu çalışmayı Topel, “bazıları henüz Türkçeye kazandırılmamış olan şiir üzerine derinlikli tartışmaları konu edinmesi ve titiz bir incelemeden geçirmesiyle, Türkçe şiir eleştirisinin ufkunu açacak bir çalışma olarak” nitelemektedir.

Dergimiz, 2022 yılında Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) aylarında olmak üzere iki sayı yayımlayacaktır. Ayrıca planladığımız özel sayımızla ilgili duyuru, ileriki tarihlerde yapılacaktır. Dergimizin Yaz sayısına 31 Mart 2022, Kış sayısına 30 Eylül 2022 tarihlerine kadar edebiyat ve kültür çalışmaları üzerine özgün nitelikli Türkçe veya İngilizce makalelerinizi, çeviri ve kitap tanıtımı yazılarınızı bekliyoruz. Dergimiz, ilkelerimiz, sayılarımız ve yazı gönderimi ile daha fazla bilgiye web sitemizden ulaşabilirsiniz.

Aydınlık günlerde yeniden buluşmak dileğiyle,

Nuran Tezcan
Günil Özlem Ayaydın Cebe



Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Araştırma Makalesi

On Dokuzuncu Yüzyıl Öncesi Osmanlı Edebiyatı: Ana Akımlar ve Eğilimler

Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi

Doç. Dr., Institut für Orientalistik (Şarkiyat Bölümü)

ORCID: 0000-0002-5747-4309

edith.ambros@univie.ac.at

Ambros, Edith Gülçin. "On Dokuzuncu Yüzyıl Öncesi Osmanlı Edebiyatı: Ana Akımlar ve Eğilimler". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 5-23.
DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.11>

Geliş Tarihi: 18.11.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021 / Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



On Dokuzuncu Yüzyıl Öncesi Osmanlı Edebiyatı: Ana Akımlar ve Eğilimler¹

Edith Gülçin Ambros

Özet

Bu çalışmanın amacı, bütüncül açıdan Osmanlı edebiyatının tarihsel bir taslağını çizmektir. Taslakta on dokuzuncu yüzyıla kadar görülen ana akımlar ve eğilimler belirlenmeye çalışılmış, oluşan edebî ilişkilere dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı edebiyatı tarihinde şimdiye kadar önerilmiş sınıflandırmalara alışılğıgelenden farklı bir açıdan bakmanın yararına dikkat çekilerek eleştirel bir değerlendirme sunulmuştur.

Genelden özele doğru bir yöntemin izlendiği çalışmada, öncelikle en kapsamlı mesele olan Osmanlı edebiyatını sınıflandırma tarzlarına odaklanılarak yeni bir sınıflandırma tarzı önerilmiştir. Buna göre, yüksek kültür (ya da diğer adıyla Divan edebiyatı) ile halk edebiyatı biçiminde ikili sınıflandırmanın daha uygun olduğu öne sürülmüş, tasavvufi edebiyat gibi üçüncü bir sınıf yaratmak yerine halk edebiyatının tasavvufi olan ve olmayan biçiminde ikiye ayrılabilceği tartışılmıştır. Ardından, Osmanlı edebiyatının tarihsel dönemlere ayrılmasındaki problemler üzerinde durulmuş ve özellikle “klasik” adlandırmasındaki anlam belirsizliğine dikkat çekilmiştir. Klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası gibi daha net ayrımların bu belirsizliği ortadan kaldırılabileceği düşünülmüş ve ayrıca, klasik sonrası dönem olarak adlandırılan ve 1600 ila yaklaşık 1850 arasını kapsayan uzun dönemin de kendi içinde alt dönemlere ayrılmasının gerektiği hatırlatılmıştır.

Osmanlı edebiyatının niteliğinin irdelendiği izleyen bölümde, onun içinde bulunduğu kültür dairesi ve dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı edebiyatının Arap ve Fars kültürleri ve dilleri ile etkileşiminin boyutu ve bunun edebiyata yansımaları tartışılmıştır. Hem Divan hem de halk edebiyatındaki çeşitli dil katmanlarının ve üslupların yanı sıra vezin ve özgünlük gibi meseleler de ele alınmıştır. Burada ayrıca konuşma dilinin kullanımına tarihsel bir açıdan bakılarak Yunan ve Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerin bu

¹ Kapadokya Üniversitesinde 11 Mart 2021 tarihinde çevrimiçi sunduğum “Altı Yüzyıl Osmanlı Edebiyatı: Ana Akımlar” başlıklı bildirisinin makaleye dönüştürülmüş hâli.

konudaki aydınlatıcı rolüne de değinilmiştir. Son bölümde ise edebiyatta konu meselesi mercek altına alınarak Osmanlı edebiyatının bütününde gözlemlenen konular incelenmiştir. Aşk, dünyevi uğraşlar ve yaşamın ciddiyetini hafifletici şeyler ana başlıkları altında çeşitli edebî türlerde işlenen konular gözden geçirilmiştir. Bu başlıkların da kendi aralarında temelde dinî veya dünyevi olmalarına dayanılarak kategorilere bölünebileceği gösterilmiş, bu iki alanın çakıştığı konular da değerlendirilmiştir.

Makalede, Osmanlı edebiyatı bir bütün olarak ele alındığından, yüksek kültür ile halk kültürü arasındaki etkileşimler de aydınlatılmıştır. Var olan tasniflerin eleştirel bir gözle değerlendirilerek yenilikçi bir perspektiften taze tasniflerin yapıldığı bu çalışmada, incelenen konu ile ilgili yeri geldikçe bir makalenin sınırlarını aşacak çeşitli sorular da üretilmiş ve bunlar, ileriki çalışmalarda yanıtlanmaları umuduyla dile getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı edebiyatı, edebiyat tarihi, klasik, edebiyat tarihinde dönemler, edebiyat tarihinde konular, edebiyatta ana akımlar, edebî eğilimler

Abstract

Ottoman Literature before the Nineteenth Century: Main Literary Trends and Tendencies

The aim of this study is to draw a historical outline of Ottoman literature from a holistic perspective. The outline attempts to determine the main trends and tendencies that were observed until the nineteenth century and it draws attention to the literary connections that took form. In this context, it presents a critical evaluation by drawing attention to the benefit of looking at the classifications proposed so far in the history of Ottoman literature from a different perspective than usual.

The article, employing a method that follows the general-to-specific order, primarily focuses on the most comprehensive issue, the classification styles of Ottoman literature, and proposes a new classification style. It argues that there exist essentially two categories, namely high culture literature (or Divan literature) and folk literature, and that instead of creating a third category such as mystical (*sufi*) literature, it might be more appropriate to divide folk literature into two as mystical and non-mystical. It, then, underlines the division of Ottoman literature into historical periods and draws attention to the ambiguity of the nomenclature "classical". It suggests that more lucid distinctions such as pre-classical, classical and post-classical could eliminate this ambiguity, and reminds that the long "post-classical" period that covers the years roughly between 1600 and 1850 should also be divided into sub-periods.

The following section, which examines the characteristics of Ottoman literature, focuses on the broader cultural circle and linguistic features. It

discusses the extent of the interaction of Ottoman literature with Arabic and Persian language and culture, and the reflections of this interaction on literary production. It examines various linguistic layers and styles in both Divan and folk literature, as well as issues such as meter and originality. In addition, it evaluates the use of spoken language from an historical perspective and mentions the enlightening role of Turkish texts written in Greek and Armenian letters in this matter. The last section concentrates upon the problem of literary topics and attempts an overview of them by considering the entirety of Ottoman literature. It reviews the topics covered in various literary genres under the main headings of love, worldly pursuits and things that alleviate the seriousness of life. It demonstrates that these titles can be divided into categories based on their religious or secular nature, and simultaneously evaluates the topics where these two fields overlap.

Since the article considers Ottoman literature as an integral corpus, it clarifies the interactions between high culture and folk culture. At the same time, by proposing fresh classifications from an innovative perspective via a critical evaluation of the existing ones, it also raises various questions about the subject matter, which may go beyond the limits of an article, and expresses them whenever possible in the hope of their being answered in future studies.

Keywords: Ottoman literature, literary history, classical, periodization in literary history, topics in literary history, main literary trends, literary tendencies

Giriş

Bu çalışma, tasavvufi edebiyat dâhil halk ve yüksek kültür (Divan) edebiyatlarını içeren Osmanlı edebiyatının bir taslak denemesidir. On dokuzuncu yüzyıl öncesi Osmanlı edebiyatını bütüncül bir yaklaşımla ve tarihsel bir perspektiften ele alan bu çalışmada, yüzyıllara yayılmış Osmanlı edebî üretiminde müşterek ana akımlar ve eğilimler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yolla, Osmanlı edebiyatının tarihsel bir taslağının çizilmesi amaçlanmış, olası edebî ilişkilere dikkat çekilmiştir. Osmanlı edebiyatı tarihinde şimdiye kadar önerilmiş sınıflandırmaların eleştirel bir gözle değerlendirildiği makalede, alışılmış kategoriler, adlandırmalar ve ayrımların ötesine geçilerek yenilikçi bir gözle edebî ilişkilerdeki benzerlikler ve farklar değerlendirilmiştir. Böylece yeni adlandırmalar ve kategorilerin ortaya çıkabileceği gösterilmiş ve öneriler sunulmuştur.

Makalede, kapsam bakımından genelden özele doğru bir sıralama benimsenerek öncelikle Osmanlı edebiyatını sınıflandırma tarzlarına odaklanılmıştır. Şimdiye dek divan, halk ve tasavvuf/tekke edebiyatı olmak üzere üçe ayrılan bu edebiyatın aslında üç değil, iki sınıfta incelenebileceği ve bu sınıflar arasında da etkileşimlerin bulunduğu gösterilmiştir. Ardından, edebiyat tarihi yazımının başat meselelerinden olan dönemlere ayırma problemi ele alınarak hâlihazırda “klasik” sıfatı kullanılarak yapılmış dönemselleştirmelerin sorunlarına işaret edilmiştir. Osmanlı edebiyatının bir parçası olduğu geniş kültür dairesine dikkat çekilen sonraki bölümde Osmanlı'nın Arap, Fars ve Türk kültürlerinin bir bileşiminden oluştuğu vurgulanmış, bu bileşimin üslup ve dil açısından niteliği sorgulanmıştır. Osmanlıcanın dilsel nitelikleri

ve varyantları üzerinde durulmuş, Yunan ve Ermeni alfabesiyle yazılı Türkçe eserlerin konuşma dilini aydınlatabilecekleri hatırlatılmıştır. Klasik ve ağır eserlerin yanı sıra popüler, sade eserlerin Osmanlı edebiyatındaki yeri ve önemi vurgulanmıştır. Yine edebiyat tarihi yazımının önemli bir parçası olan edebî konular meselesi son bölümde irdelenmiş, hem Divan hem de halk edebiyatında öne çıkan konuların gruplandığı yenilikçi bir tasnifle burada sunulmuştur. Aynı zamanda, makale boyunca, kanıksanmış sınırların ötesinde yeni yaklaşımlara ve araştırma konularına yol açabilecek bazı sorular da gündeme getirilmiştir.

Sınıflandırma Tarzı

Osmanlı edebiyatının alışlagelmiş sınıflandırma tarzı şöyledir: 1) Divan edebiyatı (yüksek kültür edebiyatı), diğer adı: klasik Türk edebiyatı; 2) Türk halk edebiyatı; 3) Tekke edebiyatı, diğer adı: tasavvufi halk edebiyatı. Tekke edebiyatı ya da diğer adıyla tasavvufi halk edebiyatı, Osmanlı sufilerinin yani mutasavvıflarının kısmen yazılı, kısmen sözlü edebiyatıdır. Tasavvufi halk edebiyatında hem Fars edebiyatının etkisindeki Osmanlı Divan edebiyatı nitelikleri hem de Osmanlı halk edebiyatı nitelikleri görülmektedir. Bu niteliklerin oranı özellikle tasavvufi şiirlerde değişkendir. Halk şiiri nitelikleri büyük şehirlerde daha zayıftır ve bazı tasavvufi şiirler yüksek kültür şiirine yaklaşır. Kırsal kesimde ise tasavvufi şiirler, halk şiirine daha yakındır. Halkla olan bu ilişkiyi tasavvufi halk edebiyatının adındaki “halk” kelimesi yansıtmaktadır. Dikkate değer diğer bir husus, tekke şairlerinin şiir tarz ve üslubunu “aşık” denilen halk şairlerinin tarz ve üslubundan ayırmanın birçok zaman zor hatta imkânsız olduğudur.

Demek ki halk edebiyatı ile tekke edebiyatı arasında yakın bir ilişki vardır. Ne var ki sözü geçen üçlü sınıflandırma—yani Divan edebiyatı, halk edebiyatı ve tekke edebiyatı sınıflandırması—bu ilişkinin hakkını vermemektedir. Aşağıdaki, başka bir çalışmamda da önerdiğim ikili sınıflandırmanın bu ilişkiyi daha iyi yansıtabileceğini düşünüyorum.

1. Divan edebiyatı (yüksek kültür edebiyatı), diğer adı: klasik Türk edebiyatı
2. Halk edebiyatı
 - 2.1. Tasavvufi olmayan halk edebiyatı
 - 2.2. Tasavvufi halk edebiyatı, diğer adı: tekke edebiyatı
(Ambros, “Poésie” 958-59)

Bu arada, yüksek kültür edebî akımlarının popüler (yani halk tarafından sevilen) varyantlarını da göz ardı etmemek gerekir. Zira halk edebiyatına dâhil edilmeyen ama yüksek kültür akımlarının popülerleştirilmiş şeklini oluşturan varyantlar da vardır. Buna göre şu sorular sorulmalıdır: Hangi sınıflandırma daha iyidir? Daha uygun bir sınıflandırma nasıl olabilir?

Dönemler

Osmanlı edebiyatı çoğunlukla şu dönemlere bölünmektedir: 1) Osmanlı İstanbul’u olacak olan Konstantiniyye’nin 1453’te fethine kadar klasik öncesi dönem, 2) 1453’ten yaklaşık 1600’e kadar klasik dönem, 3) yaklaşık 1600’den itibaren klasik sonrası dönem.

“Klasik Türk edebiyatı” adıyla sadece klasik (*classical*) dönem değil, aynı zamanda hem klasik öncesi (*pre-classical*) dönem, hem klasik sonrası (*post-classical*) dönem kastedilmektedir.

Yani “klasik” sözcüğü “klasik Türk edebiyatı” tabirinde daha kapsamlı, 1453-1600 dönemi kastedilerek “klasik dönem” dendiğinde daha dar anlamda kullanılmaktadır. Bu durum akıllara şu soruyu getirmektedir: Kullanımdaki bu çelişki, yani “klasik” sözcüğünün iki değişik anlamda kullanılması sorun değil midir ve bu çelişkinin adlandırmada dikkate alınması gerekmez mi?

Ayrıca, 1600’den sonraki yaklaşık üç yüzyıllık çok uzun edebî döneme, bu dönemde edebî alt dönemler yokmuş gibi toplu olarak “klasik sonrası dönem” denilmesi uygun değildir; zira bu adlandırma, 1600’den sonraki dönemin fazla üstünkörü tanımına neden olmaktadır. Öyle ise bu alt dönemler nelerdir?

Nitelik

Osmanlı edebiyatının iki temel niteliğinin olduğu söylenebilir. Bunların ilki, Osmanlı edebiyatının Arap-Fars-Türk edebî toplumunun bir üyesi olma durumudur. Bu nitelik, Divan edebiyatı yani yüksek kültür edebiyatı bağlamında sayısız şekilde kanıtlandırılır. Hemen akla gelen bir kanıt, Arap aruzudur. Bilindiği gibi aruz, Araplar tarafından yaratılmış, İranlılar tarafından devralınmış ve uyarlanmış, bir müddet sonra da Osmanlılar tarafından İranlılardan devralınmıştır.

Fars edebiyatının Osmanlı edebiyatına örnek ve ilham kaynağı olması ile ilgili unutulmaması gereken bir husus da Osmanlı yazar ve şairlerinin özgünlük anlayışıdır. Özgün bir asli metni uyarlamada gösterilen nispi özgünlük, zamanımızda olduğundan çok daha fazla takdir ediliyordu. Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husus, asırlar boyunca süren nazire yazma geleneğidir. Demek ki taklit etmenin Osmanlılar için bugünden farklı bir anlamı ve değeri vardı. Genelde Farsça olan bir modelin ana düşüncesine prensip olarak sadık kalma eğilimi sergilenmekteydi. Bununla birlikte, Osmanlılar model aldıkları esere eklemeler ve değişiklikler yapmış, böylece ortaya koydukları eserler sadece bir çeviri olmamıştır. Anlaşılan, bir model kabul edilebilir ise –mükemmel olması şart değildi– bunu diğer yazarlar kullanıyor ve aynı zamanda ondan daha iyi bir eser yaratmaya çalışıyorlardı.

Arap-Fars-Türk edebî toplumunun bir üyesi olma niteliği halk edebiyatında daha az barizdir ama vardır. Çok tanınmış bir Nasreddin Hoca fıkrası bu niteliği çok iyi yansıtmaktadır. Geleneksel görüş, Nasreddin Hoca’nın Sivrihisar’da doğduğu ve Akşehir’de yaşadığı ve öldüğü ve orada da defnedildiği şeklindedir. Türbesinin üstündeki bir kitabe, 1392 yılında artık yaşamadığını tahmin ettirir (Boratav, “Le conte et la légende” 50).

Nasreddin Hoca’dan ilk bahsediş, 1480’de yazılan bir eserde bulunmaktadır. Bu eser, Ebu’l-Hayr-i Rumi’nin Sarı Saltuk menkıbelerini anlatan *Saltukname*’sidir (Boratav, *Nasreddin Hoca* 9). Nasreddin Hoca fıkralarının en eski yazması, 1571 tarihini taşır (11). Burada söz konusu olan fıkra, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan ve kısmen yazılı kaynaklara, kısmen sözlü kaynaklara dayanan bir yayımda bulunmaktadır (Bahaî, *Latâ’if-i Hâce Nasreddin* 207; Boratav, *Nasreddin Hoca* 283-84). Fıkra şöyledir:

Hoca sabahleyin üç okka et alup hânesine bıraktı. Tekrâr işine gitti. Kadın dostlarını toplayup etle mükemmel bir ziyâfet çekti. Hoca akşam gelince önüne sâde suya bulgur pilâvını sürdü. Hoca: “Etten bir yemek yapmağa vaktin olmasa bile şu pilâva

birkaç yağlı parçasını atup da biraz lezzetlendirmesini düşünemedin mi?" dedikte kadın: "Bir parça mâni'im oldu. Ben onunla meşgul iken senin pek sevdiğin tekir kâmilen yemiş. Bir de geldim, ne bakayım? Yalanıyordu." demekle Hoca hemân koşup kantarı getirdi. Mangalın altından kediyi çıkarup tarttı. Tam üç okka geldi. Karısına dedi ki: "Be îmanı yok! Eğer bu tarttığım et ise, kedi nereye gitti? Eğer kedi ise, hani et?" (Boratav, *Nasreddin Hoca* 222)

Bu, bir Türk (Osmanlı) fıkrasıdır. Ama mizahi Arap edebiyatında Nasreddin Hoca'ya benzeyen ve benzer fıkraların kahramanı olan bir kişi vardır. Orada adı Cuha'dır. Mizahi Fars edebiyatında benzer fıkraların kahramanı olan Molla Nasraddin adında bir kişi daha vardır. Bizim için ilginç olan olgu, bu Türk Nasreddin Hoca fıkrasının Arap Cuha ve Fars Molla Nasraddin için de kanıtlanmış olmasıdır. Ulrich Marzolph, mizahi Arap fıkralarının yayılımı hakkındaki kitabında bu fıkrayı zikreden Arap ve Fars kaynaklarını bildirmektedir (17). Verdiği bilgilere göre bu fıkranın Arapçada en eski örneği 255/868 yılında ölen al-Cahiz'in *al-Buhala*² kitabında bulunmaktadır; yani Türk versiyonundan çok daha eski bir Arap versiyonu vardır. Gene Marzolph'a göre Farsçadaki en eski örnek 1273'te ölen Celaleddin Rumi'nin *Masnavi-yi ma'navi*'sinde bulunmaktadır (17); yani, Fars versiyonu da Türk versiyonundan daha eskidir. Demek ki bu halk fıkrası bir Arap-Fars-Türk edebî toplumunun kanıtıdır. Halk edebiyatının bu niteliğini yansıtan başka kanıtlar nelerdir?

Osmanlı edebiyatının ikinci temel niteliği, ilkiyle ilişkili olarak "Osmanlıca"nın Arapça ve Farsça öğelerle "zenginleştirilmiş" edebî bir Türkçe olmasıdır. Osmanlıca üç dilde, yani Arapça, Farsça ve Türkçe sözcükler ve özellikle eşanlımlı sözcükler içerdiğinden söz varlığı çok zengindir.³ Ama bilindiği gibi Arapça ve Farsçadan alınan öğelerin Türkçe öğelerle oranı sabit değildir; yabancı öğeler başlangıç döneminde oldukça azken zamanla artmıştır. Bunların sayıları edebiyat dalına göre de değişir. Divan edebiyatında yabancı öge oranı yüksek, popüler yani halka hitap eden eserlerde düşük, tasavvufi edebiyatın didaktik yani öğretici eserlerinde ise ne biri kadar yüksek ne diğeri kadar düşüktür. Farklı yabancı öge oranları bazı dilsel üslup ve görüşleri tetiklemiştir.

Divan şairlerinin kimisi—örneğin Baki (ö. 1600)—iki dilsel üslup kullanmıştır. Şiirleri genelde çok ya da epey çok Arapça ve Farsça sözcük içerirken birkaç şiiri çok az Arapça ve Farsça sözcük içermektedir (Ambros, "Linguistic duality and humour..."). Ayrıca, Baki arada bir hem sade hem ağır üslubu aynı şiirde nöbetleşe kullanarak dilsel tezat yaratmıştır. Örneğin, şairin "Hayl-i şerâr-ı nâr-ı dil cünd-i nücûma muttaşıl / Böyle kalursa şöyle bil gökde nice kırân ola" beytinde bu durum gözlemlenebilir (alıntılayan Ambros, "Linguistic duality and humour..." 50). "Kalpteki ateşten bir alay kıvılcım yıldız ordusunun yanına vardı / Emin ol ki bu böyle kalırsa gökte birçok gezegen birbirine yaklaşır" şeklinde çevrilebilecek⁴ olan beytin

² C. Pellat tarafından çevirisi: *Le livre des avars de Ğâhiz*, Paris, 1951.

³ Erken dönemde Osmanlıların Arapça öğreniminde Farsçayı aracı bir dil (*mediator language*) olarak kullanmalarına—Arapçadan önce Farsçanın öğrenilmesinin bazı sözlüklerde önerildiğine—dair bk. Ani Sargsyan 61-63. Sargsyan, Fevrî b. Abdullah'ın 1487 tarihli *Miftâhu'l-me'ânî* adlı sözlüğünden şu alıntıyı da yapmaktadır: "Lacerem evvel Pârsî dilin bilmek gerek ve ba'd ez-ân 'Arabî lügâti bilmek gerek" (61).

⁴ Modern standart Türkçeye bütün çeviriler aksi belirtilmedikçe tarafımdan yapılmıştır.

birinci mısraında tek Türkçe öge, “nücūma”daki -a datif ekidir. Buna karşılık ikinci mısradaki tek yabancı kelime “kırān”dır ve ton, günlük dilinkidir. Bu durum akla şu önemli soruyu getirmektedir: Divanlarda biri ağır, diğeri sade, iki ayrı dilsel üslupta yazılmış şiirlerin bir arada bulunması, bir akım teşkil edecek kadar genel ve uzun süreli miydi? Bu olgu hangi divanlarda görülmektedir?

Eldeki belgelere göre, on altıncı yüzyılda, iki üç Divan şairi, bir taraftan yüksek kültür Osmanlıcası ve aruz vezniyle şiirler yazmış, diğeri taraftan Arapça ve Farsça sözcüklerden hemen hemen tamamen yoksun olan ve epey arkaik Türkçe sözcükler ve ekler içeren aşırı derecede sade bir dille ama aruz vezniyle şiirler kaleme almıştır. Bu dilsel üslup, Osmanlı edebiyatının ilk niteliğinde sözü edilen sade üsluptan çok daha sade ve arkaiktir. Hâlen, elimizdeki örneklerle dayanarak bu üslubun bir akım ya da genel bir eğilim olduğu ileri sürülemez.⁵ Bilinen örneklerin hemen hepsi sadece bir şairin—Edirneli Nazmi’nin (ö. 1585-1586’dan sonra)—kalemindedir. Örnek olarak bunlardan bir beyit sunulabilir: “Seni her kimse ki cānile sever / Yoluña eñ şoñ o cānın veriser [= verecek veya verir]” (alıntılayan Ambros, “Linguistic duality and humour...” 51).

Osmanlı edebiyatının sözü edilen ilk iki niteliğinde belirtilen sade Türkçeye değişik derecelerde ilgi, on beşinci yüzyılda başlayan ve on sekizinci yüzyılda Nedim (ö. 1730) ile mükemmeliyete erişen mahallîleşme akımının—yani yerelliğe ve dil sadeliğine yönelik akımın—bir parçasıdır.

Osmanlılar dilleri hakkında taban tabana zıt görüşler de sergilemiştir. On altıncı yüzyılda bir taraftan “Türki-i basit” olgusu varken diğeri taraftan tarihçi ve Divan şairi Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) daha arı bir Türkçeyi kullanmaya kesinlikle meyilli olmadığını *Künhü’l-ahbar* adlı eserinde şu sözlerle belirtmiştir:

Fi’l-vāķi‘ fi zamāninā vilāyet-i Rūm’da cārī olan lisān-ı bü’l-‘aceb elsine-i çārden mürekkeb bir nuṭṭ-ı pāk-mezhebdür ki ehl-i diller tekellümünde güyā ki sārinden a‘zebdir. Farazā lisān-ı ‘Arabī tekellümi farz veyā vācib olsa ve zebān-ı Fārisī isti‘mālī sünnet-i seniyye maķāmında kıyām bulsa beyān olınan ḥalāvetden mürekkeb lisān-ı Türkī telaffuzı müsteḥab ve basītinüñ Türkī fuṣaḥā kavlince nehyi vācibdir. (62-63)

Âlî’nin sözleri, günümüz Türkçesiyle şöyle ifade edilebilir: Gerçekten zamanımızda Rum vilayetinde yaygın olarak konuşulan şaşırtıcı dil, dört dilin [yani Batı/Oğuz Türkçesi, Arapça, Farsça ve Çağataycanın] bir araya gelmesiyle oluşmuş kusursuz tarzda bir dildir ve dilden anlayanların konuşmasında [tek tek] diğeri dillerden sanki daha hoştur. Örneğin Arapça konuşmak farz veya vacip olsa [yani zorunlu ya da gerekli olsa] ve Farsçanın kullanımı bir ulu sünnet [yani ulu âdet] derecesinde olsa, bildirilen tatlılıklardan oluşan Türkçeyi konuşmak müstehaptır [yani övgüye değerlidir] ve basit bir Türkçe kullanımının Türkçeyi temiz ve etkili konuşanların görüşüne göre yasaklanması gereklidir.

Osmanlıların dile ilgileri, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda revaçta olan “Sebki Hindî” üslubunda da kendini göstermektedir. Ali Emre Özyıldırım’ın aydınlattığı üzere, biri daha sade diğeri daha katmanlı, daha karmaşık iki ekolü olan bu üslubun, ifrata kaçan ekolü,

⁵ “Türki-i basit” adı verilen bu dilsel fenomen hakkında bk. Aynur.

karakteristik olarak görülmüş ve eleştirilere uğramıştır. Örneğin Özyıldırım, Nabi'nin (ö. 1712) beyitlerinde şu eleştirilere rastlamıştır:

Başta Şevket olmak üzere İranlı şairlerin kullandığı hayallerin çalınarak Türk edebiyatına taşınması, özellikle şiire hevesli gençlerin bu tarza rağbet göstermesi, sürekli aynı hayallerin kullanılarak ibtizale düşülmesi, Acem taklitçiliğinin ve şiir hırsızlığının artması, zor anlaşılan (=muakkad, ukdedâr), muğlak ifadelerin ve kelimelerin sıkça kullanılması, bütün bunların sonucunda şiirin anlaşılabilmesi için sözlüklere, istişâreye ve şerhlere muhtaç olunması. (148)

Konuşma dili olarak Osmanlıca söz konusu olduğunda, Osmanlı edebiyatının sadece Osmanlı alfabesiyle yazılan Türkçe eserlerden oluşmadığı, Karamanlıca yani Yunan alfabesiyle yazılan Türkçe bir edebiyat ile Ermeni alfabesiyle yazılan Türkçe bir edebiyatı da kapsadığı unutulmamalıdır.⁶ Bu tür eserleri hem kendi aralarında hem Osmanlı alfabesiyle yazılan asılları ya da varyantlarıyla karşılaştırmalı çalışmalar, zamanın “konuşma dilini” belirlemeye yardımcı olabilir.⁷ Bu noktada, öncelikle karşılaştırılması gereken eserler nelerdir sorusu akla gelmektedir.

Bu çalışmada, Tanzimat'a (1839-1876) kadarki süre söz konusu olacaktır zira Tanzimat'tan önce baskın olan Doğu'nun edebî etkisi, Tanzimat'tan itibaren azalarak yerini gittikçe Batı'nın (ve özellikle Fransa'nın) edebî etkisine bırakmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren doğan yeni akımlar ve eğilimler bu çalışmanın çerçevesini aşacak kadar çoktur. Bu arada Batı'nın etkisi bazı noktalarda fazla kapsamlı addedilmiş, Osmanlı edebiyatında eskiden beri kendi ya da varyantı bulunan bazı edebî öğelerin onda bulunmadığı ve ancak Batı'dan devraldıktan sonra görüldüğü ileri sürülmüştür. Örneğin, Osmanlı edebiyatında ironi ve anjanbuman hakkında ileri sürülen hatalı görüşlerin sonradan düzeltilmesi gerekmiştir (Ambros, “Gülme, güldürme ve gülünç düşürme...”; Ambros, “Osmanlı Divan Şairleri...”). Dolayısıyla bu konu bağlamında da yeni bir soru oluşmaktadır: Osmanlı belagatine Batı retoriğinin etkisi konusunda tadili gereken görüşler var mıdır?

Konular

Bu araştırma kapsamında, tasavvufi edebiyat dâhil Osmanlı halk ve yüksek kültür edebiyatları bir arada konuları açısından incelenmiş, görülen akımlar ve eğilimler not edilmiştir. Edebiyat dalları arasında ayırım yapmadan hepsinin konuları aşağıdaki gibi üç bölümde toplanmıştır:

- 1) Birkaç Tür Aşk
 - a) Mistik (veya erotik-mistik) aşk şiiri
 - i) Tasavvufi edebiyatta/popüler edebiyatta
 - ii) Yüksek kültür edebiyatında (Divan edebiyatında)
 - b) Aşk ve macera öyküsü

⁶ Tanzimat ile başlayan dönemle ilgili olarak bu konuda bk. Uslu ve Altuğ.

⁷ Bu tür çalışma için bk. Ambros, “The comparison of a Karamanli edition...” ve “On the Value of a Karamanli Edition of Köroğlu...”.

- c) Dindar aşk şiiri (dinî tapınış)
- 2) Dünyevi Uğraşlar
 - a) Sade nesir ve süslü nesirle yazılan tarihler
 - b) Didaktik eserler
 - i) Ansiklopedik didaktik eserler
 - ii) Kişisel didaktik eserler
 - c) Övgü (medhiye ile başkasını, fahriye ile kendini övme)
- 3) Yaşamın Ciddiyetini Hafifletici Şeyler
 - a) Mizah
 - i) Satirik hiciv ve hezel (hicv, hezl)
 - ii) İnce mizah
 - b) Entelektüel oyunlar
 - i) Tarih düşürme ve tarih şiiri
 - ii) Muamma, lugaz, bilmece
 - c) Erotizm
 - i) Homo-erotizm
 - ii) *Carpe diem* havası
 - iii) Heteroseksüel gerçekçilik

Birkaç Tür Aşk

Bu konunun ilk kategorisi olan “mistik (veya erotik-mistik) aşk şiiri”, hem tasavvufi edebiyatta (popüler edebiyatta) hem de yüksek kültür edebiyatında görülür. Mistik şiirin didaktik niteliği daha ön plandadır. Bunun nedeni, dinî ve mistik yani tasavvufi eğitim için öğretici ve bilgilendirici araç olarak kullanılmış olmasıdır.

Tasavvufi edebiyatta (popüler edebiyatta) görülen mistik aşk şiiri akımının başlangıcında Yunus Emre vardır. O, şüphesiz, Anadolu’nun ilk Türk edebiyatının en önemli şahsiyetidir. Aslında “Osmanlı” değildir zira fazla erken yaşamıştır—1320-1321 yılında vefat etmiştir—ama Osmanlı edebiyatının gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Yunus Emre’nin şiiri çok yönlüdür.⁸ İlhamı, ilahi aşktır ve şiirinde lirik mistik ya da erotik-mistik eğilim baskındır. Ona göre, aşk en yüce deneyimdir. Sufilerin aşkında dünyevi güzellik Allah’ın tecellisidir. Bu, erotik-mistik şiirin temel kavramlarından biridir.

Yunus Emre aynı zamanda zühdi ve ahlakçıdır ve zühdi-didaktik eğilim de şiirlerinde çok görülmektedir. Görüşleri, Celaleddin Rumi’nin görüşlerine dayanmakla birlikte Yunus Emre onlara çok şahsi bir ton vermeyi başarmıştır. Yunus Emre ruhu ihya eden lirik bir şairdir ama insanların dünyevi durumunu göz ardı etmemiştir. Mistik inancın popüler propaganda-sını yapmıştır. Aynı zamanda, bazı hususlarda Fars edebî kültürünü taklit etmiştir.

Yunus Emre’nin şiirlerindeki mistik nitelikler tasavvufi edebiyatın ilahi, nefes gibi türlerinde görülmeye devam edecektir. Şiirlerindeki Fars edebiyatının taklidi olan öğeler ise okumuş hal-

⁸ Bu çok yönlülüğü hakkında bk. Bombaci 239.

kın geliştirmekte olan ana edebî akımında yani Divan edebiyatı denilen yüksek kültür edebiyatında devam edecektir. Divan şiiri öğeleri aynı zamanda tasavvufi şiire de yansiyacaktır; bu husus, Divan şiiri ile tasavvufi şiir arasındaki yukarıda belirtilen bağıdır.

Yunus Emre'ye atfedilen çok sayıda şiirin otantik olup olmadığına karar vermek zordur zira "Yunus" mahlasını kullanmış, onun takipçisi olan birkaç şair—bilhassa on beşinci yüzyılda Bursa'da yaşadığı zannedilen Âşık Yunus—vardır (Tatçı 9-23).

Yunus Emre ile Batı'da aynı dönemde yaşamış Iacopone da Todi'nin (ö. 1306) şiirlerini Andreas Tietze karşılaştırmış aralarında üslup ve özellikle içerik açısından çarpıcı benzerlikler bulmuştur. Iacopone'nin *laude'leri* ve Yunus Emre'nin şiirleri arasındaki benzerliklerin çokluğuna işaret etmiş ve kendisinin yalnızca birkaç örnek verebildiğini belirtmiştir (97). Tietze'nin Yunus Emre ile yaptığını on altıncı yüzyılda yaşayan Pir Sultan Abdal ile denersek onun kişiliğinin ve "nefes"lerinin Batı'daki çağdaş karşılığı ne olabilir?

Yüksek kültür edebiyatında (Divan edebiyatında), mistik bir yorumu da mümkün olan aşk ve şarap gibi mutad motifli erotik-mistik tarzda ilk şiir yazarlardan biri Ahmedî'dir (ö. 1410'dan sonra). Erotik-mistik sembolizm, Ahmedî gibi klasik öncesi dönemde yaşayan ve büyük Fars şairi Hafız'ın (ö. 1390) lirik şiirinin etkisinde kalmış olan Şeyhi'nin (ö. 1429'dan sonra) şiirlerinde de önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Şeyhi'nin bir gazelinin ilk beyti şöyledir: "Şehâ hüsnün tecellîsin gözüm maksûd edinmişdir / Anunçün Ka'be didârin gönül ma'bûd edinmişdir" (*Şeyhi Divanı* 124). "Ey şah! Gözlerim, güzelliğinin görünmesini istemektedir / Onun için Kâbe gibi yüzünü gönül tapı edinmiştir" biçiminde çevrilebilecek bu beyitte, şahın yani sevgilinin yüzü Kâbe'ye benzetilmektedir. Sevgilinin güzelliğinin tecellisinden yani görünmesinden de ilahi güzelliğin dünyada tecellisi görüşüne çağrışım vardır.

1453 ile yaklaşık 1600 arasındaki "klasik" denilen dönemde Ahmed Paşa (ö. 1496-1497), Necatî (ö. 1509), Mesîhi (ö. 1512'den sonra), Zâtî (ö. 1546), Hayalî (ö. 1557) ve Baki (ö. 1600) gibi ünlü şairler ve Zeyneb Hatun (ö. 1474-1475) ile Mihri Hatun (ö. 16 Mart 1512'den sonra) adındaki önemli şaireler, erotik-mistik olarak tanımlanabilecek şiirler yazmıştır. Baki, Osmanlı lirik şiirinin teknik mükemmeliyetini temsil etmektedir. Örnek olarak onun erotik-mistik bir aşk şiirinin (gazelinin) ilk beytini alıntılacağım: "Müheyyâ oldı meclis sâkıyâ peymâneler dönsün / Bu bezm-i rûh-bahşuñ şevküne mestâneler dönsün" (*Bâkî Dîvânı* 341). "Ey saki! Meclis hazır oldu, kadehler dönsün! / Bu ziyafetin ruh verici neşesiyle mest olanlar dönsün!"⁹ şeklinde çevrilebilecek bu tür beyitleri yorumlarken "şarap" kavramının hem maddi şarabı hem de Allah'a olan sevgiyi temsil edebileceğini ve bundan dolayı zorunlu olarak iki anlamlılık doğduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Bakî'nin zarif aşk anlayışı ile 1556'da ölen Fuzulî'nin tutku dolu aşk anlayışı ilginç bir tezat teşkil eder. Fuzulî esasen Azeri edebiyatının bir şahsiyeti ise de "klasik Türk edebiyatı"na dahil edilmekte, Azeri ve Osmanlı edebiyatlarının müşterek bir şahsiyeti addedilmektedir.¹⁰ Bunun yerinde bir görüş olduğunu şu bulgu desteklemektedir:

[Fuzulî'nin "Türkçe Divan"ında] kullandığı atasözlerinin hemen hepsi on altıncı yüzyılda Osmanlı ve Azeri şivelerinde müştereken kullanılıyordu. Yani, bugün [atasözü kullanımında Türkiye

⁹ Burada herhâlde Mevlevî dervişlerinin semâna da çağrışım vardır.

¹⁰ Bir Fuzulî bibliyografyası için bk. Koncu ve Çakır 569-632.

Türkçesi ile Azerice arasında] görülen uyum, on altıncı yüzyılda da kendini gösteriyordu. Bu da, Türklerin sadece senkronik değil, aynı zamanda diyatopik ve diyakronik kültür birliğini *Fuzûlî Divânı*'ndaki atasözlerinin açık şekilde yansıtmakta olduğunu göstermektedir. (Ambros, "Cennete Rüşvetle Girilmez'..." 200)

"Birkaç Tür Aşk" başlığının ikinci kategorisi olan aşk ve macera konuları, hem yüksek kültür edebiyatında (mesnevilerde) hem popüler edebiyatta ve halk edebiyatında (hikâyelerde ve masallarda) görülür. Divan edebiyatında bu öyküler çoğunlukla Fars modellerinin özgün nitelik ve ekler içeren adaptasyonlarıdır. Konuları Leyla ve Mecnun, Yusuf ve Züleyha, Husrev ve Şirin gibi somut çiftlerin ya da Gül ve Bülbül, Şem' ve Pervane gibi sembolik çiftlerin hikâyesidir. Örneğin klasik öncesi dönemde Şeyyad Hamza (ö. 1348'den sonra) Yusuf ve Züleyha temini işlemiş, 1410'dan sonra ölen Ahmedi, *Cemşid ü Hurşid*, on altıncı yüzyılda Fuzuli *Leyla vü Mecnun*, 1799'da ölen Mevlevi Dervişi Şeyh Galib Osmanlı edebiyatının şaheserlerinden biri olan *Hüsn ü Aşk* mesnevisini yazmıştır.

Bombaci, Şeyhi'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinde prenses Şirin'e âşık olan bahtsız Ferhad'ın söylediği, platonik aşk ideolojisiyle dolu bir lirik pasaja dikkati çekerek bunun romantik/romanesk (*romanesque*) şiiri erotik-mistik alegoriye dönüştürme eğilimini yansıttığını belirtmektedir (255). Buradan yola çıkıldığında şu soru akla gelmektedir: Mesnevi şeklindeki aşk ve macera öyküleri ile bunların popüler varyantlarının ve özgün halk öykülerinin karşılaştırılması sonucunda aralarında görülen ilişki ağları nasıldır?

Bu konunun üçüncü başlığı olarak şeklen yüksek kültür edebiyatı olmakla birlikte sade dilde, mistik ya da erotik-mistik olmaktan ziyade dindar bir aşk ile nefis feragatini konu edinen bir şiir akımı vardır. Bunun meşhur bir örneği Hazret-i Muhammed'in doğum ve ölümü hakkındaki ilk Osmanlı şiiridir. Mesnevi şeklindeki bu eseri klasik öncesi dönemde Süleyman Çelebi (ö. 1422?) yaratmıştır. Ona *Vesiletü'n-necat* adını vermiştir ama eser daha çok *Mevlid* ya da popüler tarzda *Mevlut/Mevlüt* diye anılmaktadır. Kuvvetli dinî bir his aktaran, estetik ve dramatik değeri yüksek olan bu eserin çeşitli bölümlerinin başlangıcında çok etkili bir retorik görülür.

Ne var ki Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inin mistikten ziyade geleneksel dindar karakteri, Hazret-i Muhammed'in doğumu hakkındaki şiirlerin hepsinde görülmez. Örneğin Ahmed adında biri tarafından 1469'da yazılmış olan *Mevlid*'in belirgin şekilde tasavvufi bir karakteri vardır. (Süleyman Çelebi 69-81).

Dünyevi Uğraşlar

Dünyevi uğraşları konu edinen eserlerin başında sade nesir ve süslü nesirle yazılan tarihler gelmektedir. On beşinci yüzyıldan itibaren anlatı dili sade ve tonu popüler olduğundan "minimalist" denebilecek bir düzyazı ile kronikler yazılmıştır. Öyküye ara veren ama aynı zamanda söz konusu olayları vurgulayan şiirlerde de dil ve ton bu türdendir. *Tevarih-i Âl-i Osman* diye adlandırılan bu kroniklerin bir kısmı anonimdir. Bundan başka örneğin 1484'ten sonra ölen Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman* başlıklı bir eser ve 1520'de (?) ölen Neşri *Cihan-nüma* başlıklı bir eser yazmıştır. *Cihan-nüma* altı bölümlü bir dünya tarihidir; sonuncu bölümde Osmanlıların tarihi yer almaktadır.

Konstantiniyye'nin yani şimdiki İstanbul'un 1453'te fethinden sonra, yani "klasik dönem"de, saray muhiti havasına adapte olmak suretiyle süslü bir nesir oluşmuştur. Bu üslubun karakteristik özellikleri *seci* (*sec*) yani ritmik, kafiyeli bir nesir, mecaz dolu bir dil ve birçok zaman mürekkep olan çok sayıda izafettir. Gene de bu üslup, bir eserin başından sonuna kadar devam etmez; oldukça sade anlatı pasajları, süslü betimleyici pasajlarla nöbetleşe yer alır. Bu üslup, tarih yazmak için (de) kullanılmıştır. Kemalpaşazade (ö. 1534), Koca Nişancı Celalzade (ö. 1567), Hoca Sadeddin (ö. 1599) ve Gelibolulu Mustafa Âli bu üslubu on altıncı yüzyılda kullanmıştır. Klasik sonrası dönemde vakanüvis Na'ima'nın (ö. 1716) nispeten ağır üslubu da çok takdir edilmiştir. Klasik ve klasik sonrası dönemlerdeki biyografik eserler de—öncelikle şair tezkireleri (yani *tezkire-i şu'aralar*)—çoğunlukla süslü nesirle yazılmıştır.

Tarihî olaylar hakkında söylenmiş halk şiirleri de vardır. Ama çok nadir olan şey, bir Divan şairinin tarihî olaylar hakkında halk şiiri yazmasıydı. Bilindiği kadarıyla bunu ilk yapan 1535-1536'da ölen, orta derecede yetenekli ama özgün nitelikleri olan Meali olmuştur. Bu tarzda tek şiiri, hece vezni ile, sade ve öz bir dille, koşma tipinde bir destandır. Bir Divan şairinin bir halk şiiri yazması, yüksek kültür şiiri ile halk şiiri arasında aşılabilir bir engel olmadığına delildir. Meali'nin 1511'de Anadolu'da Şeytan-kulu da denen Şah-kulu'nun emrinde Kızılbaşların isyanını anlatan ve sultan II. Bayezid'i yardıma çağıran destanın şu dörtlüğünde halk şiirine has açık sözlülük dikkati çeker: "Yağdı Köti [Kütahya] gibi şaruñ / Yok mıdur namus ve 'aruñ / Bile al gel Yeñi-çeriñ / Yetiş Gazi Hunkar yetiş" (alıntılayan Ambros, *Candid Penstrokes*... 190).

Dünyevi uğraşlar konusunun altında yer alan didaktik eserler de ansiklopedik ve kişisel olmak üzere kendi aralarında ikiye ayrılır. Osmanlı ansiklopedik yazım tarzının başlangıcı, klasik öncesi dönemdedir. Örneğin, 1332'de ölen Âşık Paşa'nın *Garibname* adlı mesnevisi sade dilde yazılmış bir didaktik eserdir. Öğretim konuları, felsefi mistisizmin konularıdır. Temalar, kavramlar ve ahlaki teoremler, hikâyeler, meseller ve alegorilerle aydınlatılmaktadır. Diğer bir örnek 1410'dan sonra ölen Ahmedi'nin *İskendername* mesnevisidir. Burada didaktik nitelik romantik nitelik ile ilişkilidir; bu eser, ayrıca Osmanlı tarihi hakkında bir bölüm içermektedir.

Ahmedi tıp ile hijyen hakkında da *Tervihü'l-ervah* başlıklı ansiklopedik bir mesnevi yazmıştır. Eserin ansiklopedik karakterini ciddiye aldığına delil, kullanımı teoride kalacak kadar zor olan maddelere de yer vermesidir. Örneğin arslan ödünün beyin için yararlı olduğunu ve yürek ağrısına da iyi geldiğini, kartal ödünün ise sağırlığa karşı kullanıldığını yazmıştır (Ambros, "Beans for a Cough..." 108).

Hiçbir bilgiyi atlamama eğiliminin, klasik sonrası dönemde yaşayan Evliya Çelebi'nin (1611-1685'ten sonra) düzyazı *Seyahatname*'sine de yansıdığı söylenebilir. Evliya, eserinin on cildinde, gerçek olsun, rivayet olsun her şeyden bahseder; okuyucu, hiçbir ayrıntıyı göz ardı etmemeye gayretli olduğu ve arada bir hayal gücünün de anlatıda bir payı olduğu izlenimini edinir. Ama bu tutumun öncelikle didaktik olduğu iddia edilemez; bu eserin Osmanlı edebiyat tarihinde benzersiz ve hatta biraz da atipik bir yeri vardır.

Ansiklopedik eserler dışında Osmanlılar kişisel didaktik eserler de yazmıştır. Örneğin, klasik sonrası dönemde yaşayan Nabi, oğlu için *Hayriye* adını taşıyan didaktik bir eser (mesnevi) yazmıştır. Nabi nasihate ve hikemî sözlere düşkündü. Onun çok takipçisi olmuştur ve bir "Nabi ekolü"nden söz edilir, yani bu akımın en önemli temsilcisidir.

Gene klasik sonrası dönemde Koçi Beg ıslahatlar önerdiği *Risale*'sini 1630'da IV. Murat'a sunmuştur. Daha önce bahsi geçen on altıncı yüzyılda yaşayan tarihçi ve şair Gelibolulu Mustafa Âli de sosyal eleştirisinin sertliği ile tanınmıştır.

Tabii ki popüler eserlerde de nasihatlere ve eleştirilere rastlanır. Örneğin Eşref bin Muhammed adında bir şahıs, muhtemelen on beşinci yüzyılın ilk yarısında sağlık ve hijyen hakkında popüler düzyazı bir elkitabı yazmıştır.

Dünyevi uğraşların son başlığı olan övgü konusuna bakıldığında, hem medhiye ile başkasını hem de fahriye ile kendini övme örnekleri görülür. Burada söz konusu olan abartılı derecede övgü, sadece yüksek kültür edebiyatında vardır. Övgü şiirleri (çoğunlukla kasideler) kariyer yapmaya yardım edebildiğinden övgü kasideleri yazmak en önemli akımlardan birini oluşturmuştur. Burada hami ile şair ilişkisinin her iki tarafa yararı olduğu unutulmamalıdır; yani, hami de bu ilişkiden faydalanıyordu, zira övgü şiirleri adının duyulmasını, şanın artmasını sağlıyordu. Bu pragmatik tutum doğal olarak stereotipik ifadelerin oluşmasına yol açıyordu. Burada yanıtlanamayacak bir başka soru da bu konuda doğmaktadır: Bu stereotipik ifadeler nasıl tanımlanabilir ve sınıflandırılabilir?

Yüksek kültür şairleri kasidelerin “fahriye” denilen bölümünde kendilerini övmüştür; çoğu zaman bunu abartılı şekilde ve kaside dışındaki şiirlerinde de yapmıştır. Şairin kendini övmesi Divan şiirinin kurallarından biriydi, dolayısıyla bu da ana akımlardan biri olmuştur. Klasik sonrası şairlerden Nef’î’nin (ö. 1635) fahriyeleri de meşhur olan en mükemmel kasideleri yazdığı kabul edilir. Şairlerin kendilerini övmeleri, hamilerini övmelerine sadece edebî değil, aynı zamanda psikolojik bir denge de sağlar.

Yaşamın Ciddiyetini Hafifletici Şeyler

Yaşamın ciddiyetini hafifletici konuların başında mizah gelir ve bu da kendi içinde ikiye ayrılarak değerlendirilmelidir: satirik hiciv ve hezel ile ince mizah. Genel olarak hiciv (satir) halk edebiyatında da vardır ama yüksek kültür edebiyatında belirli nitelikleri olan hiciv ve hezel türleri bu şekil ve tarzda halk edebiyatında yoktur. Osmanlı mizahı hakkındaki araştırmalar, meselenin bütün yön ve ayrıntılarını aydınlatmaktan daha çok uzaktır. Yani burada daha birçok sorunun sorulması ve yanıtlanması gerekmektedir. Bu, hem edebî hem popüler mizah için geçerlidir.

Genel görüşe göre, Divan edebiyatı hicvinin zirvesinde Nef’î bulunmaktadır. *Siham-ı Kaza* adını taşıyan hiciv koleksiyonunda yer yer edep sınırlarını aşan Nef’î bir istisna mıdır yoksa kaba, küfürlü ve hatta müstehcen ifadeli bir satirik şiir akımı var mıdır? Bu sorunun yanıtı, böyle bir akımın mevcut ve Nef’î’den çok önce başlamış olduğudur. Örneğin bir yüzyıl önce, 1538-1539’da ölen, orta derecede yetenekli bir şair olan Keşfi’nin, daha iyi ve daha çok tanınmış bir şair olan çağdaşı Zati’ye hitaben yazdığı, sağırlığıyla da alay ettiği hicivden bir alıntı ve çevirisi: “Şîr-i la’în ü ‘ayn-ı haşarât hasm-ı dîn / İblis-i pîs ü kör ü ker ü tañrı düşmeni [...] Şeytân dâr-idüm ey seg-i bed-lehce saña lîk / Şeytân dahı fesâd saña gelür öğreni” (alıntılayan Ambros, “On a Conventional Dimension...” 27) “Lanet olası arslan, aşağılık kaynağı, din düşmanı, / Pis iblis, kör ve sağır, Tanrı düşmanı [...] Ey ağzı pis köpek, sana şeytan derdim ama / Şeytan bile sana gelip fesat öğrenir”.

Bu arada, iki şairin en azından birbirlerine yardım edecek kadar arkadaş olduklarına dikkati çekmek gerekir. Anlaşılan kendi aralarında birbirlerine söyledikleri bu hicivlerdeki ağır lafları şairler tam ciddiye almıyordu; yoksa, birbirleriyle kanlı bıçaklı olmaları beklenirdi. Ama hasma hitaben söylendiği zaman aynı sözlerin herhâlde ciddi bir alay ve yergi kastı ve etkisi vardı.

Hezel ise genelde iki-üç beyitlik satirik bir şiidir; hicivden daha esprilidir, cinsel nükte açık şekilde değil, ima şeklindedir. Baki gibi ciddi bir şairin bile divanında birkaç hezel bulunmaktadır.

“Letaif”e gelince, bunlar çoğunlukla ahlak dersi veren anekdotlar, küçük hikâyelerdir ve ölçülü bir mizahi tür oluştururlar. Ama latifeler bile epey sıkça bayağı ve bazen uygunsuz, edebe aykırı imalar ve ifadeler içerir. Örneğin on altıncı yüzyılda yaşayan, önemli ve ciddi bir şair olan Lami’i’nin (ö. 1531-1532) başladığı ve oğlu Lami’izade Abdullah’ın tamamladığı latife koleksiyonunda bile bazı latifelerde bu tür öğelere rastlanır.

Hiciv dışında, popüler edebiyatta olduğu gibi yüksek kültür edebiyatında da ince, sevimli bir mizah akımı vardır. Örneğin klasik öncesi dönemde Şeyhi, *Harname* adıyla, mizahi bir etkisi de olan öğretici bir fabl (masal) içeren bir şiir yazmıştır. Sade bir üslupla yazılı bu fabl, didaktik ve mizahi yönden etkilidir.

Hiçbir didaktik amacı olmayan ince mizaha daha önce bahsi geçen klasik dönem şairi Meali’nin ölen kedisi hakkında aruz vezniyle yazdığı hoş mizahi mersiye örnek verilebilir. Bu konu akla şu soruyu getirmektedir: Karagöz ile orta oyunundaki mizah birçok zaman ince değil, aksine satirik ve parodiktir. Dilsel mizahi yönü de kuvvetli olan Karagöz ile orta oyununda kadın tip(ler)i toplumsal cinsiyeti (*gender*) nasıl yansıtır?

Mizah dışındaki bir diğer kategori, entelektüel oyunlardır. Osmanlı yüksek kültür şairlerinin özellikle tarih düşürmeğe ve tarih (kronogram) içeren şiirler yazmağa gösterdikleri ilgi ile ayrıca daha az orantıda muamma ve lugaz gibi bulmaca bilmece yazma merakları, entelektüel oyunlara bir eğilimleri olduğunu varsaydırmaktadır.

Tarih düşürme ve tarih şiiri, yüksek kültür (Divan) edebiyatına hastır. Oldukça önemli bir entelektüel yetenek gerektiren tarih düşürme sanatı, yüzyıllar boyunca çok sevilen bir akım olmuştur.¹¹ Tarih düşürmede en meşhur şair 1814’te ölen Süruri’dir. Muamma, lugaz, bilmece gibi türler ise yüksek kültür edebiyatında, popüler edebiyatta ve halk edebiyatında vardır. Bu da sürekli bir edebî akım olmuştur.

Yaşamın ciddiyetini hafifletici son kategori, erotizmdir. Bu başlık da kendi içinde homo-erotizm, *carpe diem* havası ve heteroseksüel gerçekçilik olarak sınıflandırılabilir. Yüksek kültür şiirinde realist bir erotik akım, daha doğrusu mistik bir anlamı olmayan bir homo-erotik akım vardır. Bu tür erotizm, örneğin şehrengiz (“şehirde karmaşa yaratan”) adı verilen uzun şiirlerde görülür. Bu erotizm çoğunlukla ima şeklindedir. Diğer taraftan gazellerdeki erotik-mistisizm çoğu zaman iki anlamlıdır, yani ideolojik mi realist mi olduğuna karar verilemez. Homo-erotik bir ton, Köroğlu halk hikâyesinde Köroğlu ile Ayvaz’ın ilişkisinde de görülür.

Carpe diem yani gününü gün etme motifi çoğunlukla yüksek kültür edebiyatında görülür. Genel bir akım olmaktan ziyade belirli şairlerin eserlerinde görülen bir motiftir. Örneğin, uzun süre Avrupa’da sürgünde yaşayan ve 1495’te ölen Cem Sultan’ın maiyetindeki, “Sa’dî-i Cem” diye adlandırılan şairin (ö. 1482?) kaleminden çıktığı muhtemel olan bir kaside bu motif hakkındadır. Cevdet Kudret’in dediği kadar sık olmasa bile Baki’nin gazellerinde bu motife ara sıra rastlanmaktadır. Kudret’in sözleriyle Baki, “Hemen bütün şiirlerinde, dünyanın geçici olduğu, yarını düşünecek yerde, günü gün edip eldeki fırsatı kaçırmamak gerektiği, yiyip içip

¹¹ Geniş bilgi için bk. Yakıt. Ayrıca ek bilgiler için bk. Ambros, *Ottoman Chronogram Poems...*

severek bu kısa ömürden elden geldiği kadar yararlanmak gerektiği düşüncesi üzerinde durmuştur” (14-15). Buna örnek olarak Baki'nin 525. gazelinin matla beyti gösterilebilir: “Sâkıyâ kıalmaz imiş çünkü bu sohbet bâkî / Mey-i gül-gün içelüm bâde-i cennet bâkî” (*Bâkî Divânı* 426) Cevdet Kudret'in çevirisi (73): “Ey sâki! Madem ki bu sohbet baki kalmazmış, / öyleyse gül renkli şarap içelim, cennet şarabı (nasıl olsa) bakidir”.

Çok daha sonra, klasik sonrası dönemde, Nedim'in ve çağdaşlarının tabii tondaki şarkıları doğar. Bu şarkıların zemininde İstanbul'un gezi ve eğlence yerleri vardır ve aşk dışındaki—daha doğrusu aşkla ilişkili—motiflerinden biri *carpe diem*dir.

Heteroseksüel gerçekçilik konusuna daha ziyade halk şiirinde rastlanır. Halk şiirinde bir heteroseksüel dünyevi erotizm (ve aşk) akımı vardır. Açık şekilde erotik semboller bu şiirde görülür. Bu sembolizmi aydınlatmak için dinî olmayan halk şiirinin en meşhur âşığının yani Karacaoğlan'ın şiirinden örnek vereceğim. Aslında “Karacaoğlan üslubu”ndan bahsetmek gerekir zira Karacaoğlan'ın—tıpkı Yunus Emre'de olduğu gibi—aynı adı/mahlası taşıyan takipçileri olmuştur ve şiirleri şu ya da bu Karacaoğlan'a kesinlikle atfetmek mümkün değildir.

Ala gözlerini sevdiğim dilber
 Seni görmeyeli göresim geldi
 Altın kemer sıkılmış ince belini
 Usul boylarını sarasım geldi

Küçücüksün güzel, etme bu nazı
 Ciğerime basdın ataşı, közü
 Başına sokmuşsun gülü, nergisi
 Yüzünü yüzüme süresim geldi

Aladır gözlerin, siyahtır kaşın
 Aradım cihanı bulunmaz eşin
 Yaylanın karından beyazdır döşün
 Uzanıp üstüne ölesim geldi

Karac'oğlan der ki, bilirim seni
 Adadım yoluna kurban bu canı
 Koynunda beslenen ayvayı, narı
 Çözüp düğmelerin, deresim geldi (Alıntılayan Wannig 508)

Sevgilinin koynunda beslenen ayva ile nar onun memelerine istiare olduğundan sevgilinin cinsiyeti kesindir. Ali Osman Öztürk, “turunç”un öncelikle kadın memesinin, sonra da güzelliğin sembolü olduğunu, ayva ile narın da aynı sembolik anlamı taşıdığını yazmaktadır (92).

Sonuç

Bu çalışmada, tasavvufi edebiyat dâhil halk ve yüksek kültür (Divan) edebiyatlarını içeren Osmanlı edebiyatının bütüncül açıdan tarihsel bir taslağı çizilmeye çalışılmıştır. On dokuzuncu yüzyıla kadar görülen müşterek ana akımlar ve eğilimler belirlenmeye çalışılmış, oluşan ya da varsayılabilen edebî ilişkilere dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı edebiyatı

tarihinde şimdiye kadar önerilmiş sınıflandırmalara alışlagelenden farklı bir açıdan bakmanın yararına dikkat çekilerek eleştirel bir değerlendirme sunulmuştur.

Genelden özele doğru bir yöntemin uygulandığı çalışmada, önce Osmanlı edebiyatını sınıflandırma tarzlarına odaklanılarak yeni bir sınıflandırma tarzı önerilmiştir. Şimdiye dek divan, halk ve tasavvuf/tekke edebiyatı olmak üzere üçe ayrılan bu edebiyatın aslında üç değil, iki sınıfta incelenebileceği ve bu sınıflar arasında da etkileşimlerin bulunduğu gösterilmiştir. Ardından, edebiyat tarihi yazımında dönemlere ayırma problemi ele alınarak hâlihazırda “klasik” sıfatı kullanılarak yapılmış dönemselleştirmelerin sorunlarına işaret edilmiştir.

Bundan sonraki bölümde, Osmanlı edebiyatının bir parçası olduğu geniş kültür daire-sine dikkat çekilerek Osmanlı'nın Arap, Fars ve Türk kültürlerinin bir bileşiminden oluştuğu vurgulanmış, bu bileşimin üslup ve dil açısından niteliği sorgulanmıştır. Osmanlıca'nın dilsel nitelikleri ve varyantları üzerinde durulmuş, Yunan ve Ermeni alfabetiyle yazılı Türkçe eserlerin konuşma dilini aydınlatabilecekleri hatırlatılmıştır. Klasik ve ağır eserlerin yanı sıra popüler, sade eserlerin Osmanlı edebiyatındaki yeri ve önemi vurgulanmıştır.

Edebiyat tarihi yazımının önemli bir parçası olan edebî konular meselesi son bölümde irdelenmiş, hem Divan hem de halk edebiyatında öne çıkan konuların gruplandığı yenilikçi bir tasnifle sunulmuştur. Aynı zamanda, makale boyunca, kanıksanmış sınırların ötesinde yeni yaklaşımlara ve araştırma konularına yol açabilecek bazı sorular da gündeme getirilmiştir.

Teşekkür

Makaleyi okuyup yorumladığı için Ercan Akyol'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Ambros, Edith. *Candid Penstrokes: The Lyrics of Me 'ālī, an Ottoman Poet of the 16th Century*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1982.
- Ambros, Edith Gülçin. “Beans for a Cough, Lion’s Gall for a Laugh: The Poet and Physician Aḥmedī’s *Materia Medica* as a Mirror of the State of the Art around 1400 in Anatolia”. *Life, Love and Laughter: In Search of the Ottomans’ Lost Poetic Language*. İstanbul: Isis Press, 2015. 103-12.
- Ambros, Edith Gülçin. “‘Cennete Rüşvetle Girilmez’: Fuzûlî’nin Eserlerinde Atasözleri”. “*Bu Alâmet ile Bulur Beni Soran*” *Fuzûlî Kitabı: Fuzûlî Hakkında Seçme Makaleler ve Bibliyografya Denemesi*. Haz. Hanife Koncu ve Müjgân Çakır. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009. 193-200.
- Ambros, Edith Gülçin. “Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler, 25 Nisan 2008 Bildiriler*. Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru ve Ali Emre Özyıldırım. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009. 64-85.
- Ambros, Edith Gülçin. “Linguistic Duality and Humour as a Stylistic Marker in Ottoman Lyric Poetry of the 16th Century”. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 100 (2010): 37-56.

- Ambros, Edith Gülçin. "On a Conventional Dimension of 16th Century Scurrilous Ottoman Satire: Keşfî's (d. 945/1538-9) *Hicviyyât*". *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* 31.I (2007): 21-39.
- Ambros, Edith Gülçin. "On the Value of a Karamanlı Edition of Köroğlu as a Source of Folk Poetry". *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hatıra Kitabı*. Ed. Fikret Turan ve Özcan Tabaklar. İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık, 2019. 171-204.
- Ambros, Edith Gülçin. "Osmanlı Divan Şairleri 19. Yüzyıldan Önce Anjambman (*Enjambement*) Tekniğini Kullanmış mıdır?" *Klasik Edebiyatımızın Dili (Bildiriler)*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017. 23-39.
- Ambros, Edith Gülçin. *Ottoman Chronogram Poems: Formal, Factual, and Fictional Aspects*. Ed. Stephan Conermann ve Gül Şen. Otto Spies Anma Dizisi. Cilt 9. Berlin: EB-Verlag, 2021.
- Ambros, Edith Gülçin. "Poésie". *Dictionnaire de l'empire ottoman*. Ed. François Georgeon, Nicolas Vatin, Gilles Veinstein ve Elisabetta Borromeo. Paris: Librairie Arthème Fayard, 2015. 958-62.
- Ambros, Edith Gülçin. "The Comparison of a Karamanlı Edition with a Regular Ottoman Edition of the Folk-Tale *Köroğlu*: Morphological and Syntactic Aspects". *Karamanlidika Legacies*. Ed. Evangelia Balta. İstanbul: Isis Press, 2018. 13-38.
- Aynur, Hatice. "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek". *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4.5 (Yaz 2009): 34-59.
- Bahâ'î [Veled Çelebi İzbudak]. *Latâ'if-i Hâce Nasreddin*. İstanbul: İkbâl Yayınevi, 1926.
- Bâkî. *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım*. Haz. Sabahattin Küçük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Bombaci, Alessio. *Histoire de la littérature turque*. Çev. I. Melikoff. Paris: C. Klincksieck, 1968.
- Boratav, Pertev Naili. "Le conte et la légende". *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Ed. Louis Bazin, Alessio Bombaci, Jean Deny, Tayyib Gökbilgin, Fahir İz ve Helmuth Scheel. Cilt 2. Wiesbaden: Franz Steiner, 1964. 44-67.
- Boratav, Pertev Naili. *Nasreddin Hoca*. Ankara: Edebiyatçılar Derneği, 1996.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-ahbâr: 1. Rükün 1. Cilt*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Koncu, Hanife ve Müjgân Çakır, haz. "Bu Alâmet ile Bulur Beni Soran" *Fuzûlî Kitabı: Fuzûlî Hakkında Seçme Makaleler ve Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- Kudret, Cevdet. *Divan Şiirinde Üç Büyükleme 2: Baki*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1985.
- Marzolph, Ulrich. *Arabia ridens: Die humoristische Kurzprosa der frühen adab-Literatur im internationalen Traditionsgeflecht*. Cilt 2. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1992.
- Öztürk, Ali Osman. *Das türkische Volkslied als sprachliches Kunstwerk*. Bern: Peter Lang, 1994.
- Özyıldırım, Ali Emre. "Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 1: Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî, 29 Nisan 2005 Bildiriler*. Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır ve Hanife Koncu. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2006. 142-53.
- Sargsyan, Ani. "Persian-Turkish Dictionaries of the mid-15th-16th Centuries: A Trajectory of Knowledge Mobility". *Knowledge on the Move in a Transottoman Perspective: Dynamics of Intellectual Exchange from the Fifteenth to the Early Twentieth Century*. Ed. Evelin Dierauff,

- Dennis Dierks, Barbara Henning, Taisiya Leber ve Ani Sargsyan. Ekitap. V&R Unipress, 2021. 39-70.
- Süleyman Çelebi. *Vesîletü'n-necât: Mevlid*. Haz. Ahmed Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
- Şeyhî. *Şeyhî Divanı*. Haz. Mustafa İsen ve Cemâl Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı (Âşık Yûnus)*. Cilt 4. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Tezcan, Semih. "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı". *Bilig* 54 (Yaz 2010): 255-67.
- Tietze, Andreas. "Yunus Emre and His Contemporaries". *Yunus Emre and His Mystical Poetry*. Ed. Talât S. Halman. Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies, 1981. 87-110.
- Uslu, Mehmet Fatih ve Fatih Altuğ, haz. *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Wannig, Klaus-Detlev. *Der Dichter Karaca Oğlan: Studien zur türkischen Liebeslyrik*. Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980.
- Yakıt, İsmail. *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.



Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Araştırma Makalesi

Edebiyat Tarihi Yazımı Bibliyografyası

Rabia Bakırdaş

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0002-1013-733X

r.rabia.bkrds@gmail.com

Ayşe Yiğit

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0001-9589-3195

yigitayse507@gmail.com

Bakırdaş, Rabia ve Yiğit, Ayşe. "Edebiyat Tarihi Yazımı Bibliyografyası." *KÜN: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 24-50.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.12>

Geliş Tarihi: 01.12.2021 / Kabul Tarihi: 20.12.2021 / Yayınlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



Edebiyat Tarihi Yazımı Bibliyografyası

Rabia Bakırdaş ve Ayşe Yiğit

Özet

Edebiyat tarihi yazımı üzerine hazırlanmış olan bu bibliyografyada, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze dek yayımlanmış üç yüzden fazla çalışmaya yer verilmiştir. Bu metinler içeriklerine göre “Edebiyat Tarihi Yazımı Üzerine Tartışma İçeren Kaynaklar”, “Araştırma-İnceleme”, “Edebiyat Tarihleri”, “Yazar ve Yapıt İncelemeleri” ve “Tanıtım Yazıları” ana başlıkları altında kategorize edilmiştir. Bu çalışmada, daha önce hazırlanmış edebiyat tarihi bibliyografyalarından farklı olarak, yalnızca edebiyat tarihleri değil, edebiyat tarihi yazımı ile ilgili fikir öne süren, tartışma yürüten, yöntem geliştirme amacı güden yapıtlar ile edebiyat tarihinin çeşitli meselelerine odaklanan, edebiyat tarihlerini ve tarihçilerini inceleyip değerlendiren araştırmalar konu edilmiştir. Böylece, Türkçede edebiyat tarihi yazımı üzerine oluşmuş literatürün nabzını tutmak amaçlanmıştır. Bu amaçla, Türk edebiyatı tarihi üzerine Türkçe yayımlanmış çalışmalar ile edebiyat tarihi yazımı konusunda yabancı dillerden Türkçeye çevrilmiş yapıtlar bibliyografya kapsamına alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, bibliyografyanın hazırlanmasında izlenen yöntem ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. İkinci bölümde, künyelerin kategorileri, basım tarihleri, konuları gibi ögeler göz önüne alınarak bibliyografyanın ortaya koyduğu manzara edebiyat tarihi yazımı açısından yorumlanmıştır. Yapılan değerlendirmeler ışığında, edebiyat tarihi yazımının yöntemi konusunda belirsizlikler olduğu gözlemlenmiştir. Edebiyat tarihi ile ilgili yoğun bir bilgi aktarımı bulunmasına karşılık, konu hakkında eleştirel bir yaklaşım geliştiren çalışmaların sayıca az olduğu saptanmıştır. Bibliyografyada yer alan kaynakların tarihlerine odaklanıldığında edebiyat tarihlerinin ya da bu konu hakkındaki çalışmaların, belirli zaman aralıklarında değişiklik gösterdiği fark edilmiştir. Edebiyat tarihlerinin, başvuru kaynakları arasında göz ardı edilmeyecek yerine rağmen onu geliştirecek girişimlerin eksik ya da yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

Ayrıca, tek yazarın elinden çıkmış edebiyat tarihçiliği anlayışından editörlü derlemeler yöntemine doğru bir değişim saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: edebiyat tarihi yazımı, edebiyat tarihi, bibliyografya

Abstract

Bibliography of Literary Historiography

This bibliography, which is prepared on literary historiography, includes more than three hundred studies published from the nineteenth century to the present. According to their content, these texts are categorized under the main headings of "Resources Containing Discussions on Literary Historiography", "Research-Review", "Literary Histories", "Author and Work Reviews," and "Book Reviews." This study, unlike the previous bibliographies of literary history, deals with not only literary histories, but also with works that suggest ideas, engage in discussion, and aim to develop methods about literary historiography, as well as studies that focus on various problems of literary history, and those that examine and evaluate literary histories and historians. It therefore aims to keep the pulse of the corpus on literary historiography in Turkish. For this purpose, it principally includes studies published in Turkish on the history of Turkish literature and works on literary historiography, which are translated from foreign languages into Turkish.

The first part of the study introduces in detail the method followed in the preparation of the bibliography. The second part interprets the bibliographic display of literary historiography, taking into account the characteristics of the data, such as categories, publication dates and topics. It observes that the method of literary historiography remains ambiguous despite ample discussions. While an intensive transfer of information pertaining to the history of literature is visible, the number of studies that develop a critical approach to the subject is few. Focusing on the publication dates of the records has demonstrated that the quantity of literary histories or the studies on this subject change in certain time intervals. In the face of the importance of literary histories as reference guides, attempts to develop them are incomplete or insufficient. In addition, a change of format is conspicuous in literary historiography, which developed in time, from single-author works to edited compilations.

Keywords: literary historiography, literary history, bibliography

Bu bibliyografya çalışmasında, Türkçe yazılmış ya da Türkçeye çevrilmiş edebiyat tarihi yazımı ile ilgili meseleleri konu edinen çalışmalar ve edebiyat tarihleri bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, edebiyat tarihi yazımı üzerine kuramsal tartışma yürüten veya eleştirel yaklaşımlar geliştiren kaynakları saptamak ve değerlendirmektir. Daha önce edebiyat tarihi hakkında bibliyografyalar yayımlanmış olsa da bu çalışmalar, edebiyat tarihi olarak yazılmış kitapları esas almıştır. Edebiyat tarihi yazımının nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmaları

vurgulamak ve değerlendirmek ise, bu alanda Türkçe üretime sunacağı katkı bakımından önemlidir.

Bibliyografyanın Kapsamı ve Ölçütleri

Bibliyografyada edebiyat tarihi yazımı ile ilgili yöntem, dönemler, kapsam, kaynaklar, ölçütler gibi temel meseleleri kuramsal veya eleştirel açıdan tartışan çalışmaların yanı sıra edebiyat tarihinin belli dönemlerine ya da konularına odaklanan araştırmalar, edebiyat tarihleri ve tarihçileri üzerine yapılan incelemeler ve doğrudan edebiyat tarihi olan kitaplar sunulmuştur. Lisans düzeyinde eğitime yönelik ders kitaplarına da yer verilmiş, bunun altındaki eğitim düzeyleri için kaleme alınmış ders kitapları, yirminci yüzyılın ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde yazılanlar hariç, saf dışı bırakılmıştır.

Bibliyografyaya dâhil edilen yazılar belli ölçütlere göre seçilmiştir. Türk edebiyatı tarihi üzerine Türkçe yayımlanmış çalışmalar ile edebiyat tarihi yazımı konusunda yabancı dillerden Türkçeye çevrilmiş yapıtlar bibliyografya kapsamına alınmıştır. Türk edebiyatı tarihi ile ilgili yabancı dillerde yapılmış çalışmalar, Türkçeye çevrilmemişse kapsam dışı bırakılmıştır. Buna karşılık, Türkçe dışındaki dillerdeki edebiyatlar merkezinde edebiyat tarihi yazımını konu alan Türkçeye çevrilmiş çalışmalara yer verilmiştir. Başka dillerdeki edebiyatların tarihi üzerine Türkçe hazırlanmış yapıtlar, içinde edebiyat tarihi yazımı üzerine özel bir tartışma yürütülüyorsa bibliyografyaya alınmamıştır. Oyun, öykü, roman gibi tekil edebî türler üzerine yazılmış tarihler ile edebiyat tarihi ile bağ kurmayan tür incelemeleri, sayılarının çokluğu ve çalışmanın odağını dağıtacak olmaları sebepleriyle dışarıda bırakılmıştır. Edebiyat tarihi üzerine özel sayı ya da dosya yayımlamış olan süreli yayınlardaki makaleler de aynı mantıkla elemeye tabi tutulmuştur.

Bibliyografya, çeşitli kütüphanelerin katalogları, edebiyat tarihi hakkında yazılmış çalışmaların kaynakçaları ve YÖK Akademik, YÖK Tez, Google Akademik, Dergipark, Academia.edu gibi veri tabanlarının yanında üniversitelerin veri tabanlarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Bunların yanı sıra, daha önce edebiyat tarihi üzerine hazırlanmış bibliyografyalar da kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlar, Semra Demir'in "Türk Edebiyatı Tarihi Bibliyografya Çalışması" adlı araştırması,¹ *Hece* dergisinin "Edebiyat Tarihçiliği" dosyasında sunduğu bibliyografya² ve Hikmet Altunçizme'nin elektronik ortamda yayımladığı "Türk Edebiyatı Tarihi Bibliyografyası" adlı çalışmasıdır.³ Üç bibliyografyada da künyeler, yalnızca edebiyat tarihi kitaplarından oluşmuştur. Demir, bibliyografyasının kapsamındaki tüm eserler; Altunçizme, kitapların bazıları hakkında bilgiler vermiştir. *Hece*'de ise yalnızca künyeler bulunmaktadır. Anlaşılabacağı üzere, bu bibliyografyalar sınırlıdır ve edebiyat tarihi yazımı üzerine özgül değerlendirmeler içermemektedir. Bu durum, edebiyat tarihi yazımı alanında bibliyografya çalışmalarına ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

¹ Demir, Semra. "Türk Edebiyatı Tarihi Bibliyografya Çalışması." Mart 2011. *Türk Dili ve Edebiyatı*. İnternet. <www.turkedebiyati.org>

² "Türk Edebiyatı Tarihleri." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. *Hece* 135 (Mart 2008): 126-27.

³ Altunçizme, Hikmet. "Türk Edebiyatı Tarihi Bibliyografyası." 15 Ekim 2021. *Salakfilozof*. İnternet. <www.salakfilozof.com >

Bu bibliyografya kapsamında derlenen kaynaklar, öncelikle Excel programı üzerinde bir veri tabanı oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Burada, künyeler biçim, tür ve konu açısından etiketlenerek çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılmıştır. Bunun sonucunda ana kategoriler belirginleşmiştir. Edebiyat tarihi yazımı üzerine bütünüyle ya da kısmen kuramsal bir tartışma yürüten veya edebiyat tarihi yazımının meselelerine eleştirel bir gözle yaklaşan kaynaklara dikkat edilerek bunlar “Tartışma” başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bunlar dışında kalan yapıt ya da yazar incelemeleri ayrıca kategorize edilmiştir. Araştırma ve inceleme kategorileri arasındaki sınır geçişken olabildiği için burada bu ikisinin bir arada sunulması tercih edilmiştir. Kaynakların konu bakımından klasik edebiyat, halk edebiyatı, yeni edebiyat gibi sınıflandırılması da denenmiştir ancak hem döneme bağlı sınıflandırmaların sorunlu olması hem de bazı yapıtlarda birden fazla dönemle ilgili bilgilerin bir arada bulunması nedeniyle böyle bir kategori oluşturulmamış ama bu konuya yönelik bilgi ileride verilmiştir.

Bibliyografyada, tür odaklı çalışmalar dışarıda bırakılsa da Ziya Paşa'nın *Harabat*'ı ve E. J. Wilkinson Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* başlıklı eseri, öncü olmaları nedeniyle istisna olarak tutulmuştur. Ayrıca, bu eserlerin edebiyat tarihi olarak etiketlenmesi yoluyla bunlar üzerinde daha derinlemesine çalışmalar yapılması açısından bir farkındalık yaratmak da amaçlanmıştır. Ek olarak René Wellek ve Austin Warren'ın *Edebiyat Teorisi* adlı kitabı ve Wellek'in “Edebiyat Nazariyesi, Tenkidi ve Tarihi” adlı makalesi, genel anlamda edebiyat kuramı metinleri olmakla birlikte buralarda edebiyat tarihi yazımı da tartışıldığı için bunların çalışmaya dâhil edilmesi uygun görülmüştür.

Bibliyografyada, birden fazla ciltten oluşan kitapların bilgileri, aynı yıl yayımlanmış ciltler tek bir künye olacak şekilde düzenlenmiştir. Tüm kaynakların ilk baskı yılının esas alınmasına özen gösterilmiştir. Bu bilgiler, başta Millî Kütüphane olmak üzere kütüphane kataloglarına göre kontrol edilmiştir. Sonraki baskılarda yeniden düzenlenmiş veya genişletilmiş olan yapıtlar hakkında bilgi verilmiştir. Benzer şekilde, başlığının yanıltıcı olabileceği düşünülen bazı kaynaklar hakkında da künyelerde ek bilgi verilmiştir.

Ahmet Kabaklı'nın *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı beş ciltlik eserinin son iki cildi, tür odaklı olduğu için yalnızca ilk üç cildinin çalışmaya eklenmesi uygun görülmüştür. Aynı şekilde Ali İhsan Kolcu'nun belli dönemleri ele alan eserleri bibliyografyaya eklenmişse de türe odaklanan çalışmaları çıkarılmıştır.

Bibliyografyadaki toplam 362 kaynaktan 216 tanesi bizzat görülmüş ve incelenmiştir. Ulaşılamayan bazı çalışmalarla ilgili bilgiler, daha önce sözü edilen kaynaklardaki bilgilerden elde edilmiştir. Dolayısıyla, burada sunulan bibliyografya kusursuz değildir, esere ulaşılmasından kaynaklanabilecek bilgi ve sınıflandırma hataları içerebilir. Aynı zamanda, eksikler de barındırabilir. Edebiyat tarihi yazımı hakkında hazırlanmış ilk bibliyografya olması nedeniyle alana değerli bir katkı sunacağını umduğumuz çalışmamızın, okurlardan gelecek dönüt ve katkılarla geliştirilebileceğine inanıyoruz.

Değerlendirme

Bibliyografyanın sınırlarını, 1874'ten günümüze kadar yayımlanmış çalışmalar oluşturmaktadır. Edebiyat tarihleri yayım yıllarına göre incelendiğinde, on dokuzuncu yüzyılda *Harabat* (1874) dışında 1888'de Abdülhalim Memduh'un kaleme aldığı *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, edebiyat tarihlerini temsil eden yapıtlardır. 1911'den Cumhuriyet'in kuruluş dönemine

(1926'ya kadar) doğru uzanan on dört yıllık aralıkta, birbirine yakın zamanlarda, Şehabeddin Süleyman'la başlayarak toplam 12 edebiyat tarihinin yayımlandığı görülmektedir. Neredeyse her yıl bir (bazı yıllar iki) edebiyat tarihinin basıldığı bu dönemdeki verimlilik, edebiyat tarihi ile ulus-devlet inşası arasındaki yakın ilişkiyi düşündürmektedir.

1927'den 1930'a kadar bu konuda bir doygunluk oluştuğu ama 1931 ve sonrasında, sayıları katlanarak artan biçimde yeni edebiyat tarihlerinin kaleme alındığı gözlemlenebilir. 1931-1944 yılları arasında 26 adet edebiyat tarihi yazılmış ve yayımlanmıştır. 1934 yılında bu konuda bir rekor kırıldığı anlaşılmaktadır. Bu yıl, *Edebiyat Tarihi Dersleri* (Celâl Tahsin ve M. Asım), *Edebiyat Tarihi Dersleri: Tanzimat Edebiyatı* (Agâh Sırrı), *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi* (Mustafa Nihat), *Türk Edebiyatı Tarihi* (Orhan Rıza) ve *Türk Edebiyatı Tarihi: Kaynaklardan Bugüne Kadar* (Orhan Rıza) başlıklı 5 edebiyat tarihi birden yayımlanmıştır. Bunların eğitim amaçlı hazırlanmış tarihler olması, Cumhuriyet'in eğitim kurumlarında edebiyat tarihlerine duyulan ihtiyacı göstermektedir.

1945 ile 1964 yılları arasındaki yaklaşık yirmi yıllık dönemde ise edebiyat tarihlerinin sayısı gözle görünür oranda düşmüştür. Bu dönemde, kronolojik olarak Nihad Sami Banarlı, A. Ferhan Oğuzkan, Hasan Ali Yücel ve Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihleri yayımlanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yapıtının bugün kullanılmaya devam eden genişletilmiş ikinci baskısının yayımı da (1956) bu aralığa denk düşmektedir. Dolayısıyla, sayıları az olmakla birlikte, bu dönemde yayımlanmış edebiyat tarihlerinin pratik işlevlerin ötesinde bir olgunluk kazanmaya başladığı söylenebilir. Nitekim, üzerinde en çok inceleme yapılmış olmaları nedeniyle Türk edebiyatı tarihçiliğini yönlendirdiği anlaşılan üç isimden ikisi—Banarlı ve Tanpınar—bu dönemin yazarlarıdır. (Diğeri Fuat Köprülü'dür.) Belirtilen tarihler arasında yazılan tartışma odaklı çalışmaların, edebiyat tarihine nazaran çokluğu ise dikkat çekmektedir. Beş edebiyat tarihi yazımına karşı toplam 11 tartışma yazısı bulunmaktadır. Yazılarda edebiyat tarihi yazımı, edebiyat tarihi eğitimi, edebiyat tarihi yazımının yöntemi gibi konular üzerinde durulmuştur. Başlıca Mehmet Kaplan, Orhan Rıza Aktunç, Ali Canip Yöntem, Faruk Kadri Timurtaş, Agâh Sırrı Levend; çeviri olarak da Philippe Van Tieghem ve Ferdinand Brunetiere gibi yazarların bahsedilen konular üzerindeki düşünceleri bu yıllar arasında kamuya sunulmuştur.

1964'ten itibaren edebiyat tarihlerinin daha dengeli bir seyir izlediği görülebilir. 1964-2000 arası, yılda en çok üç olmak üzere, aralarında çok geniş zaman durakları olmadan (en fazla dört yıl) ya da bir yılda çok yüksek sayılara ulaşmadan edebiyat tarihleri yayımlanmıştır. Bu dönemde, toplam 34 edebiyat tarihi kitabı basılmıştır. Yayımlanan tartışma yazıları ise toplam 28 adettir. Dolayısıyla, sayısal verilerin yakın olduğu dikkat çekmektedir. Yine tartışma konularının seyri de önceki yıllarla aşağı yukarı benzerlik göstermektedir. Bu durumda, 2000'lere yaklaşıırken edebiyat tarihlerinin yanında edebiyat tarihi yazımı ile ilgili görüşlerin de nispeten önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Birden fazla yazarın elinden çıkmış çalışmalara bakıldığında, 2000'li yıllardan önce çift yazarlı edebiyat tarihlerinin sayısının yalnızca dört olduğu görülmektedir. (İkiden fazla yazarlı çalışma yoktur.) Bunların ilki, Fuat Köprülü ile Şahabeddin Süleyman'ın yazdığı *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1916) adlı kitaptır. Bunu Celal Tahsin ile M. Asım'ın yazdığı *Edebiyat Tarihi Dersleri* (1934) izler. Hıfzı Tevfik Gönensay ile Nihat Sami Banarlı'nın kaleme almış ol-

duğu *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* (1940) adlı kitaptan sonra ise 1980 yılında Mahir Ünlü ile Ömer Özcan'ın birlikte hazırladığı *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı* adlı çalışma bulunmaktadır. Bunların arasında geniş zaman aralıkları olması da dikkati çekmektedir.

2002'den itibaren, tek yazarın kaleminden çıkmış edebiyat tarihleri yerine her bölümün bir uzman tarafından hazırlandığı editörlü edebiyat tarihçiliğine geçildiği gözlemlenebilir. İlk örnek olarak Mustafa İsen'in editörlüğünü yaptığı *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* adlı çalışma bulunmaktadır. Ardından buna yakın yıllarda sırasıyla Abdurrahman Güzel ve Ali Torun'un yazdığı *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (2003), Ramazan Korkmaz editörlüğünde hazırlanan *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)* (2004), editörlüğünü İsmail Çetişli'nin yaptığı *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı* (2007) yayımlanmıştır. Bu tür çalışmaların sayısının günümüze dek katlanarak arttığı gözlemlenmiştir. 2002'den bugüne toplam 23 adet editörlü çalışma ortaya konduğu saptanmıştır. Bunlara karşılık tek yazarlı edebiyat tarihlerinin sayısı ise 11'dir. Dolayısıyla 2000'li yıllardan itibaren edebiyat tarihi yazımı alanını editörlü derlemelerin yönetmeye başladığı söylenebilir. Bu özellikteki çalışmalarının artışı, yurt dışındaki edebiyat tarihi yazımına paralel bir seyir izlemektedir. Dünyada da 2000'li yılların arifesinden başlayarak tek bir yazar yerine çok yazarlı, proje biçiminde tasarlanmış edebiyat tarihlerine doğru bir eğilim söz konusudur.⁴

Açık Öğretim Fakültesi tarafından hazırlanan ve YÖK Dersleri Platformu'nda açık erişime sunulan Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin lisans programlarına yönelik kitapların da çok yazarlı edebiyat tarihleri biçiminde düzenlendiği görülebilir. Bu çalışmalar yöntem ve müfredat içeriği bakımından Türkiye'nin yüksek öğretim kurumları için örnek teşkil etmektedir. Bunlar incelendiğinde, müfredatın kanıksanmış bir şablonda, eski edebiyat, yeni edebiyat, halk edebiyatı ve dil başlıklarıyla ana bilim dallarına ayrıldığı gözlemlenebilir. Bunlar arasında da özellikle eski ve yeni edebiyat müfredatının çoğunlukla, kronolojik dönemselleştirme mantığına dayalı edebiyat tarihi bilgilerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu kitaplar da bibliyografyaya dâhil edilmiştir. Bu gözlemler ile hem lisans eğitiminin büyük oranda edebiyat tarihine yaslandığı saptamasını ortaya koymak hem de lisans eğitiminin, yazımı açısından henüz geliştirilmeye muhtaç olan edebiyat tarihi bilgilerinin aktarılmasından ibaret olması olgusu üzerine araştırmacıları düşünmeye çağırarak hedeflenmektedir.

Sürelî yayınların edebiyat tarihi yazımı konusundaki tavırları değerlendirilmek istenirse bu konuya özel sayı ya da dosya düzenlemesiyle önem veren yayınların yoğunluğuna bakılabilir. Araştırebildiğimiz kadarıyla, alana bu açıdan katkıda bulunan iki yayın vardır. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla yeni ve eski edebiyata yönelik ikişer adetten oluşmak üzere toplam dört özel sayı ve *Hece* dergisi 2008 yılında bir dosya çıkarmıştır. Bu sayılarda yayımlanan yazıların tümü, buradaki "Tartışma" kategorisinin ölçütlerini sağlamasa da, edebiyat tarihi yazımının çeşitli meselelerini eleştirel bir gözle değerlendiren yazıların sayısında 2000'ler öncesine göre kayda değer bir artış olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu yayınlar, edebiyat tarihi alanına, vurgulanması gereken bir katkı sağlamıştır.

⁴ Bu konuda, Kanadalı öğretim üyesi ve eleştirmen Linda Hutcheon'ın Djelal Kadir ve Mario J. Valdés ile bir araya gelerek 1990'ların ortalarından itibaren yürüttükleri projelerinin sonucunda 50 yazarı ve 200'den fazla bölümü kapsayan 3 ciltlik *Literary Cultures of Latin America: A Comparative History* (Latin Amerika'nın Edebî Kültürleri: Karşılaştırmalı Bir Tarih, 2004) adlı çalışmaları iyi bir örnektir.

Tartışma niteliği taşıyan çalışmalarda, edebiyat tarihi yazımının yöntemi, sosyoloji ve tarih gibi disiplinlerle ilişkisi, edebiyat tarihçiliğinde öne çıkan kavram ve terimler, edebî türlerin tarihi gibi konular üzerinde durulmuştur. Az sayıda çalışmada da eğitimde edebiyat tarihinin yeri ve niteliği işlenmiştir. Edebiyat tarihinin dönemler, edebî türler ve konular açısından kategorize edilmesi ve bunların hakikati ne kadar yansıttığı hakkında düşünceler de öne sürülmüştür. Edebiyat tarihi yazmanın mümkün olup olmadığı ve tek bir kişi tarafından yazılıp yazılmayacağı da sorgulanan meseleler arasındadır.

Bu konu yelpazesi geniş görünmekle birlikte, bazı önemli noktalar açısından eksiktir. Bibliyografyanın sunduğu örneklem, edebiyat tarihi yazımına toplumsal cinsiyet, yaş grupları ve kanon açısından yaklaşan çalışmaların yetersiz sayıda olduğunu gözler önüne sermektedir. Edebiyat tarihi yazımına, kadını ve çocuğu merkezine alarak odaklanan birer çalışma saptanmıştır. Berat Açıl, "Eski Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar" adlı makalesinde, klasik edebiyattaki kadın yazarları tarihsel bir perspektifle incelerken çocuk edebiyatı odağında yazılmış olan makale, Nermin Yazıcı'nın "Edebiyat Tarihi Bağlamında Türk Çocuk Edebiyatı Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar" adlı çalışmasıdır. Edebiyat tarihi yazımında kanon kavramını ele alan bir makaleye ise rastlanmamıştır.

Bibliyografyaya müfredat şablonu açısından yaklaşıldığında, yeni Türk edebiyatı, Türk halk edebiyatı, klasik Türk edebiyatı ve son dönemde kendini belli etmeye başlamış bir kategori olarak Türk Dünyası edebiyatı üzerine toplam 135 çalışmanın yapıldığı görülür. Yeni Türk edebiyatını merkeze alan 76, klasik Türk edebiyatı üzerine 40, halk edebiyatına dair 13 ve Türk Dünyası eksenli 8 çalışma saptanmıştır. Verilerin gösterdiği üzere hakkında en çok çalışma yapılan alan yeni Türk edebiyatıdır. Bu, yeni edebiyatın hâlâ devam etmekte olan yuvarlak bir hesapla 150 yıllık edebiyat birikimiyle alakalı bir sonuç olarak düşünülebilir. Bununla birlikte klasik edebiyatın yaklaşık olarak 600 yıllık bir birikimi de söz konusu olmasına rağmen son yüzyıllar içinde yalnızca 40 çalışmanın yapılması akıllara soru işaretlerini getirmektedir. Yine aynı şekilde Türk halk edebiyatının ve Türk Dünyası'nın yüzyıllık birikimlerinin yanında coğrafi genişlikleri de söz konusudur. Edebiyat tarihi çalışmaları ve bahsedilen alanların edebiyat birikimleri göz önüne alındığında alanların tamamında edebiyat tarihi çalışmalarının gereken ilgiyi görmediği fark edilmektedir.

Çeviri metinler incelendiğinde de çalışmaların yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Çevirilerin, özgün basımdan çok daha geç dönemlerde yapılması söz konusudur veya Gibb örneğinde olduğu gibi özgün basıma sadakatin olmadığı görülmüştür. Basımların süreklilik arz etmediği de dikkat çekmektedir. Söz gelimi, Gustave Lanson'un *Tarih-i Edebiyatta Usul* adlı eseri, Yusuf Şerif Kılıçel tarafından 1926 yılında çevrilmiştir, 1937 yılında yeniden basılmıştır. Daha sonra ise yine aynı çevirmenin metniyle 2017 gibi geç bir tarihte tekrar bir basım söz konusudur. Görüldüğü üzere, basımlar arasında uzun zaman aralıkları bulunabilmektedir. Bu da çeviri eserlere gerekli özenin gösterilmediğine işaret eder. Aynı zamanda, dünyada edebiyat tarihi yazımı üzerine farklı dillerde üretilmiş literatürün kapsamı göz önüne alındığında, Türkçeye bu konuda yapılmış çevirilerin sayısının yeterli olmadığı da belirtilmelidir.

Yapıt ve yazar incelemelerine bakıldığında, üzerinde en çok çalışma yapılmış edebiyat tarihçileri sırasıyla Ahmet Hamdi Tanpınar, Nihad Sami Banarlı ve Fuat Köprülü'dür. Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliğini konu alan çalışmaların sayısı 21, Banarlı ve Köprülü üzerine ince-

lemeler, her biri 8 olmak üzere eşit sayıdadır. Bunlar, doğrudan bu isimlerin edebiyat tarihçiliğine odaklanmış çalışmalardır. Bunlar dışında, edebiyat tarihlerini topluca değerlendiren çalışmalar içinde de, bekleneceği üzere, sıklıkla yer almışlardır. Bunları sırasıyla beşer çalışma ile Ahmet Kabaklı ve Mustafa Nihat Özön, dörder çalışma ile İsmail Hikmet Ertaylan, Vasfi Mahir Kocatürk ve Orhan Okay izlemektedir.

Sonuç olarak bibliyografyadan yola çıkarak şu çıkarımlar yapılabilmektedir: Edebiyat tarihinin yazımı konusunda görüşler, belli bir nicelikte ve belli konular çerçevesinde sunulmuşsa da özellikle yöntem meselesinde Fuat Köprülü'nün 1913 yılında yayımladığı "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul" adlı öncü çalışmasının açtığı yolda beklenebilecek düzeyde yol alınmadığı görülmektedir. Edebiyat tarihlerinin başvuru kaynakları olmasının yanı sıra edebiyatı yönlendirici niteliklerinin göz ardı edilemeyecek önemine rağmen, onları geliştirecek girişimlerin eksikliği dikkat çekmektedir. Öğretim süreci edebiyat tarihiyle çerçevelenmiş olsa da bu bilgi donanımı, tartışma üretimine dönüşmemektedir. Bu eksiklik, çeviride de devam etmektedir. Başka bir deyişle, dünyadaki edebiyat tarihi yazımı tartışmalarının takibinde de aksaklık olduğu gözlemlenmektedir.

Bibliyografya

Edebiyat tarihi yazımı üzerine kuramsal tartışma içeren veya eleştirel bir yaklaşım geliştirilen kaynaklar, bibliyografyada ilk olarak listelenmiş ve bunlar ayrıca kendi içinde konu bakımından sınıflandırılmıştır. Araştırma niteliği taşıyan veya yapıt ve yazar incelemesi dışında inceleme özelliği gösteren kaynaklar, "Araştırma-İnceleme" başlığı altında sunulmuştur. Ardından edebiyat tarihi kitapları listelenmiştir. Bunu yapıt ve yazar incelemeleri ile tanım yazıları izlemektedir. Bibliyografyanın sıralaması, önce kategorik sonra alfabetik olarak yapılmıştır.

1) Edebiyat Tarihi Yazımı Üzerine Tartışma İçeren Kaynaklar

Bu bölümde, araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla, kaynaklar konu bakımından sınıflandırılmıştır. Doğrudan edebiyat tarihi yazımını ve edebiyat tarihçiliğini genel bir çerçevede tartışanlar bu başlık altına yerleştirilmiştir. Edebiyat tarihi yazımında yöntemleri tartışanlar, "Yöntem Bilimi" başlığı altında yer almaktadır. Akımlara ve edebiyat tarihinin belli dönemlerine odaklanan çalışmalar bir arada sunulmuştur. Aynı şekilde, kavramlar, terimler ve türleri tartışanlar birlikte listelenmiştir. Edebiyat tarihi ile edebiyat eleştirisi, sosyoloji ve tarih arasındaki ilişkileri ele alanlar ise ayrı başlıklar altında verilmiştir. Son kategoride ise edebiyat tarihi eğitimi üzerine yazılar bulunmaktadır.

a) Edebiyat Tarihi Yazımı

Abdurrazak Peler, Gökçe Yükselen. "Türk Edebiyatı Tarihi Yazımının Başlıca Sorunları Üzerine Birkaç Söz." *Zeitschrift für die Welt der Türken* 5.3 (Aralık 2013): 169-76.

Akün, Ömer Faruk. "Türk Edebiyatı Tarihi ve Edebiyatımızın Bazı Meseleleri Üzerine Prof. Ömer Faruk Akün'le Mülakat." Söyleşiyi yapan Mehmet Nuri Yardım. *Boğaziçi* 49 (Temmuz-Ağustos 1986): 5-13.

Akün, Ömer Faruk. "Bir Türk Edebiyatı Tarihi Yazmak Mümkün müdür?" *Dergâh* 1.1 (Şubat 1990): 12-13.

- Altuğ, Fatih, Mehmet Fatih Uslu ve Ömer Faruk Yekdeş. "Edebiyat Tarihinin Kendi Tarihini Yazmaya İhtiyacımız Var." Söyleşiyi yapan Hazel Melek Akdik. *Monograf 3* (Ocak 2015): 477-524.
- Ayaydın Cebe, Günil Özlem. "Milliyetçilikten Küreselciliğe Edebiyat Tarihi Yazımı." *Edebiyat Sosyolojisini Görünür Kılmak: Temel Yaklaşımlar, Toplumsal-Politik Dönüşümler, İncelemeler*. Ed. Aziz Şeker ve Emre Özcan. Ankara: Nika Yayınevi, 2021. 183-205.
- Aytaç, Gürsel. "Edebiyat Tarihçiliği." *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Papirüs Yayınları, 1998. 151-58.
- Banarlı, Nihad Sami. "Edebiyât Tarihi." *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri I-II*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayınları, 2004. 40-44. Banarlı'nın bu makalesi *Edebiyat Sohbetleri* adıyla yapılan yeni basımda da yer almaktadır: Banarlı, Nihad Sami. "Edebiyât Tarihi." *Edebiyat Sohbetleri* İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayınları, 2016. 45-53.
- Bohça, A. Şevket. "Edebiyat Tarihi İhtiyacı." *Doğuş* 2.1 (1938): 12-14.
- Dayanç, Muharrem. "Edebiyat Tarihçiliğinin Ana Sorunsalı: Öncü Kim, Ölçüt Ne?" *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (Ağustos 2018): 1-11.
- Escarpit, Robert. "Edebiyat Tarihi'nin Tarihi." Çev. Cemil Meriç. *Fikir ve Sanatta Hareket* 7.170 (Ekim 1979): 23-29.
- Greenblatt, Stephan. "Edebiyat Tarihi Nedir?" Çev. Emine Ayhan. *Yeni yazı* 12 (Kış-Bahar 2012)
- Gürel, Zeki. "Edebiyat Tarihi mi?" *Redif* 1.2 (Aralık 2001): 18-22.
- Kaplan, Mehmet. "Türk Edebiyatı Tarihi." *Sanat ve Edebiyat Gazetesi* 1 (1947): 49-50.
- Kaplan, Mehmet. "Bir Türk Edebiyatı Tarihi Yazabilmek İçin." *Hisar* 15.143 (Kasım 1975): 3-5.
- Kaplan, Ramazan. "Edebiyat Eseri Karşısında Edebiyat Tarihçisinin Sorumluluğu." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 56-59.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Meydana Gelebilir?" *Türk Dili* 1.1 (Ekim 1951): 3-7.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Hazırlanabilir I." *Türk Dili* 24.237 (Haziran 1971): 177-79.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Hazırlanabilir II." *Türk Dili* 24.238 (Temmuz 1971): 261-65.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Edebiyat Tarihimizin Başlıca Sorunları." *Türk Edebiyatı Tarihi*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973. 3-98.
- Muhyeva, Banu. "Türk Edebiyatı Tarihinin Ortak Meseleleri." *Bilig* 4 (Kış 1997): 70-78.
- Massimkhanuly, Dukjen. "Türk İlleri ve Bodunlarının Ortak Edebiyat Tarihi; Önemi ve Güncelliği." *Aydın Türklük Bilgisi* 6.1 (Bahar 2020): 35-47.
- Okay, M. Orhan. "Edebî Eserden Zevk Almayan Bir Edebiyat Tarihçisi Düşünülebilir mi?" Söyleşiyi yapan M. Selim Gökçe. *Türk Edebiyatı* 387 (Ocak 2006): 4-11.
- Okay, Orhan. "Orhan Okay'la Türk Edebiyatı Tarihi Üzerine." Söyleşiyi yapan Neslihan Demirci. *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.7 (Mayıs 2006): 351-59.
- Onaran, Mustafa Şerif. "Eksiksiz Bir Edebiyat Tarihi Yazılabilir mi?" *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 121-25.
- Önal, Mehmet. "Edebiyat Tarihi." *Yeni Türk Edebiyatı: En Uzun Asrın Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2010. 76-82.

- Özgül, M. Kayahan. "Edebiyat Tarihine Manifestik Bir Bakış." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8.9 (Yaz 2013): 2685-2700. Bu makale, yazarın *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış: Eski Türk Edebiyatı ve Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış: Yeni Türk Edebiyatı* adlı edebiyat tarihi kitaplarının ön sözünde yer almaktadır.
- Pattee, Fred Lewis. "Edebiyat Tarihi Nasıl Olmalı?" Çev. Hüseyin Cöntürk. *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 93.
- Sağlam, Nuri. "Medeniyet Tarihimizin En Girift Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.7 (Mayıs 2006): 9-23.
- Sevük, İsmail Habib. *Neler Dediler: Türk Teceddüd Edebiyatı Târîhi Hakkında Tenkidler ve Cevablarım*. İstanbul: Akşam Matbaası, 1928.
- Tarlan, Ali Nihat. "Edebiyat Tarihi Hakkında." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 13 (Aralık 1964): 12-18.
- Tarlan, Ali Nihat. *Edebiyat Tarihi Hakkında*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, 1965.
- Timurtaş, Faruk Kadri. "Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?" *Türk Kültürü* 7 (Mayıs 1963): 28-30.
- Tural, Sadık Kemal. "'Edebiyat Tarihi' Kavramı Etrafında." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1.1 (1986): 21-38.
- Ünal, Hayriye. "Üç Terimle Edebiyat Tarihine Yaklaşım." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 60-63.
- Wellek, René. "Edebiyat Tarihi Üstüne." Çev. Güven Turan. *Devinim* 60.5 (Haziran 1965): 37-39.
- Yöntem, Ali Canip. "Edebiyat Tarihinin Mânâsı." *Yeni İstanbul*. 74 (12 Şubat 1950): 4.
- Yöntem, Ali Canip. "Hem Korkunç, Hem Yanlış Hükümlü Türk Edebiyatı Tarihi." *Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*. Haz. Ahmet Sevgi ve Mustafa Özcan. İstanbul: Sözler Yayını, 1996. 513-17.

b) Yöntem Bilimi

- Aktaş, Şerif. "Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Metodolojisi Üzerine." *Bilgi* 5 (Bahar 1997): 197-99.
- Ceyhan, Âdem. "Türk Tarih ve Edebiyatı Araştırmalarında Usul Üzerine." *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları* özel sayısı I. *Yeni Türkiye* 43 (Ocak-Şubat 2002): 429-39.
- Köprülü, M. Fuad. "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul." *Bilgi Mecmuası* 1 (Ekim 1913): 3-52. Makale daha sonra *Edebiyat Araştırmaları I* adlı kitabın içerisinde de yer almıştır. Kitabın son baskısının bilgileri şu şekildedir: Köprülü, Mehmet Fuat. *Edebiyat Araştırmaları I*. Ed. Seda Ç. Şan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Lanson, Gustave. *Tarih-i Edebiyatta Usul*. Çev. Yusuf Şerif Kılıçel. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926. 2. baskı: Remzi Kitabevi, 1937. Genişletilmiş 3. baskı: *Edebiyat Tarihinde Usul: Edebî Metin ve İnsan*. Haz. Eren Yavuz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

- Okay, Orhan. "Edebiyat Tarihçiliğinde Usûl: Edebiyat Tarihlerinin ve Türk Edebiyatı Tarihlerinin Sınıflandırılması Meselesi." *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*. Ed. Günay Kut ve Fatma Büyükkaracı. İstanbul: Simurg Yayınları, 2005. 637-46.
- Polat, Nâzım H. ve diğer. *Yöntem Bilgisi Açısından Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihleri*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.
- Solak, Ömer. *Edebiyat Tarih Çalışmalarında Kuram ve Yöntem Meselesi*. Ankara: Nobel Edebiyat Yayımcılık, 2014.
- Tieghem, Philippe van. "Edebiyat Tarihinde Usul Hakkında Bir Münakaşa (1)." Çev. Cevdet Perin. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3.1-2 (Kasım 1948): 163-76.
- Tieghem, Philippe van. "Edebiyat Tarihinde Yeni Usuller." Çev. Cevdet Perin. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3.2-3 (1949): 307-32.

c) Akımlar, Dönemler

- Abacı, Tahir. "Edebiyatta 1970'li Yıllar ya da Edebiyat Tarihi Nasıl Yazılır?" *Varlık* 74.1194 (Mart 2007): 85-87.
- Akün, Ömer Faruk. "Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? I." *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 5-6.2 (1977): 15-37.
- Akün, Ömer Faruk. "Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? II." *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 5-7.3 (1977): 22-39.
- Alptekin, Turan. "Edebiyat Tarihimizde Dönemler Sorunu." *Hürriyet Gösteri* 128 (Temmuz 1991): 68-69.
- Babacan, Mahmut. "Edebiyat Tarihinde Zamanın Rolü ve Modalar." *Yedi İklim* 30.338 (Mayıs 2018): 55-59.
- Escarpit, Robert. "Edebiyat Tarihi'nin Tarihi-II: Rönesanstan Romantizme." Çev. Cemil Meriç. *Fikir ve Sanatta Hareket* 7.171-72 (Kasım-Aralık 1979): 29-35.
- Escarpit, Robert. "Edebiyat Tarihinin Tarihi-III: XIX. Asır Edebiyatı." Çev. Cemil Meriç. *Fikir ve Sanatta Hareket* 7.175 (Mart 1980): 12-19.
- Kılıç, Atabey. "Eski Türk Edebiyatı Sahası İçin Yeni Bir Edebiyat Tarihi Düşünmek." *Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi* 195 (Aralık 2018): 195-219.
- Özen, İbrahim. "Edebiyat Tarihlerinin Yeni Türk Edebiyatına Yaklaşımı." Yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2011.
- Özgül, M. Kayahan. "M. Kayahan Özgül ile Edebiyat Tarihi ve Sekmeler Üzerine." Söyleşiyi yapan İsa Koyuncu. *Türk Dili* 120.829 (Ocak 2021): 38-49.
- Yıldırım, Dursun. "Türk Edebiyatının Yüzyılları: Türk Edebiyatına Yeni Bir Yaklaşım Denemesi." *Kök Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 3.1 (Bahar 2001): 75-122.

ç) Kavramlar, Türler, Terimler

- Brunetiere, Ferdinand. "Evrimsel Öğreti ve Edebiyat Tarihi." Çev. Tahsin Saraç. *Türk Dili* 12.142 (Temmuz1963): 591-93.
- Cankara, Murat. "İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarihyazımında Konumlandırmak." Doktora tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2011.

- Okay, Orhan. "Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.8 (Eylül 2006): 9-21.
- Öztürk, Nurettin. "Türkoloji'nin Güncel Sorunları ve Eğilimleri-II 'Doğuş Sorunundan Edebiyat Tarihinde Türlerin Doğuşuna...'" *Türk Ekini* (Mart 2020): 3-12.
- Tezcan, Semih. "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı." *Hece* 54 (Yaz 2010): 255-67. Makalede, Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Edirneli Nazmi'nin Türkçe divanı üzerine verdiği bilgilerin gerçekliği konusunda yürütülen tartışma aracılığıyla hem Köprülü'nün edebiyat tarihçiliği hem de edebiyat tarihçiliği-milliyetçilik ilişkisi sorgulanmaktadır. Şiir üzerine odaklanıldığından burada listelenmesi uygun görülmüştür.
- Wellek, René. "Edebiyat Tarihinde Tekâmül Kavramı." Çev. Sıddık Yüksel. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4.1 (Nisan 1989): 335-48.
- Yazıcı, Nermin. "Edebiyat Tarihi Bağlamında Türk Çocuk Edebiyatı Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar." *Erdem* 60 (Ağustos 2011): 205-26.

d) Eleştiri-Edebiyat Tarihi İlişkisi

- Ercilasun, Bilge. *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Özyer, Nuran. "Edebiyat Tarihi Yazımı ve Edebiyat Eleştirisi." *Batı Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (Güz 1979): 88-92.
- Wellek, René. "Edebiyat Nazariyesi, Tenkidi ve Tarihi." Çev. Sıddık Yüksel. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7.1 (Aralık 1992): 316-31.
- Wellek, René ve Austin Warren. *Yazın Kuramı*. Çev. Yurdanur Salman ve Suat Karantay. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982. Kitabın ikinci çevirisi ve basımı: *Edebiyat Biliminin Temelleri*. Çev. Ahmet Edip Uysal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983. Kitabın üçüncü çevirisi ve basımı: *Edebiyat Teorisi*. Çev. Ömer Faruk Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.
- Wellek, René. "Terim ve Kavram Olarak Edebî Tenkit." Çev. Sıddık Yüksel. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6.1 (Kasım 2014): 333-345.

e) Sosyoloji-Edebiyat Tarihi İlişkisi

- Lanson, Gustave. "Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji 1." Çev. Cemil Meriç. *Hisar* 16.154 (Ekim 1976): 8-11.
- Lanson, Gustave. "Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji 2." Çev. Cemil Meriç. *Hisar* 16.155 (Kasım 1976): 16-18.
- Şahin, Mehmet Murat. "Edebiyatın Sosyolojisi: Metin, Tarih, Dünya, (Jameson, Bourdieu, Morretti, Tanpınar)." Yüksek lisans tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2007. Tezde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın edebiyat tarihi ve edebiyat eleştirisindeki tarihselci yorumlaması, Milli Edebiyatın kabulü ve modernist/Batı merkezli edebiyat kurgusunun eleştirisi yapılmıştır. Metnin genelinde ağırlık, sosyoloji ve edebiyat tarihi olduğu için bu kategoriye alınması uygun görülmüştür.

f) Tarih-Edebiyat Tarihi İlişkisi

- Man, Paul de. "Edebiyat Tarihi ve Edebiyatta Modernlik." Çev. Cem Soydemir ve Ferit Burak Aydar. *Körlük ve İçgörü*. İstanbul: Metis Yayınları, 2008. 171-95.
- Proust, Jacques. "Sosyal Tarih ve Edebiyat Tarihi." Çev. Bahaeddin Yediyıldız. *Töre Aylık Fikir ve Sanat Dergisi* 143 (Nisan 1983): 37-46.
- Yöntem, Ali Canip. "Edebiyat Tarihi ile Asıl Tarih Arasındaki Farklar." Çeviri yazı: Ahmet Sevgi ve Mustafa Özcan. *Yeni İstanbul* 79 (17 Şubat 1950): 4.

g) Edebiyat Tarihi Eğitimi

- Aktunç, Orhan Rıza. "Edebiyat Tarihi Öğretimi." *Bilgi* 1.8 (1948): 7-9.
- Aktunç, Orhan Rıza. "Edebiyat Tarihi Öğretimi II." *Bilgi* 1.9 (1948): 14-15.
- Argıt, Celile Eren. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eski Türk Edebiyatı Öğretimi." *Eski Türk Edebiyatı Tarihi II* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5.10 (Eylül 2007): 513-42.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Eski Eserlerimizden Hangilerini Gençlere Tanıtabiliriz?" *Türk Dili* 21.217 (Ekim 1969): 1-3.
- Polat, Nazım Hikmet. "Türk Dünyasının Entegrasyonunda Lise Edebiyat Tarihi Kitaplarının Yeri." *Bilgi* 91 (Ekim 2019): 255-78.

2) Araştırma-İnceleme

Bu başlık altında, genel olarak edebiyat tarihi yazımı hakkında kuramsal açıdan tartışma yürüten çalışmalar yerine edebiyat tarihinin belli konularına, dönemlerine odaklanan ya da edebiyat tarihlerini belli bir edebî tür açısından değerlendiren araştırma ve incelemeler yer almaktadır. Bunlar, "Kaynaklar", "Dönemler, Konular" ve "Türler" başlıkları altında sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Edebiyat tarihi ve tarihçiliği üzerine genel saptamalarda ya da değerlendirmelerde bulunan kaynaklar da son olarak ayrı bir başlık altında listelenmiştir.

a) Kaynaklar

- Alp, Gökhan "Edebiyat Tarihi Kaynaklarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Osmanlı Müellifleri ve *Tuhfe-i Nâilî* Örneği." *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (Temmuz 2021): 1-21.
- Ateş, Ömer Faruk ve M. Onur Hasdedeoğlu. "Edebiyat Tarihçiliğinde Antolojilerin Rolü: Türk Hikâye Antolojileri." *Akademik Bakış* 56 (Temmuz-Ağustos 2016): 1-15.
- Atlansoy, Kadir. "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyatnameleri I, Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyatı." *Osmanlı Araştırmaları* 18.18 (Aralık 1998): 47-67.
- Coşkun, Menderes. "Türk Tarih ve Edebiyat Kaynaklarının İç ve Dış Tenkidi Meselesi." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4.2 (Kış 2009) 188-98.
- Eğri, Sadettin. "Manzum Hâl Tercemelerinin (Terceme-i Ahvâl) Edebiyat Tarihi Bakımından Önemi." *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22.40 (Ocak 2021): 393-420.
- Ekinci, Ramazan "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Vekâyi'u'l-Fuzalâ." *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*. Ed. H. İbrahim Delice ve diğer. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019. 331-342.

- Erünsal, İsmail E. "Türk Edebiyatı Tarihinde Kaynak Olarak Arşivlerin Değeri." *Türkiyat Mecmuası* 19 (Aralık 1977): 213-22.
- Erünsal, İsmail E. *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*. Haz. Hatice Aynur. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Gür, Nagihan. "Edebiyat Tarihi Yazımında Bir Kaynak Olarak Takrizler ve Sıra Dışı İki Örnek." *Erdem* 71-72 (Aralık 2017): 91-116.
- Haksever, Halil İbrahim. "Münşeat Mecmuaları ve Edebiyat Tarihimiz için Önemi." *İlmi Araştırmalar* 10 (Şubat 2014): 65-76.
- Karakoç, İrfan. "Edebiyat Tarihi Kaynaklarından Hatıralar ve Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat Hatıraları Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme." *Kebikeç* 26 (2008): 375-425.
- Kılıç, Filiz. "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri." *Eski Türk Edebiyatı Tarihi II* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5.10 (Eylül 2007): 543-64.
- Yetiş, Kâzım. "Edebiyat Tarihi Araştırmalarında Süreli Yayınların Yeri." *İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 4.7 (Kasım 2018): 137-52.

b) Dönemler, Konular

- Açıkgöz, Nâmık. "Klâsik Türk Edebiyatı Çalışmaları: Metotlar ve Ekoller." *Eski Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5.9 (Mayıs 2007): 19-46.
- Açıl, Berat. "Eski Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar." *Eski Türk Edebiyatı Tarihi II* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5.10 (Eylül 2007) 587-96.
- Altuğ, Fatih. "19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yabancı(lık) ve Din." *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*. Haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020. 65-114.
- Daşcıoğlu, Yılmaz ve Elmas Karakaş. "Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Tarihlerinde Ulus-İnşası Aracı Olarak İdeolojik Üslûp (1923-1938)." *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (Ocak 2014): 11-25.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Divan Edebiyatı Beyanındadır*. İstanbul: Marmara Kitabevi, 1945.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. "Türk Halk Edebiyatı." *Türk Yurdu* 3.15 (Ocak 1925): 245-51.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı." *Halk Edebiyatı* özel sayısı. *Türk Dili* 19.207 (Aralık 1968): 171-85.
- Longley, Edna. "Yüzyılın İşaret Taşları." Çev. Zehra Temur. *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 128-35. İngiliz edebiyatı tarihinin dönemleri üzerine.
- Özgü, Melâhat. "Edebiyat Tarihi Araştırmalarında Yeni Ufuklar." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 12.1-2 (Mart-Haziran 1954): 99-115. Makale, plastik sanatlar ve edebiyat tarihi ilişkisini konu almaktadır.
- Özgü, Melâhat. *Edebiyat Tarihi Araştırmalarında Yeni Ufuklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
- Özgül, M. Kayahan. "Tanzîmat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)." *Eski Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5.9 (Mayıs 2007): 47-172.
- Özkırmılı, Atillâ. "Türk Yazın Tarihinde Akımlar." *Yazın Akımları* özel sayısı. *Türk Dili* 349 (Ocak 1981): 411-35.

- Özyıldırım, Ali Emre. "Edebiyat-ı Kadime Açısından Türkiye'de Edebiyat Tarihçiliğinin İlk Örnekleri." Haz. Hatice Aynur ve diğerleri. *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I (24 Nisan 2006-Bildiriler)*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2006. 210-20.
- Polat, Nâzım Hikmet. "Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihlerinin Halk Edebiyatına Bakışı." *Millî Folklor* 12.99 (Güz 2013): 15-26.
- Strauss, Johann. "Milletler ve Osmanlıca: Osmanlı Rumlarının Osmanlı Edebiyatına Katkısı (19.-20. Yüzyıllar)." Çev. Ayten Sönmez. *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*. Haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020. 139-191.
- Strauss, Johann. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler, Neleri Okurdu?" Çev. Günil Özlem Ayaydın Cebe. *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*. Haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020. 1-64.
- Yıldırım, Dursun. "Yirminci Yüzyıl Türk Edebiyatı (Tarihi ve Edebi Bir Bakış)." *Türk Yurdu* 21.165 (Mayıs 2001): 16-26.

c) Türler

- Ardalı Büyükarman, Arzu. "Edebiyat Tarihimizde Dergiler ve Revnak Mecmuası." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 48.4 (Ocak 2009): 777-90.
- Çetin, Nurullah. "Tanzimat Dönemindeki Bazı Biyografi ve Antolojilerde Edebiyat Tarihi Özellikleri." *OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 7 (Ağustos 1996): 37-44.
- Doğan, Mehmet Can. "Cumhuriyet Dönemi'nde Yazılan Edebiyat Tarihlerinde Yeni Türk Şiiri." *Türkbilig* 35 (Ocak 2018): 199-214.
- Eskin, Mehmet Şerif. "Recaizade Mahmut Ekrem'in Sadullah Paşa'ya Yazdığı Mektuplar ve Edebiyat Tarihi Açısından Bir Değerlendirme." *Türkiyat Mecmuası* 30.2 (Aralık 2020): 505-30.
- Kılıç, Müzahir. "Edebiyat Tarihi Bakımından Kırk Hadisler." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8.18 (Ocak 1999): 93-101.
- Resulov, Asker. "Yeni Türk Edebiyatı Tarihinde Nesir Kavramı." *Yeni Türk Edebiyatı* 10 (Ekim 2014): 59-74.
- Sevinçli, Efdal. "Edebiyat Tarihimizde Gülmecenin, Yerginin Varlığı." *Hürriyet Gösteri* 52 (Mart 1985): 69-71.

ç) Edebiyat Tarihleri ve Tarihçiliği Hakkında Genel Çalışmalar

- Açıkgöz, Burak Fatih. "İlk Osmanlı Edebiyat Tarihleri ve Tarihçileri Hakkında Bazı Değerlendirmeler." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (Nisan 2012): 1-8.
- Aygün, Özcan. *Edebiyat Tarihimiz Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2012.
- Barberio, Federico. "İtalyan Gözüyle Türk Edebiyatı Tarihi." *Yeni Ufuklar* 6.62-64 (Eylül 1957): 64-68. Makaleye erişilemediğinden çevirmen bilgisi verilememiştir.
- Çetin, Nurullah. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Bizde Türk Edebiyatı Tarihleri*. Ankara. Akçağ Yayınları, 2012.

- Çetin, Nurullah. "Tanzimat'tan Fuad Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği." Yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1988.
- Dayanç, Muharrem. "Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Teorisi Literatürü Üzerine Bir Deneme." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.7 (Mayıs 2006): 227-56. Makalede edebiyat tarihi ile edebiyat kuramını kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığı üzerine kısa bir değerlendirme sunulmaktadır.
- Enginün, İnci. "Edebiyat Tarihi." *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977. 443-44.
- Gezer, Alpay. "Edebiyat Tarih(çiliği) Kavramının Hinterlandı Üzerine Bir İnceleme." *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4.2 (Ekim 2018): 105-25. Makalede, çeşitli araştırmacıların edebiyat tarihçiliğinin yöntemi, amacı ve problemi konusundaki düşünceleri aktarılmıştır.
- Gözler, M. Fethi. "Edebiyat Tarihi Üzerine Düşünceler." *Çağrı Kültür Sanat Bilim Dergisi* 36.392 (1992): 8-9.
- İnan, Abdülkadir. "Türk Edebiyatı Tarihi Üzerine Rus Baskısı." *Türk Yurdu* 280 (Ocak 1960): 41-42.
- Karahan, Ali. "Tanzimat'tan Sonra Gelişen Türk Edebiyatı Tarihçiliğine Bir Bakış Denemesi." *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1.2 (Aralık 2018): 123-35.
- Karakaş, Elmas. "Yeni Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Edebiyat Tarihleri Üzerine Bir Araştırma." Doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Meriç, Cemil. "Edebiyat İlimlerine Dair." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. Hece 135 (Mart 2008): 64. Yazıda edebiyat tarihine değinilmiştir.
- Okay, Orhan. "Edebiyat Tarihi." *İslam Ansiklopedisi Cilt 10*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Okumuş, Salih ve İdris Şahin. "Tanzimat'tan Günümüze Edebiyat Tarihi Yazarlığı ve Edebiyat Tarihleri Üzerine Bir İnceleme." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3.14 (Sonbahar 2010): 398-410.
- Özkırımlı, Atillâ. "Edebiyat Tarihi Üzerine." *Varlık* 887 (Ağustos 1981): 8.
- Özkırımlı, Atillâ. "Türk Edebiyatı Tarihine Giriş." *Çağdaş Türk Dili* 6.74 (1994): 32-37.
- Safa, Peyami. "Edebiyat Tarihi Değil Edebiyat Karnavalı." *Kültür Haftası* 6 (Şubat 1936): 109-11.
- Serdaroğlu, Vildan. "Türk Edebiyatı Tarihlerine Dair." *Eski Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5.9 (Mayıs 2007): 9-17.
- Uyguner, Muzaffer. "Cumhuriyetten Günümüze Türk Edebiyatı Tarihi." *YAZKO Edebiyat* 6.36 (Ekim 1983): 108-11.
- Yetiş, Kâzım. "Yenileşme Devri Türk Edebiyatının İlk Dönemlerinde Edebiyat Tarihi Çalışmaları." *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2007. 46-64.
- Ziyâ, Muhsin. "Edebiyat Târihleri Hakkında." *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 4 (Ekim 1976): 64-68.

3) Edebiyat Tarihleri

Abdülhalim Memduh. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*. İstanbul: Mahmutbey Matbaası, 1888.

- Ağca, Ferruh, Ahmet Kartal, Sadık Armutlu ve Kemal Yavuz. *VIII.-XIII. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*. Ed. Kemal Yavuz ve Ahmet Kartal. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- Akpınar, Yavuz ve Ferruh Ağca. *Çağdaş Türk Edebiyatları I*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- Aktunç, Orhan Rıza. *Türk Edebiyatı Tarihi: Kaynaklardan Bugüne Kadar*. İstanbul: Sühûlet Basımevi, 1934.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970. Yeniden basım: *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.
- Ali Sedat [Oksal]. *Türk Edebiyatı Dersleri*. İstanbul: Cezrî Matbaa, 1932.
- Artun, Erman. *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Işık Basımevi, 1940. Genişletilmiş 2. baskı. İstanbul: Aylı Kurt Yayınları, 1943.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*. 9 fasikül. İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1948. Bu kitap *Resimli Türk Edebiyatı Tarihî* adıyla Milli Eğitim Basımevi tarafından, 1971 yılında 2 cilt hâlinde yeniden basılmıştır.
- Benderli, Muvaffak Hüsnü. *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi El Kitabı*. İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1937.
- Bolayır, Ali Ekrem. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*. İstanbul: yy, 1912.
- Bolayır, Ali Ekrem. *Türk Edebiyat Tarihi*. İstanbul: Darülfünun Matbaası, 1920.
- Budak, Ali. *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2008.
- Celâl Tahsin ve M. Asım. *Edebiyat Tarihi Dersleri*. İstanbul: Tecelli Matbaası, 1934.
- Çetişli, İsmail, ed. *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Dilmen, İbrahim Necmi. *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları*. Der. Zeynep Dengi. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi, 1942.
- Dilmen, İbrahim Necmi. *Tarih-i Edebiyat Dersleri*. 2 cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1922. Yeniden basım: *Tarih-i Edebiyat Dersleri (Eski Türk Edebiyatı-Yeni Türk Edebiyatı)*. Haz. Cafer Şen ve Nurcan Şen. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2020.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Emiroğlu, Öztürk. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 cilt. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Enginün, İnci. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*. İstanbul: İnkılap Kitaphanesi, 1935. Yeniden basım: *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*. Haz. Mehmet Can Doğan. Ankara: Çolpan Kitap, 2018. Bu yeni basımda ilk baskıdaki yazımdan kaynaklanan sorunlar giderilmiştir.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*. İstanbul: Sühûlet Kütüphanesi Yayınları, 1931.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 4 cilt, 1-3. cilt. Bakü: Azernesr Matbaası, 1925.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 4 cilt, 4. cilt. Bakü: Azernesr Matbaası, 1926. Tüm ciltler bir arada yeniden basım: *Türk Edebiyatı Tarihi*. 4 cilt. Haz. Abdullah Uçman. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Faik Reşad. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmâniye*. İstanbul: Selanik Matbaası, 1913.
- Gibb, E. J. Wilkinson. *Osmanlı Şiiri Tarihi I-II*. Çev. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

- Gibb, E. J. Wilkinson. *Osmanlı Şiiri Tarihi III-V*. Çev. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Gibb, E. J. Wilkinson. *Osmanlı Şiiri Tarihi I*. Çev. Halide Edip Adıvar. 5 cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943. Beş ciltlik eserden 1943 yılında yalnızca ilk cildi basılmıştır.
- Göçgün, Önder. *Belgelerle Yeni Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Nisan Kitabevi, 2007.
- Gökalp Alparslan, Gonca, Alphan Akgül, Nihayet Arslan, Ayşe Demir, Ebru Özgün ve Ayşe Emel Kefeli. *Yeni Türk Edebiyatına Giriş I*. Ed. Zeliha Güneş ve Gökhan Tunç. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- Gönensay, Hıfzı Tevfik ve Nihad Sami Banarlı. *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940.
- Gönensay, Hıfzı Tevfik. *Türk Edebiyatı Tarihi: Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.
- Güney, Eflatun Cem. *Folklor ve Halk Edebiyatı: Özellikleri Sözlü Gelenekleri ve Yazılı Örnekleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- Güzel, Abdurrahman ve Ali Torun. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Halman, Talat Sait, ed. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 4 cilt. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Horata, Osman, Muhsin Macit, Cafer Mum ve Mehmet Fatih Köksal. *XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Ed. Muhsin Macit ve Osman Horata. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- İsen, Mustafa, Muhsin Macit, Cihan Okuyucu, Nihat Öztoprak ve İsmail Hakkı Aksoyak. *XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Ed. Mehmet Ali Yekta Saraç ve Muhsin Macit. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- İsen, Mustafa, ed. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı I-II*. 5 cilt, 1-2. cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1965.
- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı III*. 5 cilt, 3. cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1966. Son iki ciltle birlikte tüm ciltler yeniden basım: Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı*. 5 cilt. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2006.
- Kacıroğlu, Murat, Metin Kayahan Özgül, Ayşe Emel Kefeli, Ramazan Korkmaz, Cafer Gariper, Muhammet Fatih Kanter ve Beyhan Kanter. *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı I*. Ed. Ramazan Korkmaz ve Gökhan Tunç. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- Kanter Beyhan, Hülya Argunşah, Yılmaz Daşcıoğlu ve Soner Akpınar. *Yeni Türk Edebiyatına Giriş II*. Ed. Zeliha Güneş ve Gökhan Tunç. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan Tanzimat'a*. 5 cilt, 1. cilt. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1973.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi: Cumhuriyet Edebiyatı*. 5 cilt, 3. cilt. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1980.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi: Cumhuriyetten Günümüze*. 5 cilt, 4. cilt. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1982.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi: Çağdaş Edebiyat*. 5 cilt, 5. cilt. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1986.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Resimli-Motifli Türk Edebiyatı Tarihi: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. 5 cilt, 2. cilt. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1978.

- Karaca, Alaattin, Sabahattin Çağın, Şerif Aktaş, Cafer Gariper ve İbrahim Şahin. *II. Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı*. Ed. Nazım Hikmet Polat ve Soner Akpınar. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- Kartal, Ahmet, Tuba Işınsoy Durmuş, Muhsin Macit, Sabahat Deniz, Mine Mengi, Yaşar Aydemir ve Mehmet Fatih Köksal. *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Ed. Mehmet Ali Yekta Saraç ve Muhsin Macit. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964. Tıpkıbasım: *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2016. Bu basım, 1970 yılında yapılan ikinci baskı temel alınarak meydana getirilmiştir.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1970.
- Kolcu, Ali İhsan. *Ara Nesil Edebiyatı*. Tarihi Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2018.
- Kolcu, Ali İhsan. *Servet-i Fünun Edebiyatı*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2005.
- Korkmaz, Ramazan, ed. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1920.
- Köprülüzade, M. Fuad ve Şahabeddin Süleyman. *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1916.
- Kudret, Cevdet. *Örneklili Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, 1995.
- Kunos, Ignacz. *Türk Halk Edebiyatı*. Haz. Tuncer Gülensoy. İstanbul: Tercüman Yayını, 1978.
- Kurdakul, Şükran. *Çağdaş Türk Edebiyatı*. 4 cilt. İstanbul: Broy Yayınları, 1987. İlk iki cilt, Meşrutiyet Dönemi; 3 ve 4. ciltler, Cumhuriyet Dönemi edebiyatı üzerinedir.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Edebiyat Tarihi Dersleri (Birinci Cilt: Tanzimat'a kadar)*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1932.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Edebiyat Tarihi Dersleri (İkinci Cilt: Tanzimat Edebiyatı)*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1934.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Edebiyat Tarihi Dersleri (Üçüncü Cilt: Servet-i Fünûn Edebiyatı)*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973. Kitabın sonraki ciltleri yayımlanmamıştır.
- Mehmed Hayreddin. *Tarih-i Edebiyat Dersleri*. Konya: Vilâyet Matbaası, 1912
- Mengi, Mine. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Mutluay, Rauf. *50 Yıllık Türk Edebiyatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.
- Mutluay, Rauf. *100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Mutluay, Rauf. *100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı (Tanzimat ve Servetifünun)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.
- Oğuzkan, A. Ferhan. *Türk Edebiyatı Tarihi: Tanzimat'a Kadar*. İstanbul: Şaka Matbaası, 1949.
- Okay, Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Oktay, Ahmet. *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Orhan Rıza. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Suhulet Basımevi, 1934.
- Öcal, M. Oğuz, ed. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.
- Önal, Mehmet. *Yeni Türk Edebiyatı: En Uzun Asrın Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.

- Özdemir, Emin. *Türk ve Dünya Edebiyatı: Kavramlar-Dönemler-Yönelimler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1980. Genişletilmiş 2. baskı: *Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler-Yönelimler*. Ankara: Bilge Yayınevi, 1999.
- Özgül, M. Kayahan, İsmail Arıkoğlu, Recep Demir, Ozan Yılmaz ve Mehmet Fatih Köksal. *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Ed. Macit, Muhsin ve Osman Horata. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını: 2019.
- Özgül, M. Kayahan, ed. *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış: Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.
- Özgül, M. Kayahan, ed.. *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış: Yeni Türk Edebiyatı*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.
- Özkırımlı, Atillâ. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 cilt. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Özön, Mustafa Nihat. *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1934.
- Özön, Mustafa Nihat. *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Öztürk, Ali. *Türk Anonim Edebiyatı*. Erzurum: Bayrak Yayınları, 1983.
- Parlatır, İsmail, ed. *Tanzimat Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Pekolcay, Necla. *İslamî Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1967.
- Polat, Nazım Hikmet ve Hülya Argunşah. *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ed. Nazım Hikmet Polat ve Soner Akpınar. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Sevük, İsmail Habib. *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garptan Tercümelemler I-II*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940.
- Sevük, İsmail Habib. *Tanzimattan Beri I: Edebiyat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.
- Sevük, İsmail Habib. *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Maarif Vekâleti, 1924.
- Somuncu, Selim, Ramazan Korkmaz, Cafer Gariper, Oğuzhan Karaburgu, Beyhan Kanter, Nurullah Çetin ve Sıddıka Dilek Yalçın Çelik. *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı II*. Ed. Ramazan Korkmaz ve Gökhan Tunç. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Söylemez, Orhan, Marufjon Yuldashev, Hülya Kasapoğlu Çengel, Şaban Mahmutoğlu Kalkan, Ceyhun Vedat Uygur, Murat Özşahin, Ufuk Tavkul, Oğuzhan Durmuş ve Ekrem Arıkoğlu. *Çağdaş Türk Edebiyatları II*. Ed. Yavuz Akpınar ve Ferruh Ağca. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Kurtuluş Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1938.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Milli Mücadelenin Edebî Vesikaları: İstiklâl Savaşı Edebiyat Tarihi, Nesirler, 1919-1923*. İstanbul: Ak Kitabevi, 1967.
- Şehabeddin Süleyman. *Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye*. İstanbul: Sancakyan Matbaası, 1911.
- Şehabeddin Süleyman. *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*. İstanbul: Tefeyyüz, 1914.
- Şen, Cafer. *Fecr-i Âti Edebiyatı: Tespit, Tahlil, Tenkit*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2006.
- Şentürk, Ahmet Atilla ve Ahmet Kartal. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Şerif, Yusuf. *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1942. Genişletilmiş 2. baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1956.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. İstanbul: Vilayet Yayınları, 1981.
- Tuncer, Hüseyin. *Arayışlar Devri Türk Edebiyatı 1: Tanzimat Edebiyatı*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1992.
- Tuncer, Hüseyin. *Arayışlar Devri Türk Edebiyatı 2: Servet-i Fünûn Edebiyatı*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1992.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. 9 cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002.

- Türk Dünyası El Kitabı*. Cilt 3. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992. Toplam 3 ciltlik olan bu derlemenin 3. cildi edebiyat tarihine ayrılmıştır.
- Ünlü, Mahir ve Ömer Özcan. *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. 3 cilt. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1980.
- Yavuz, Kemal, Ahmet Kartal ve Mustafa Canpolat. *XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*. Ed. Kemal Yavuz ve Ahmet Kartal. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Yetiş, Kâzım. *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Yivli, Oktay, ed. *Modern Türk Edebiyatı*. Ankara: Günce Yayınları, 2019.
- Yücel, Hasan Âli. *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*. İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1932.
- Yücel, Hasan Âli. *Edebiyat Tarihimizden I*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1957. Yakup Kadri üzerine odaklanmış olan çalışmada Yücel, yazara odaklanmanın aslında bir dönemi ortaya koyduğunu savunduğundan kitabın edebiyat tarihi kategorisi altında verilmesi uygun görülmüştür. Yeniden basım: *Edebiyat Tarihimizden*. Ankara: İletişim Yayınları, 1989.
- Ziya Paşa. *Harâbât*. 3 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1874.

4) Yazar ve Yapıt İncelemeleri

- Acar, Özlem. "Nihat Sami Banarlı'nın Dil, Edebiyat ve Sanat Hakkındaki Görüşleri." Yüksek lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2008.
- Akşehirlioğlu, Mustafa. "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Edebiyat Tarihi." Yüksek lisans tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2020.
- Akün, Ömer Faruk. "Ahmet Hamdi Tanpınar." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 12.10 (1962): 1-32.
- Amanvermez, Funda. "Mustafa Nihat Özön'ün Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi Adlı Eserinin İncelenmesi." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10.16 (Güz 2015): 1277-84.
- Arslan, Âdem. "Mustafa Nihat Özön: Hayatı ve Edebiyat Tarihçiliği." Yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2011.
- Ayata, Yunus. "Edebiyat Tarihi Metodolojisi Açısından Nihad Sami Banarlı'nın 'Resimli Türk Edebiyatı Tarihi'nin Değerlendirilmesi." *Arayışlar: İnsan Bilimleri Araştırmaları* 15 (2006): 127-45.
- Aydın, Ferit. "Ahmet Kabaklı'nın Türk Edebiyatı Hakkındaki Eserleri Üzerine Bir İnceleme." Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2019.
- Ayvazoğlu, Beşir. "Ahmet Kabaklı." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.8 (Eylül 2006): 549-58.
- Bağdemir, Abdullah. "Türk Edebiyat Tarihi'nde Bulunmayan Bir Kitap Üzerine [Agâh Sırrı Levend: Türk Edebiyat Tarihi]." *Türk Dili* 83.603 (Mart 2002): 231-37.
- Bilgin, Abdullah Azmi. "Mehmed Tefik Efendi'nin Mecmûatü't-terâcim'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi." *İlmî Araştırmalar* 17 (Güz 2004): 83-88.
- Bozdoğan, Ahmet. "'XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin Edebiyat Tarihi Metodu Açısından Değerlendirilmesi." *Türklük Bilimi Araştırmaları* 6 (Bahar 1998): 173-90.
- Bulut, Funda. "İsmail Hikmet Ertaylan'ın Edebiyat Tarihçiliği." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2.1 (Mart 2013): 256-78.
- Ceylan, Muhammet Nuri. "Edebiyat Tarihçiliği Açısından Ahmet Kabaklı'nın Türk Edebiyatı Adlı Eseri." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 71 (Mayıs 2021): 215-40.
- Çapan, Pervin. "Edebiyat Tarihi Geleneğimiz Etrafında Düşünceler ve Bir Eser." *Millî Kültür Dergisi* 86 (1991): 27-28.

- Çetin, Nurullah. "Ali Ekrem (Bolayır)'ın 'Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye' Adlı Eserinin Yöntemi Bakımından Değerlendirilişi." *Türkoloji Dergisi* 17.1 (Nisan 2010): 39-44.
- Çetin, Nurullah. "Köprülüzâde Mehmed Fuad ve Şehâbeddin Süleyman'ın 'Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı' Adlı Eserinin Yöntemi Bakımından Değerlendirilişi." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17.2 (Ağustos 2010): 81-91.
- Çetin, Nurullah. "Şahâbeddin Süleyman'ın Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyyesi Üzerinde Edebiyat Tarihi Metodu Açısından Bir Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 35.1 (1991): 61-73.
- Çetin, Nurullah. "Türkçede İlk Edebiyat Tarihi." *Türkoloji Dergisi* 9.1 (Mayıs 1991): 143-52.
- Dağ, Mustafa. "Ahmet Kabaklı'nın Edebiyat Tarihçiliği." Yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2012.
- Darago, Reşat Nuri. "Tanpınar'ın Edebiyat Tarihi." *Dünya* (5 Mart 1962): sy.
- Demirdeler, Emine Neşe. "Ali Kemal'in *Bir Safha-i Tarih* Adlı Eserinin Çeviri Yazıya Aktarımı, Edebiyat Tarihçiliği Açısından İncelenmesi." Yüksek lisans tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2014.
- Dizdaroğlu, Hikmet. "Edebiyat Tarihçisi: Ahmet Hamdi Tanpınar." *Türk Dili* 11.126 (Mart 1962): 345-48.
- Doğramacıoğlu, Hüseyin. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Edebiyat Tarihi Araştırmacılığı Üzerine." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5.4 (Güz 2010): 1014-31.
- Duymaz, Ali. "Bekir Çobanzade'nin Edebiyat Tarihçiliği ve Türk Halk Edebiyatı Üzerine Çalışmaları." *Akademik Kaynak* 3.6 (Aralık 2015): 47-56.
- Duymaz, Recep. "Bir Cumhuriyet Aydınının Batı Edebiyatı Tarihi Dersleri." *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları* özel sayısı. *Yeni Türkiye* 1.43 (Ocak-Şubat 2002): 536-48.
- Eliaçık, Muhittin. "Edebiyat Tarihimize Işık Tutan Bir Eser: *Ata Tarihinin* 4-5. Ciltleri." *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 20 (Güz 2005): 67-87.
- Emre, Ali. "Tanpınar'ın Bilimsel Birikiminin Hasılatı: XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 83-89.
- Engin, Ertan. "Vasfi Mahir'e Göre Türk Edebiyatı'nda Dönemler ve Şahıslar." *Türklük Bilimi Araştırmaları* 30 (Güz 2011): 73-96.
- Eralp, Vehbi. "Hamdi Tanpınar'ın Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi." *Yeni Sabah* (22 Haziran 1949): 2.
- Erol, Ali. "Sorulara Cevaplarla İlk Edebiyat Tarihimiz Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12.68 (Aralık 2019): 151-58.
- Gülşen, Hacer. "Edebiyat Tarihi Açısından Mehmet Fuat Köprülü." *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 2.721 (Ocak 2012): 51-55.
- Gündoğan, Hatice. "Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin Edebiyat Tarihi Metodolojisi Açısından Önemi." *Türkoloji Kültürü* 2.4 (Temmuz 2009): 147-60.
- Güneş, Mehmet. "Türk Edebiyatı Tarihçiliğinde Mustafa Nihat Özön ve Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 45 (Eylül 2011): 167-92.
- Güngör, Şeyma. "Nihad Sâmi Banarlı." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.8 (Eylül 2006): 507-48.
- Haykır, Tayfun. "Vasfi Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı-Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*." *Kültür Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (Kış 2020): 133-38.

- Irmak, Erkan. "Tanpınar'ın Edebiyat Tarihi'nde Edebiyat ve Tarih." *Edebiyatın Omzundaki Melek: Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. 63-80.
- İlaydın, Hikmet. "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Nihad Sami Banarlı)-1-9." *Türk Dili* 26.247 (Mart 1972): 9-14.
- İlaydın, Hikmet. "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Nihad Sami Banarlı)-26-38." *Türk Dili* 26.249 (Mayıs 1972): 210-15.
- İlaydın, Hikmet. "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Nihad Sami Banarlı)-10-25." *Türk Dili* 26.248 (Nisan 1972): 96-102.
- Karaca, Yusuf Emirhan. "Faik Reşad'ın *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye*'sine Dair." *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 62 (Haziran 2019): 431-33.
- Karadeniz, Abdurrahim. "Vasfi Mahir Kocatürk'ün (Büyük) Türk Edebiyatı Tarihi." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. Hece 135 (Mart 2008): 90-92.
- Kaya, Mehmet. "Ma'lûmât-ı Edebiyye I-II (Köprülüzâde Mehmed Fuad-Şahâbeddin Süleyman)." Yüksek lisans tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi. 2018.
- Kenan, Seyfi ve Abdullah Uçman. "Osmanlı Edebiyatı Tarihçisi Akün Hoca'nın Ardından." *Osmanlı Araştırmaları* 48.48 (Temmuz 2016): 497-500.
- Kerman, Zeynep. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Edebiyat Tarihi Hakkında Bazı Görüşleri." *Doğumunun 100. Yılında Ahmet Hamdi Tanpınar*. Ed. Sema Uğurcan. İstanbul: Kitabevi, 2003. 71-78.
- Kerman, Zeynep. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Edebiyat Tarihini Yeniden Okurken." *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004. 253-60.
- Kılıç, Filiz. "Edebiyat Tarihimizde Bir Biyografi Ustası Âşık Çelebi." *Klâsik Türk Edebiyatının Peşinden*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2010. 35-49.
- Kocagöz, Samim. "Köprülü ve Edebiyat Tarihi Yazmak." *Yeni Düşün (Bizim Belde Toplum Sanat)* 44 (1987): 32-34.
- Kumsar, İsmail Alper. "Âgah Sırrı Levend'in Edebiyat Tarihçiliğinde Teori ve Uygulama." *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 12 (Bahar 2013): 91-110.
- Metin, Ali K. "Türk Edebiyatı Tarihi'ne Hariçten Bir Derkenar." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. Hece 135 (Mart 2008):105-13. Makalede Talat Halman'ın editörlüğünü yaptığı *Türk Edebiyatı Tarihi* değerlendirilmiştir.
- Namık Kemal. *Tahrîb-i Harabat*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1887.
- Narlı, Mehmet. "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. Hece 135 (Mart 2008): 73-82.
- Nemutlu, Özlem. "'On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde Edebiyat-İktidar İlişkisi." *Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi* 16 (Ekim 2017): 119-38.
- Okay, M. Orhan. "Şiirler Romanlar ve Akademik Yorgunluklar Arasında On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi." *Toplumbilim* 20 (2006): 13-20.
- Okay, Orhan. "Bir Edebiyat Disiplini Kurucusu: Mehmet Kaplan." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II özel sayısı*. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.8 (Eylül 2006): 497-505.
- Okcu, Reyhan. "Orhan Okay'ın Eserlerinde Sanat, Edebiyat ve Eğitim." Yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi 2020.
- Orkun, Hüseyin Namık. "Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi." *Ülkü* 39 (Mayıs 1936): 233-36.
- Önal, Mehmet. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 'XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi' Hakkında Bir İnceleme." *Türkbilig* 14 (Haziran 2007): 143-67.
- Özcan, Nezahat. "İsmail Habip Sevük Hayatı ve Edebiyat Tarihçiliği." Doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 1999.

- Özen, İbrahim. "Hasan Âli Yücel'in Edebiyat Tarihçiliği." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7.4-II (Güz 2012): 2521-32.
- Özkan, Ahmet Ferhat. "Raymond Williams'ın 'His Yapıları' Kavramı ve Bu Kavram Perspektifinde XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 50 (Aralık 2020): 229-49.
- Öztürk, Yakup. "Hayatı ve Eserleriyle Ömer Faruk Akün'ün Edebiyat Tarihçiliği." *Türkiye Yazarlar Birliği Edebiyat Dil ve Sosyoloji Dergisi* 7 (Ocak 2013): 75-110.
- Özyıldırım, Ali Emre. "Matbu ve Meçhul Bir Edebiyat Tarihi: Ali Sedat [Oksal]'ın 1932'de İstanbul'da Basılan *Türk Edebiyatı Dersleri*." *Müteferrika* 56 (Kış 2019): 101-14.
- Polat, Nâzım H. "Edebiyat Tarihçiliği ve Prof. Dr. M. Orhan Okay." *Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (Ocak 2018): 75-85.
- Sağlık, Şaban. "Edebiyat Tarihi Edebiyat Ansiklopedisi Edebiyat Antolojisi: Ahmet Kabaklı'nın Türk Edebiyatı." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası. Hece* 135 (Mart 2008): 94-104.
- Sakallı, Cemal. "Edebiyat Tarihçisi Olarak Tanpınar." *Dil ve Edebiyat Dergisi* 9.2 (Mayıs 2013): 13-31.
- Sakallı, Fatih. "Bilgi Mecmuasının Fikir ve Edebiyat Tarihimizdeki Yeri." *Türk Kültürü* 44.519-520 (Temmuz-Ağustos 2006): 233-49.
- Sayar, Sait. "'Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Tarihi' Adlı Eserlerin Edebi Türleri Ele Alışları Bakımından İncelenmesi." *Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları* 4.7 (Ağustos 2014): 1-25.
- Söylemez, İdris. "Hasan Âli Yücel'in 'Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış' Adlı Edebiyat Tarihi Kitabında Divan Edebiyatı ve Divan Şairlerine Yönelik Değerlendirmeleri." *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 4.4 (Aralık 2020): 157-76.
- Şener, Zeynep. "İsmail Hikmet Ertaylan'ın Edebiyat Tarihi Kitaplarında Yöntem." *III. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu* özel sayısı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 9 (Ağustos 2021): 137-50.
- Taşbaş, Fatih Alper. "Bilge Ercilasun'un 'Edebiyat Tarihi ve Tenkit'i Üzerine Bazı Düşünceler.'" *Yeni Türk Edebiyatı Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi* 9 (Nisan 2014): 276-82.
- Toluay, İsmail. "Tezkirecilikten Edebiyat Tarihçiliğine Geçiş ve Abdülhalim Memdûh'un Târih-i Edebiyât-ı Osmâniyye'si: İnceleme Metni." Yüksek lisans tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2006.
- Tonga, Necati. "Nihat Sami Banarlı'nın Edebiyat Tarihçiliği." *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 1.2 (Yaz 2012): 129-43.
- Topaloğlu, Yüksel. "Edebiyat Tarihçiliği Açısından 'Ata Terzibaşı'." *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2014. 290-308.
- Turinay, Necmettin. "Orhan Okay'ın Edebiyat Tarihi Denemesi: Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı." *Orhan Okay Kitabı*. Ed. Ezel Erverdi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- Uçman, Abdullah. "Değişen Değerler Karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar." *Yeni Türk Edebiyatı Tarihi I* özel sayısı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4.7 (Mayıs 2006): 479-509.
- Uçman, Abdullah. "Türk Edebiyatı Tarihçiliğinde İlk Büyük Adım: Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatı Tarihinde Usul Adlı Makalesi Üzerine." *Ölümünün 50. Yılında Uluslararası M. Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2017. 503-13.

- Ulusoy Tunçel, Ayşe. "Edebiyat Tarihi' Kavramına Özel Bir Yaklaşım." (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri IV. Cilt. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008. 1633-51. Bildiride, Sadık Tural'ın edebiyat tarihi üzerine görüşleri tanıtılmıştır.
- Uslucan, Fikret. "Fuad Köprülü'nün Edebiyat Tarihçiliği." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. Hece 135 (Mart 2008): 65-72.
- Ülgen, Erol. "Türklük Bilimi ve Türk Edebiyatı Tarihine Adanan Bir Ömür: Prof. Dr. Ömer Faruk Akün." *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (Şubat 2006): 11-73.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Düşünür Bir Şairin Edebiyat Tarihi." *Yeni İnsan* 66 (Haziran 1968): 5-7. Makalede Ahmet Hamdi Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliği incelenmiştir.
- Yalçın, Esra ve Soner Özcan. "Bir Yeniden Yazım Örneği Olarak On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi: 1949 Yılına Ait Baskıdan 1956 Yılına Ait Baskıya Organizasyon, İçerik, Üslûp Farklılıkları." *Türkiyat Mecmuası* 31.1 (Haziran 2021): 401-23.
- Yazbahar, Zehra. "Vasfi Mahir Kocatürk'ün Edebiyat Tarihçiliği." *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 1.5 (Haziran 2015): 333-49.
- Yetiş, Kâzım. "Edebiyat Tarihçiliğinin Üstadı Ord. Prof. Mehmet Fuad Köprülü ve Yenileşme Devri Türk Edebiyatı II" *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 3.1 (Nisan 2017): 39-59.
- Yetiş, Kâzım. "Edebiyat Tarihçiliğinin Üstadı Ord. Prof. Mehmet Fuad Köprülü ve Yenileşme Devri Türk Edebiyatı I." *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 2.3 (Ekim 2016): 91-123.
- Yetiş, Kâzım. "Edebiyat Tarihçiliğinin Üstadı Ord. Prof. Mehmet Fuad Köprülü ve Yenileşme Devri Türk Edebiyatı III." *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 3.2 (Ekim 2017): 51-84.
- Yüksel, Süheyla. *Edebiyat Tarihçisi ve Eğitimci Bir Osmanlı Aydını: Faik Reşat*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.

5) Tanıtım Yazıları

- Ceylan, Sercan. "Türk Edebiyatı Tarihine Bir Katkı Olarak *Modern Türk Edebiyatı*." *Söylem Filoloji Dergisi* 3.1 (Haziran 2018): 90-96.
- Çelebi, Asaf Halet. "XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi." *Türk Yurdu* 259 (Ağustos 1956): 151-54.
- Demiray, Kemal. "Yeni Bir Yazın Tarihi [Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı Tarihi*]." *Türk Dili* 13.350 (Şubat 1981): 512-13.
- Demirci, Neslihan. "Birikimin Yansıdığı Ayna: *Literatür Dergisi*'nin Edebiyat Tarihi." *Edebiyat Tarihçiliği Dosyası*. Hece 135 (Mart 2008): 114-20. Yazıda TALİD'in yayımladığı yeni ve eski edebiyata yönelik edebiyat tarihi özel sayıları incelenmiştir.
- Derdiyok, İbrahim Çetin. "Prof. Dr. Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Metinler." *Bilge* 8 (1996): 76-78.
- Dizdaroğlu, Hikmet. "Türk Yazın Tarihi [Agâh Sırrı Levend: *Türk Edebiyatı Tarihi*]." *Türk Dili* 29.273 (Haziran 1974): 752-55.
- Hımhum, Esra. "Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihlerimizde 'Yöntem'e Dair Bir Çalışma." *Türklük Bilimi Araştırmaları* 33 (Temmuz 2013): 311-19. Yazıda, editörlüğünü Nazım Hikmet Polat'ın yaptığı *Yöntem Bilgisi Açısından Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihleri* adlı eser tanıtılmıştır.
- Kebeli İnan, Sevim. "Yeni Bir 19. Yüzyıl Edebiyat Tarihi: Yeni Türk Edebiyatı." *Kanat* 23 (Kış 2007): 5.

- Taşan, Nazım. "Edebiyat Tarihinde Usûl: Edebî Metin ve İnsan." *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.9 (Mart 2018): 175-79. Yazıda, Gustave Lanson'un 2017'de yeniden basılan *Edebiyat Tarihinde Usûl: Edebî Metin ve İnsan* adlı eseri tanıtılmıştır.
- Tuğcu Mendilcioğlu, Emine. "Türk Edebiyat Tarihi." *Erdem* 16.48 (Ekim 2007): 221-23. Yazıda, editörlüğünü Talât Sait Halman'ın yaptığı *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı 4 ciltlik çalışma tanıtılmıştır.
- Ziyaeddin Fahri [Fındıkoğlu]. "Türk Edebiyatı Tarihi." *HM*. 63 (9 Şubat 1928): 214-215. Yazıda, İsmail Hikmet Ertaylan'ın *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseri incelenmiştir.



●

Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Araştırma Makalesi

●

**East and West: Émigré Literature in the Ottoman Empire
(18th–20th Century)**

Johann Strauss

Strazburg Üniversitesi (emekli)

Département d'Etudes turques (Türk Çalışmaları Bölümü)

ORCID: 0000-0002-5747-4309

jostrauss@aol.com

Strauss, Johann. "East and West: Émigré Literature in the Ottoman Empire (18th–20th Century)". *KÜN: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 51-81.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.13>

Geliş Tarihi: 18.11.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021 / Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



East and West: Émigré Literature in the Ottoman Empire (18th–20th Century)

Johann Strauss

Abstract

This paper seeks to provide an overview of the literary activities of émigrés in the Ottoman Empire from the arrival of the first political refugees in the early eighteenth century (Swedes, Hungarians). It was during this period that the first masterpiece of émigré literature was produced, Kelemen Mikes's "Letters from Turkey" (*Törökországi levelek*). The number of refugees increased considerably in the nineteenth century, after the suppression of the uprisings and revolutions in Central and Eastern Europe (Italy, Poland, Romania, Hungary). Among the most prominent figures who settled (at least temporarily) in the Ottoman Empire the following may be singled out: the Italian Princess of Belgiojoso, the Romanian poet and writer Dimitrie Bolintineanu and the Polish soldier Mihał Czajkowski ("Sadyk Pasha") who owed his early fame to his novels. But there were also refugees from the East, especially Qajar Iran, who became actively engaged in literary activities (Mirza Habib-e Esfahāni).

While the writings (poems, diaries, travelogues) of émigrés from European countries usually appear strongly attached to their own literary traditions, those of émigrés from Iran and Afghanistan found much inspiration in the new, Westernised type of literature that had developed among the Ottoman Turks; this is particularly true of the new literary genres (the novel) and the translations from Western languages. The transmission of new ideas via the Ottomans is particularly striking in the works of the great Afghan modernist thinker Mahmūd Tarzi who twice found himself exiled in Turkey. Among the Muslims expelled from the Caucasus we find a number of individuals who were the first to write or to publish works in their native languages; it is noteworthy that this occurred in the Ottoman Empire. A special case was Walī al-Dīn Yeğen, an Arab poet from Egypt who was exiled to Sivas under Abdülhamid II.

Apart giving from an—admittedly incomplete—overview of this literary legacy, this article also seeks to discuss the position of this émigré literature

within the respective national literatures and to show to what extent it reflects the environment in which it was produced.

Keywords: literature, emigration, Ottoman Empire

Özet

Batı ve Doğu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Göçmen Edebiyatı (18-20. Yüzyıllar)

Bu makalede, on sekizinci yüzyılın başlarında ilk siyasi mültecilerin (İsveçliler, Macarlar) gelişinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki göçmenlerin edebî etkinliklerine genel bir bakış sunmak amaçlanmıştır. Göçmen edebiyatının ilk yapıtı kabul edilen, Kelemen Mikeş'in "Türkiye Mektupları" (*Törökországi levelek*) bu dönemde üretilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda, Orta ve Doğu Avrupa'daki (İtalya, Polonya, Romanya, Macaristan) ayaklanmaların ve devrimlerin bastırılmasından sonra, mülteci sayısı önemli ölçüde artmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na (en azından geçici olarak) yerleşen en tanınmış kişilikler arasında şunlar sayılabilir: İtalyan Belgiojoso Prensesi, Rumen şair ve yazar Dimitrie Bolintineanu ve adını ilk olarak romanlarıyla duyuran Polonyalı asker Mihał Czajkowski ("Sadık Paşa"). Bunların yanında, Doğu'dan, özellikle Kaçar'dan gelen ve edebiyatla bilfiil meşgul olan mülteciler de vardır (Mirza Habib-i İsfahani).

Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin yapıtları (şairler, günlükler, seyahatnameler) genellikle kendi edebî geleneklerine güçlü bir şekilde bağlı görünürken İran ve Afganistan'dan gelen göçmenlerin, Osmanlı Türkleri arasında gelişen yeni, Batılılaşmış edebiyat anlayışından epey ilham aldığı anlaşılmaktadır; bu, özellikle yeni edebî türler (roman) ve Batı dillerinden yapılan çeviriler için geçerlidir. Osmanlılar aracılığıyla yeni görüşlerin aktarımı, Türkiye'ye iki kez sürgüne gönderilmiş olan büyük Afgan modernist düşünür Mahmud Tarzi'nin yapıtlarında özellikle dikkat çekicidir. Kafkasya'dan ihraç edilen Müslümanlar arasında, kendi anadillerinde ilk kez yazan ya da yayın yapan bazı kişilikler bulunur. Bu olgunun Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelmesi dikkat çekicidir. II. Abdülhamid döneminde Sivas'a sürgüne gönderilen Mısırlı Arap şair Veliyüddin Yeken ise ele alınması gereken özel bir vakadır.

Bu makalede, bu edebî mirasın—eksik olduğu baştan kabul edilmiş—genel bir görünümünün sunulmasının yanı sıra söz konusu göçmen edebiyatının ilgili ulusal edebiyatlar içindeki konumu da tartışılmış ve üretildiği ortamı ne ölçüde yansıttığı sorgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: edebiyat, göç, Osmanlı İmparatorluğu

Introduction: “Émigré Literature”

“Émigré literature” (French: *littérature d’exil*)¹ is the term used here for the literature produced by authors compelled to seek refuge abroad because their lives are at risk in their native country, generally for political or religious reasons. For some of these refugees, exile is only temporary, for others, permanent.

Even though this type of literature has been known since Antiquity, the experience of exile has been particularly characteristic of the literature of the twentieth century, when the phenomenon assumed a new dimension; indeed it has been called the defining characteristic of that century.² But to some extent, this is also true for the nineteenth century, as the example of Poland shows: What is considered as its great national literature (1831–1863) was produced in exile and its most prominent representatives were emigrants.³

The Ottoman Empire does not, at a first glance, seem to have been fertile ground for émigré literature, since many of its citizens had to seek refuge themselves, for political reasons, at least temporarily, abroad. Especially during the last century of its existence, the phenomenon was widespread: Muslim Turks emigrated to France, England, Switzerland, or Egypt; members of the minorities also to neighbouring countries including those still nominally under Ottoman rule (Romania and Serbia), or to Russia. Many of these émigrés started publishing newspapers, journals or books in their host countries as did Muslim Turkish intellectuals belonging to the Young Turks or the *Yeni Osmanlılar*.⁴

Émigrés in the Ottoman Empire

During this period, the Ottoman Empire also harboured émigrés from a variety of countries, some of whom were also active as writers. There exists a corpus of émigré literature that has its roots in the eighteenth century, the most brilliant example of which is perhaps the “Letters from Turkey” by Kelemen Mikes (1690–1761) who had accompanied Prince Francis II Rákóczi into exile.

The number of émigrés increased considerably in the nineteenth century, after the Tanzimat reforms. The revolutions that broke out in Central and Eastern Europe in the middle of the century produced a flood of exiles. Poles, Hungarians, Romanians, and even Italians (and their foreign supporters) were forced to seek refuge in the Ottoman Empire. The Polish “national poet” Adam Mickiewicz (1798–1855), who had spent much of his life in exile, ended his days in the Ottoman capital that was to become a magnet for writers and intellectuals from

¹ See, for English, Beaupré, “Émigré Literature.” In German, *Exilliteratur* is the most commonly used term. Occasionally, the term *Exilliteratur* is also used for literary works which have to be published, as “forbidden works,” by publishing houses abroad (*Exilverlage*), even if the authors continue to live in their native country. These phenomena are also known in Turkish history. For example, during the Ottoman period, Şemseddin Sami and his brother Naim Bey had to publish their Albanian works anonymously abroad. In Republican Turkey, Nazım Hikmet’s works were for a long time only available in prints from Bulgaria.

² This refers to the emigration and exile (voluntary or enforced) of hundreds of writers, artists, and intellectuals, generally as a result of oppressive and censorious political regimes.

³ “So entstand, einzig in ihrer Art, dem ebenso einzigen Schicksal der Nation entsprechend, im Exil, in den Nöten der Emigration, die große nationale Literatur” (Brückner 63).

⁴ Among the latter were the prominent Tanzimat writers Ali Suavi, Namık Kemal and Ziya Pasha who had emigrated to Paris, London and Geneva. For later periods, Abdullah Cevdet is a typical example with his publishing activity (notably the journal *Idjtihad*) in Geneva and Cairo.

East and West. A number of these émigrés (dealt with in this article) have left literary works produced during their stay in the Ottoman Empire: the Romanian poet and writer Dimitrie Bolintineanu (1819–1872), the charismatic Italian Princess of Belgiojoso (1808–1871), who had settled in the *çiftlik* of Çakmakoğlu (Kastamonu Province), the Polish-Ukrainian aristocrat Mihał Czajkowski (1804–1886), known for a while as “Sadyk Pasha” — all of them found inspiration for their writings during the years of exile and travel in the Ottoman Empire.

Those who sought refuge in Ottoman lands came not only from the West, but also from the East. Among the Iranian émigrés in the nineteenth century, there were particularly prolific writers such as Mirza Habib-e Esfahāni (“Habib Efendi”; 1835–1893) who even adopted Ottoman citizenship. Zeynul’ābedin Marāghe’i (1840–1910) managed to have a part of his work printed in Istanbul. Mahmūd Tarzi (1865–1933), who had emigrated with his family from Afghanistan, had the experience of exile twice: He stayed in the Ottoman Empire until the age of thirty-five and had to emigrate once more in 1929. He died in Istanbul. A paradoxical case is Walī al-Dīn Yeğen (Yakan; 1873–1921), a distinguished Egyptian poet who wrote in Arabic. While residing in Turkey, he was exiled under Abdülhamid II for many years, within the imperial territory, to Sivas province.

The descendants of émigrés have played an important role in Turkish literature. Among the best-known examples are Nigâr Hanım (1856–1918), one of the first Turkish female writers, who was the daughter of a Hungarian émigré, or Nazım Hikmet (1902–1963), among whose ancestors (from his mother’s side) was a Polish refugee, Konstanty Borzęcki, later known as Mustafa Celâleddin Pasha.⁵

This article seeks to give not only an—admittedly very brief—overview of this literary legacy, but also to discuss the position of émigré literature within the respective national literatures and to show to what extent it reflects the environment in which it was produced.

The Eighteenth Century

Leaving aside the Jews who had been expelled from the Iberian Peninsula at the end of the fifteenth century who included many talented scholars and writers, it was the eighteenth century that saw, for the first time, the arrival of prominent political refugees from Western countries in the Ottoman Empire: the Swedish King Charles XII (known among the Ottoman Turks as Demirbaş Şarl), and Prince Francis II Rákóczi of Transylvania. Charles XII had fled after his defeat at the battle of Poltava (28 June 1709), from Ukraine to Bessarabia, the Turkish-held territory between the Dniester and the Prut;⁶ he stayed for five years (1709–1714). Rákóczi settled in Turkey in 1717 where he remained until his death in 1741.

The Swedish king, who is not known as a writer, had a few individuals in his entourage whom he encouraged to do research during their forced stay in the Ottoman Empire. From his exile near Bender⁷ he began sending scholars on expeditions; these include Michael Enemann

⁵ Nazım’s maternal grandfather, Hasan Enver Pasha, was the son of Mustafa Celâleddin Pasha.

⁶ During this difficult period, authors in Sweden, in their orations and poems, expressed their confidence that the king will soon return, victorious and at the head of a joint Swedish and Turkish army.

⁷ In 1925, at the request of the Swedish authorities, a memorial obelisk was erected in the village of Varnitsa where the King had built his residence in 1711, called then “new Stockholm” or *Carlopolis* by some. Whereas Varnitsa is controlled by the Republic of Moldova, the city of Bender is since 1992 under the control of the unrecognized “Pridnestrovian Moldavian Republic (Transnistria).”

(1676–1714) of Uppsala who left a manuscript with an account of his travels in Asia Minor, Egypt, Palestine, Lebanon and Syria, (from August 1711 to June 1713).⁸ Enemann became interested in particular in the beliefs and customs of the Karaite community in Istanbul⁹ and also visited them in Cairo. Upon his return, the curious monarch questioned him about his travels for an hour a day, every day over a period of two months. After being appointed first chaplain at the Swedish Embassy in Istanbul, Enemann, already an accomplished oriental scholar, also studied Turkish (with Ibrahim Müteferrika as a teacher¹⁰) and Ottoman institutions.

The second chaplain of the legation, Sven Agrell (1685–1713) also left an extensive diary of more than three hundred pages for the years 1707–1713, to which he appended a dissertation on Ottoman institutions, “On the Sultan’s Court” (*Om Sultans Håf* 342–68). He died in Edirne in 1713 while Charles XII was still in Turkey.¹¹ In the first parts of his diary, Agrell gives a very lively and realistic account of what happened to the Swedish émigrés after their arrival in a remote province of the Ottoman Empire. In the sections referring to his stay in Istanbul, he comes across as a very acute observer, especially in his portraits of foreign diplomats and residents. One can also see the psychological hardships endured by émigrés, dependent on getting news from Europe and Sweden through newspapers.

Hungarian emigration was a more important phenomenon, as it lasted much longer, and most of these émigrés failed to return to their native land. Moreover, the entourage of Rákóczi, who was himself an accomplished writer,¹² produced one of the most remarkable specimens of émigré literature in Turkey: the “Letters from Turkey” (*Törökországi levelek*) by a young nobleman from Transylvania, Kelemen Mikes.

Kelemen Mikes (1690–1761) and His “Letters from Turkey”

After the unsuccessful War of Independence (1703–1711), in which Rákóczi had endeavoured to liberate Hungary and Transylvania from the Habsburgs, he and his entourage had spent some five years in France. But after the death of Louis XIV in 1715, Rákóczi decided to accept the invitation of the Ottomans (still at war with the Habsburgs) to move there in 1717. The Sultan hoped that Rákóczi’s presence would bring Hungary to the Ottoman side against Austria, while Rákóczi hoped to regain his Principality of Transylvania. But the Ottomans had already been defeated by the time that Rákóczi and his small court arrived. The Treaty of Passarowitz (21 July 1718) stipulated “[t]hat the tranquillity of the frontiers and the peace of

⁸ An abridged version of it was published by Karl U. Nylander in 1889, under the title *Resa i Orienten 1711–1712* (Uppsala: W. Schultz, 1889).

⁹ The Turkic speaking Karaites defend the Hebrew Bible as the sole authentic source of doctrine and practice. The Karaim movement, which began in the eighth century in Babylonia, spread to Egypt, Syria and Constantinople. The earliest settlement of the Turkic Karaim was in the Crimea. Karaim is a Kipchak Turkic language, which is close to other Kipchak languages, for instance to Crimean Tatar.

¹⁰ The convert Müteferrika, himself of Hungarian origin, was also in contact with the Hungarian émigrés of Rákóczi.

¹¹ In the meantime, the so-called “Skirmish at Bender” (*Kalabaliken i Bender* in Swedish) had occurred (1 February 1713) where the Swedish emigrants and the king were attacked by Ottoman soldiers and eventually taken prisoners. After some time as a prisoner, Charles XII and his soldiers were released when news about the Swedish victory in the Battle of Gadebusch reached the Ottomans. Charles then started to plan his trip back to Sweden.

¹² Rákóczi has left *Mémoires sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu’à sa fin* (i.e., 1709), first published in the Hague in 1739; and an autobiography in Latin *Confessio peccatoris*, composed between 1717 and 1720 (first published in 1876). These works, whose composition had started in Paris and which were finished in the Turkish exile, are now available also in an English translation. See Rákóczi, *Confessio Peccatoris... and Memoirs...*

the subjects may not in any wise be disturb'd, Ragotski [...] and other Hungarians who revolted from their obedience to the most August Emperor of the Romans, and in the time of the late war sought refuge in the Ottoman dominions, shall be plac'd and dispos'd of in the Ottoman dominions far enough from the frontiers" (art. XV, "Treaty of Peace..." 409).

The Hungarians, after a brief sojourn in Istanbul, were therefore assigned to the town of Tekirdağ in Thrace, known as "Rodosto" in the West.¹³ Unable to return to either France or Hungary, Rákóczi was eventually compelled to spend his remaining eighteen years there, dependent on Turkish largesse.¹⁴ Some members of the party were able to leave, but Mikes was not granted permission to return to his homeland in 1741. Allegedly, Empress Maria Theresia herself had said that "*Ex Turcia non est redemptio*."¹⁵ Named head of the Hungarian émigrés in Tekirdağ in 1758, Kelemen Mikes died there from the plague and was buried in the city's Armenian cemetery.

Mikes was a native of Zágony¹⁶ in Transylvania and belonged to the *Székely* community (Latin: *Siculi*).¹⁷ His father had been executed by the Austrians. Originally a Protestant, he had converted to Catholicism and been trained by Jesuits. Since he had already accompanied Rákóczi into his exile in France, he had become acquainted with French literature and culture. He later translated a number of mainly edifying religious works¹⁸ into Hungarian.

His "Letters from Turkey" bear little resemblance to other works bearing the same title (e.g., by Lady Montagu, Moltke and others). The work belongs to the then relatively new genre of the epistolary novel that goes back to the seventeenth century and became popular in the eighteenth. The 207 fictitious letters are addressed over a period of forty years (1717–1758) to an imaginary aunt (*nénje*), the countess "P. E.," in "Constantinople." In these letters, Mikes speaks of the Hungarians' daily life, their hopes and disappointments, and of contemporary events in Turkey (the period coincides with the Tulip Era, and the reign of Mahmud I) and in Europe. The letters also shed light on their relationship with the local Christian communities (Armenians and Greeks). Mikes describes the death of some members of the party, including the Prince himself. The last letter, dated three years before his death in 1761, sees him, as the last survivor of the original party, become head of the Hungarian community in the Ottoman Empire.

For his "Letters from Turkey," Mikes used a great variety of sources.¹⁹ The description of Turkish manners and customs sometimes draws on French travel books as well as on his

¹³ In Hungary, it is still well known under this name thanks to Mikes's novel. On the dwellings of the Hungarian exiles and the remaining buildings see Satkín.

¹⁴ They were paid initially 100 piasters (*guruş*) a day, later 60.

¹⁵ "There is no redemption from Turkey."

¹⁶ There is a monument (bust) of Mikes in his native village in the park of the chalet known as *Conacul Mikes-Szentkeresztly*

¹⁷ Today, they form roughly half of the ethnic Hungarian population in Romania. In Turkish, the term *Sekeller* is used. They maintain a somewhat distinct ethnic identity from other Hungarians. The *Székelys* continued to use the Old Hungarian script or Hungarian runes, based on the alphabet of the *Köktürk* in Mongolia.

¹⁸ The only exception was his partial translation of Madame de Gómez's (1684–1770) collection of novellas, *Les journées amusantes, dédiées au roi* (Paris, 1722), under the title *Mulatságos napok* (1745).

¹⁹ According to one scholar (Lajos Hopp) some twenty percent of the text is translated.

own observations. The manuscript of the work was brought to Vienna by a Hungarian servant of a certain Selim Pasha, and the Letters were first published in Hungary in 1794.²⁰

Nineteenth-Century Revolutions in Central and Eastern Europe and Their Consequences

The various revolutions in the first half of the nineteenth century, and especially that of 1848, resulted in waves of emigration. Autocratic Russia had managed to quell the uprisings in Poland in 1830 and 1848. The Habsburg Empire had to fight the Hungarian Revolution in 1848–1849 and only managed to suppress it thanks to Russian intervention. The Austrians were also only partially successful in suppressing the revolutionary uprisings in those parts of Northern Italy (Lombardy, Venice) which were under its rule (since 1815). The failure of these movements drove thousands to emigrate. These emigrants sought refuge not only in liberal countries such as Switzerland, France, or Great Britain, but also in the Ottoman Empire.

This was due to a number of—sometimes very complex—factors, including geographical proximity. But it was probably also due to the fact that the Ottoman Empire was considered a safe haven whose leadership was determined to resist the pressure of extradition requests from the Austrian or the Russian Empires.

Romanian Émigrés: The Case of Dimitrie Bolintineanu (1824–1872)

Whereas the Polish and Hungarian emigration to the Ottoman Empire in the nineteenth century is well-documented, the same cannot be said of the Romanian émigrés of 1848. Their case is paradoxical since these revolutionary activists owed their defeat to a—rather half-hearted—Ottoman military intervention. Despite some sympathy from the Ottoman political leadership, their revolution was ultimately suppressed by the joint intervention of the Ottoman and Russian armies, which encountered no significant armed resistance.

Czar Nicholas I of Russia (r. 1825–1855) then demanded the extradition of the men who had started the revolutions and who were then seeking refuge in Ottoman lands. But Mustafa Reşid Pasha had previously refused the Czar's demands. Since the threat of war was growing, Fuad Efendi (the future grand vizier), a skilled negotiator, travelled to St. Petersburg and the demands for extradition were finally relinquished, subject to the condition—reminiscent of Rákóczi's case—that the revolutionaries should be kept far from the Russian borders. Their staunch opposition to Imperial Russia earned them the trust of the Ottomans, who later allowed all participants in the events to take refuge in Istanbul, and thus avoid contact with the Russian troops sent over to assist the Ottomans.

²⁰ Published under the title *Törökországi levelek, mellyekben a II-ik Rákótzai Ferentz fejedelemmel bujdosó magyarok történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadtnak* in Szombathely (1794); a critical edition was made by L. Hopp (Budapest, 1966). There are translations of Mikes's "Letters from Turkey" into German, Italian, Romanian, and French. An English translation was made by Bernard Adams: *Letters from Turkey* (New York: Kegan Paul International, 1998). A first Turkish translation in 2 vols. was published in Ankara, 1944–1945, in the collection *Dünya Edebiyatından Tercümeleler, Macar Klasikleri: Türkiye Mektupları*. (Trans. Sadrettin Karatay. Ankara: Maarif Matbaası, 1944 [later editions, Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği, 2006, revised by Sezai Kurt, and Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014]). Also see the new version by a Hungarian turcologist, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prenses Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları* (Trans. Figen Turna. Ed. Edit Tasnadi. Istanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999).

The most interesting individual among these exiles in our context was the writer and poet Dimitrie Bolintineanu (1824–1872). As Nicolae Petraşcu informs us, he was of Aromunian origin (his father had come from Okhrid in Macedonia). In 1845, he had been sent to Paris with a scholarship by the “Society of National Culture” (*Societatea de cultură națională*) in Bucharest. But when the February Revolution broke out in Paris in 1848, the Romanian students decided to return to their home countries, Wallachia and Moldavia respectively.²¹ The Wallachian Revolution broke out in the same year and was closely connected with the—unsuccessful—revolt in Moldavia. It sought to overturn the administration imposed by the Russian authorities under the *Regulamentul Organic* regime since 1831. Back in Wallachia, Bolintineanu edited, together with Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac and others, the paper *Poporul suveran* (“The Sovereign People”). After initial successes, the revolution faltered and Bolintineanu was arrested and forced to leave the country. He was first sent with other Wallachian revolutionaries to Giurgiu, from there on the Danube to Svishtov, Vidin, and Feth-i İslam (Kladovo) from where he entered Habsburg territory. But he returned to Paris afterwards to continue his studies.

In 1851–1852, he left Paris for the Ottoman Empire where many of his comrades were still living in exile.²² After a journey that took him through Ruschuk, Shumen and Varna, he arrived in Istanbul. This journey is described in his *Călătoriile pe Dunăre și în Bulgaria* (Travels on the Danube and in Bulgaria).

In Istanbul, Bolintineanu lived at the house of his old friend, the engineer A. Zane, another exile, or in the house of Ion Ghica (1816–1897) who was appointed Prince of Samos in 1854. In his works, he left descriptions of various neighbourhoods in Istanbul such as Beyoğlu whose society was of little interest to him whereas he was full of enthusiasm for Bebek and the Bosphorus. In one of his poems he wrote: “*Ori ce-i frumos încântător / Nimică nu egală o seară pe Bosfor...*”²³ (qtd. in Petraşcu 87).

Bolintineanu made several journeys to other areas of the Ottoman Empire.²⁴ After eventually settling on Büyükada, he traveled to Izmir and Bursa. From Samos, where Ghica was *bey*, he started touring the Anatolian coast and its ancient ruins (Milet, Halikarnassos, the island of Kos, etc.). In the same year, he also visited Izmir and Ephesus. After visiting other places in Lydia he returned to Istanbul. In March 1855, he embarked upon another journey, stopping briefly at the Aegean islands of Lesbos and Chios, before going on to Latakia, Tripoli, Beirut, Jaffa, Jerusalem, Bethlehem, and Hebron. From Jerusalem he travelled to Alexandria and Cairo. Once back in Istanbul, he began another journey, this time through the Balkans, to find his origins, the Aromunians in Macedonia. He stayed with an Aromunian in Salonika and visited Mount Olympus, Mount Athos, Vodena (ancient Edessa), Ostrovo, Florina and Monastir (Bitola). He collected as much information as possible by frequenting libraries, etc. This

²¹ These two principalities were united in 1859 and later became “Romania.”

²² They were first detained in the adjacent Ottoman territories of present-day Bulgaria. Passing through Ruschuk (Ruse) and Varna, they were taken to Bursa, where they lived at the expense of the Ottoman state. They were allowed to return after 1856. During their period of exile, rivalry between the various factions became obvious, a conflict which became the basis for political allegiances in later years.

²³ “Anything beautiful, poetic, splendid and charming, / Nothing equals an evening on the Bosphorus.”

²⁴ Romanian travel accounts in book form are surprisingly few before 1860. A notable exception is Teodor Codrescu’s, “A Voyage to Constantinople” (*O călătorie la Constantinopol*, Iași, 1844) (see Vainovski-Mihai). On Bolintineanu’s travelogues, see Munteanu.

journey produced the *Macedonele* (Macedonians), a collection of poems dedicated to the Romanians of Macedonia, which is, however, based to a large extent on information contained in Pouqueville's *Voyage dans la Grèce* (1820–1821).

Some accounts of these travels were published after his return to his homeland (end of 1857). In 1856, he published *Călătorii în Palestina și Egipt*, in 1858 *Călătoriile pe Dunăre și în Bulgaria*, devoted to his travel in exile to Istanbul.²⁵ He continued, however, to travel in the Ottoman Empire even after his exile.²⁶

Like many travellers before him, Bolintineanu was particularly interested in the vestiges of classical antiquity, which he primarily approached through academic sources. He also made interesting observations, some stereotypical, others quite original, on the way of life of certain population groups, including the Yezidis (*Călătorii în Palestina și Egipt* 16–18). He quotes as a source Baptistin Poujoulat (1809–1864), whom he met or heard about during his travels. Poujoulat had made a similar journey some years previously (1836), described in his *Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre en Syrie, en Palestine et en Egypte*.²⁷ In Egypt, he found poetic inspiration in a number of locations.

The writer discovered the Orient through the lens of Western literature. Although the Danubian principalities were at that time, at least nominally, still part of the Ottoman Empire, there was something culturally, politically, and historically “regressive” – if not downright reactionary – about embarking on a journey eastwards, especially to Istanbul (Constantinople).²⁸ He paints an optimistic picture of Turkey's prospects: “*Ea este în ajunul unui prefaceri și dacă oamenii ce guvernă vor înțelege misia lor, nu este indoială ca va renasce, din ruinele ei, mai frumoasă și mai fericită*”²⁹ (Bolintineanu 12).

Bolintineanu's romantic Orientalism is best demonstrated by his collection of poems, the *Macedonele* and especially the *Florile Bosforului* (The Flowers of the Bosphorus; 1851).³⁰ These “flowers” are in fact a number of women, whose names appear on the title of the poems. Some are genuinely Turkish (e.g., “Esmé” [Esma],³¹ “Leili” [Leylâ]), others seem to have been invented by the poet. “Rabia” took its inspiration from the story of the *Haseki Rabia Gülnuş* (1642–1715) and her rivalry with Gülbeyaz, an odalisque (*bayadere*) of Mehmed IV which led to a tragic end. Bolintineanu had once read this poem to Ion Ghica's wife who encouraged him to continue.

In order to underline the exotic character, many Ottoman Turkish terms occur in these verses, some of them unknown in the Romanian language. Love and jealousy often form the

²⁵ See, on these travels, Vainovski-Mihai.

²⁶ See his *Călătorii la Români din Macedonia și Muntele Athos sau Santa Agora* (1863). *Călătorii în Asia mică* (1866) describes his travels on the coasts of Asia Minor. In 1860, Bolintineanu had come back to Istanbul as a councillor of the ruler of the United Principalities, Alexander Ioan Cuza (1820–1873). This visit is described in his *Vizita Domnitorului Principatelor Unite la Constantinopol* (Bucharest, 1860).

²⁷ 2 vols. (Paris, 1840–1841).

²⁸ See Munteanu.

²⁹ “She is on the eve of a transformation, and when the people who govern her understand their mission, there can be no doubt that She will be reborn, from her ruins, more beautiful and more happy.”

³⁰ They were published first in 1855, edited by G. Sion, and with a foreword by Radu Ionescu, in the volume *Poesii vechi și nouă* (“Old and New Poems”).

³¹ Some biographers presume that the poet had known this lady personally and that the “ghiaur” she loves secretly was the poet himself (Petrașcu 88).

background: intrigues of the seraglio, the unhappy life of the beautiful *hanîmâs* or *cadînas*,³² their love affairs, cruelly punished when discovered. Western models and influences, especially of Victor Hugo's *Orientales* (1829) are conspicuous. In the poem "Sclavele în vânzare" (Slaves on Sale),³³ a strange sort of national pride appears: The slave trader praises all his female slaves (Africans, Copts from Egypt, women from Yemen, from Persia [Ispahan], Kurdistan, Albania, as well as Greek and Serbian girls) and insists that the most precious and beautiful one for him is Ioana, a Romanian girl from Macedonia. In "Mehrubé" too it is a Romanian harem girl that talks to Sultan Selim.

These poems were later translated—not very faithfully—by the poet himself into French and published under the title *Brises d'Orient*.³⁴ During his exile in the Ottoman Empire, he was also able to publish in Paris, with the help of his friends there, *Les Principautés roumaines* (1854) and *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques* (1856). Bolintineanu also has a novel, *Manoil* (1855), the first (sentimental epistolary) novel in Romanian literature, published in Jassy, the capital of Moldavia.³⁵

Hungarian Refugees and Their Literary Output

The literary record of the much more numerous Hungarian exiles who had arrived in the Ottoman Empire after the failure of their revolution is less easy to establish.³⁶ Unlike Rákóczi and his entourage, most of them remained for only a short period in Ottoman lands before leaving for other destinations (France, England, even the United States) or returning to their homeland. For the first year of their stay in the Ottoman Empire, there is an extremely interesting account of several hundred pages published in 1850 in Pest, "The Hungarian Refugees in Turkey: Unknown Data on the History of the 1848 Emigration, according to the Authentic Diary of a Hungarian Eyewitness." It was published under the pseudonym "Imrefi" by the well-known writer and journalist Imre Vahot (1820–1879) in Pest.³⁷ Its author was Sándor Makay (1806–1890), *alispán* (vicecomes; sub-lieutenant) of Krassó-Szörény county during the Revolution. He had lived under the most miserable conditions in exile. Inevitably, this work too contains special chapters on the customs and manners and the religion of the Turks.

The leader of the Revolution, Lajos Kossuth (1802–1894), who sought refuge in the Ottoman lands in 1848, with several thousand comrades, composed a short glossary during his stay in Vidin, a Turkish grammar (*Török nyelvtan*) during his stay in Shumen and Kütahya,³⁸ and in Kütahya, a multilingual (Hungarian-French-English-Turkish) glossary of 274 words.³⁹ He stayed in Kütahya until 1851. A few comrades in arms and men of letters wrote diaries,

³² *Cadîna* (< Turkish *kadın*) is used in Romanian with the sense of "woman of the harem."

³³ Slavery was not yet totally abolished in the Ottoman Empire at that time.

³⁴ *Brises d'Orient: Poésies roumaines* is published with a preface by Philarète Chasles in Paris (1866).

³⁵ See Popescu.

³⁶ For general information on Hungarian refugees see Nazır.

³⁷ *A magyar menekültek Törökországban. Ismeretlen adatok az 1849-ki emigratio történetéhez. Egy török földre menekült s honába ismét visszatért magyar szemtanu hiteles naplója után* (Pest: Heckenast Gusztáv sajátja, 1850). A German translation appeared one year later under the title *Die ungarischen Flüchtlinge in der Türkei. Eine Zusammenstellung bisher unbekannter Daten zur Geschichte der Emigration von 1849. Nach dem Tagebuch eines in die Türkei geflüchteten und von dort zurückgekehrten Augenzeugen, mitgetheilt von Imrefi* (Trans. Vasfi. Leipzig, 1851).

³⁸ The ms. of 48 pages is at the Hungarian National Archive.

³⁹ See Kakuk.

(like the Swedes), or similar works, such as Lázár Mészáros (1796–1858), Minister of War during the 1848 Revolution,⁴⁰ the actor Gábor Egressy (1808–1866), government commissioner in the lower-Tisza area, or Bertalan Szemere (1812–1869), former minister of the interior and prime minister alongside Kossuth. During the years spent in emigration, Mészáros wrote “Travels in the East after the Days of Világos,”⁴¹ which resembles those of other émigrés mentioned in this article. It is a description of the Turks, their capital and their country rather than a travelogue. The author is particularly interested in Hungarian vestiges. Egressy left a diary, *Törökországi Naplója*, in which he deals with the Ottoman Empire (17–241); and furnishes us with impressions of Istanbul (205–41). In Istanbul, on 26th June, he also met William Nosworthy Churchill, the publisher of the *Ceride-i Havadis*. The last entry is dated 23 August 1850. He returned to Hungary afterwards and was pardoned in October 1851.

Another émigré and companion of Kossuth, Daniel Szilágyi (1830–1885), seems to have become an important figure for the intellectual and literary life of Istanbul, even if he is not known as a writer. He had studied theology in Debrecen. He learnt Turkish very well and established himself in the book trade which was still in its infancy in Istanbul. He became an associate of the bookseller Roth, whose shop, located on the Yüksek Kaldırım in Galata, became the meeting place of the Young Ottomans (*Yeni Osmanlılar*) for whom Szilágyi procured books. He was in contact with Şinasi and Cevdet Pasha. From 1862 onwards, he also purchased Turkish books for the Hungarian Academy of Science. He engaged in research himself and acquired a private collection of rare manuscripts, which was later sent to Budapest by Arminius Vámbéry who had befriended him during his stay in Istanbul.⁴² This collection is today part of the “Collectio Szilágyiana” in Budapest University Library.

The Hungarian exiles also made a name for themselves as scholars, teachers and scientists. One such was “Macarlı Abdullah Bey” (alias Karl Eduard Hammerschmidt, 1799–1874), who was born in Vienna but arrived together with the Hungarian refugees. He made a remarkable career in the Ottoman Empire as a doctor and was even elected chairman of the “Imperial Society of Medicine” (*Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane*).⁴³ He was engaged in important research in various fields (geology, mineralogy, botanics, zoology), especially in the surroundings of Istanbul. His writings were usually in French but two of his treatises, on veterinary medicine and on geology, were even translated into Turkish.⁴⁴

Italian Émigrés and Princess Belgiojoso

The failure of the uprisings against Austrian rule in Northern Italy (Lombardy, Venice) during the period of national revival known as the *Risorgimento* also drove many individuals

⁴⁰ See Sokoly.

⁴¹ *Utazás Keleten a világosi napok után* (Pest: Ráth Mór, 1870). The Surrender at Világos (now Şiria, Romania) was the formal end of the Hungarian Revolution of 1848. It took place on 13 August 1849.

⁴² Arminius Vámbéry (1832–1913), the famous turcologist and traveler stayed in Istanbul 1857–1861. He did not come as a refugee but prepared his travels in Central Asia. Vámbéry regularly met the Hungarian refugees who used to gather in the café. He published a German-Turkish dictionary in Istanbul (in Latin script!) apparently the first book published in that language in Istanbul (*Deutsch-türkisches Taschen-Wörterbuch*. Istanbul: Verlag von Gebrüder Koehler, 1858).

⁴³ An obituary appeared in the *Gazette médicale d'Orient* 18.5 (1874): 77–78.

⁴⁴ *Fenn-i Hayvanat-ı Tibbiyye* (trans. Miralay Ali Raşid. Istanbul, 1293/1876); *İlmü'l-arz ve'l-maâdin* (trans. İbrahim Lutfi, 1311/1893).

to seek refuge in foreign countries, including the Ottoman Empire. The activities of these exiles are still little known although there were Italian-language newspapers published in Istanbul and Italian printing presses, such as the Tipografia A. Domenichini in Beyoğlu (Mederli Sokak). This printing office printed, among others, in 1848 a famous drama, *Stamira*, a tragedy in 2500 verses, written in 1842 by Giuseppe Borioni (1804–1876), a professor of eloquence, poetry and logic, from Rome, a fervent Italian patriot.⁴⁵ It was dedicated to the “Youth of Ancona.”⁴⁶ The publication of this work was forbidden in Austrian-occupied Italy. Another publication by Domenichini was a funeral speech for the illustrious patriot Daniele Manin (1804–1857), leader of the Risorgimento in Venice, penned by another Italian exile, Count Bartolomeo Malfatti (1802–1865), and printed at the *Casino de Péra* on 8 November 1857.⁴⁷ Malfatti had also been expelled from Venice by the Austrians.⁴⁸

The same printing press had also printed in 1850 *La mia prigionia, episodio storico dell'assedio di Venezia*⁴⁹ by the well-known Ottoman statesman Wassa Pasha (Vasa Paşa; Pashko Vasa; 1825–1892), with a title reminiscent of Silvio Pellico's *Le mie prigioni*.⁵⁰ It was an account of his experiences during the Revolution in Venice. Pashko Vasa, a Catholic Albanian from Shkodra, made a brilliant career in Ottoman state service which culminated with his appointment as Governor of Mount Lebanon, from 1882 until his death. In his youth, he had set off for Italy in 1847, on the eve of the events that were to take place there one year later. There are two letters written by him in Bologna in the summer of 1848 in which he openly expresses republican and anti-clerical views. He later went to Venice where he took part in the Venetian uprising against the Austrians, in particular in the epic battle of Marghera (“Sortita of Forte Marghera”) in October 1848. After the Austrian reconquest, he was forced to flee to Ancona where, as an Ottoman citizen, he was expelled to Istanbul. There he made a remarkable career. Wassa Pasha, who was fluent in Italian left also works in Turkish, Albanian and French. He also published poems: *Rose e spine* (Roses and Thorns) in Istanbul (1873). His novel *Bardha de Témal* is considered the first Albanian novel. It was however, written in French and had to be published—significantly enough—under a pseudonym abroad.⁵¹

The most remarkable figure among the Italian emigrés was, undoubtedly, the Princess of Belgiojoso (Cristina Trivulzio di Belgiojoso; 1808–1871), the only female among the writers

⁴⁵ See Giansante.

⁴⁶ *Stamira* was a heroic self-sacrificing woman who saved the city of Ancona during the 1173 siege by the German Emperor Frederick Barbarossa. Unsurprisingly, her memory was taken up prominently by Italian nationalists.

⁴⁷ *Cenni biografici di Daniele Manin* (Péra: Tipografia di A. Domenichini, 1857).

⁴⁸ He died in 1865 near Ankara after a scientific mission. Surprised by a snowstorm, his body was mauled by wolves. His remnants and those of his son Lorenzo were buried in the Armenian cemetery of Ankara (Solinas 193).

⁴⁹ “My imprisonment, historical episode from the siege of Venice.” He refers to himself as “*Pasco Vassa da Scutari d’Albania, ufficiale allo stato maggiore dell’armata veneta.*”

⁵⁰ This novel, an account of his experiences in the Spielberg prison in Brno (first published 1832) was also translated into various languages of the Ottoman Empire, including Turkish.

⁵¹ “Albanus Albano.” *Bardha de Témal. Scènes de la vie albanaise* (Paris: Albert Savine, 1890). The *Tanzimat* reforms had brought along with them a considerable degree of freedom. But it never allowed the same degree of freedom as in Western countries like France or England. It is mainly for this reason that there has always been a sort of “parallel” literary activity of all communities (at times also including the Muslim Turks), in Western Europe, in Russia, in neighbouring countries, even nominally Ottoman vassal states (Serbia, Romania, Egypt) which had been chosen as a residence by political emigrants. But not only revolutionary activists were, perhaps understandably, not allowed to publish their works within the boundaries of the Empire, but also, even Ottoman civil servants like Şemseddin Sami and his brother Naim Bey had to publish their Albanian works abroad.

dealt with here. This extraordinary woman, a member of an aristocratic family, was a major figure of the *Risorgimento*. She had played an active role in the so-called “Roman Republic” formed in the Papal States by Giuseppe Mazzini (1805–1872) and others (9 February–14 July 1849), during which she was director of military ambulances. After the failure of the revolution in Rome, disappointed by the role played by the French, she fled, accompanied by her daughter, first to Malta and then to Istanbul. Eventually, she set up residence in Anatolia where she was to remain for nearly half a decade, from 1850 to 1855. Then she was granted permission by the Austrian authorities to return to her residence in Locate (Province of Milan). She later worked with Count Cavour for Italian unification, which was achieved in 1861.

In Anatolia, she bought land in the rather remote valley of Çakmaköğlü, in the *kaza* of Kızılbel in the *sancak* of Viranşehir (*Verandcheir*) in the province of Kastamonu.⁵² There she lived with her daughter Maria and a number of other Italian émigrés and organized a farm (*chiftlik*).⁵³ Her Turkish servant, Budoz, would later follow her back to Italy. From there, she was able to send articles and stories about her experiences to journals in France where she had already spent many years previously; she wrote almost exclusively in French. Already in Istanbul, she had written an account of the Roman Republic and its fall, which was published in the French magazine *Le National* in 1850. The epistolary collection *La Vie dans l'exil* was written en route to taking up residence in Anatolia.⁵⁴ Other works written during her stay in the Ottoman Empire are the travel narrative *La Vie intime et la vie nomade en Orient* (1855).⁵⁵ This activity allowed her to obtain the money necessary to live there some five years. In January 1852, she embarked upon a journey to Jerusalem, and over a period of eleven months visited a number of places in Syria, Lebanon and Palestine, as “*une dame franque chassée de son pays par la guerre et venant passer son exil en Turquie*” as she used to be introduced.⁵⁶ She wrote about her returning to Çakmaköğlü as a sort of homecoming, although this was not her place of origin: “*Exilée sur une terre étrangère, je me retrouvais, après onze mois d'absence dans le lieu où l'exil avait dépouillé pour moi quelques-unes de ses amertumes.*”⁵⁷

Her travel accounts are interesting additions to our knowledge of Ottoman society prior to the Crimean War. She describes the position and situation of certain Anatolian *derebeys* under Mahmud II and his successor Abdülmecid. The aspect she was mainly interested in, was the condition of women which, unlike her illustrious predecessor, Lady Montagu, she found rather disturbing.⁵⁸ Unlike many male observers, she does not seek to unveil an exotic

⁵² She writes herself: “*à quelques jours de la ville importante d'Angora*”. This is why this place, usually spelt “Ciaq-Mag-Oglu,” is located “near Ankara” in the literature. Today it is in Kadıköy village of Eskipazar within the borders of Karabük province.

⁵³ See Erler.

⁵⁴ “Souvenirs dans l'exil.” *Le National* (5 September 1850, 12 October 1850). See Caporuscio.

⁵⁵ “La Vie intime et la vie nomade en Orient.” *Revue des Deux Mondes* (1 February 1855, 1 March 1855, 1 April 1855, 15 September 1855).

⁵⁶ “a Frankish lady driven from her country by war and coming to spend her exile in Turkey” (*Asie Mineure et Syrie*... 10). There is also an English translation with the suggestive title: *Oriental Harems and Scenery*, translated from the French of the Princess Belgiojoso (New York: Carleton, Publisher, 1862).

⁵⁷ “Exiled in a foreign land, I found myself, after eleven months of absence in the place where exile had stripped for me some of its bitterness” (“*Asie Mineure et Syrie*” 423).

⁵⁸ She published *Of Women's Condition and of Their Future (Della presente condizione delle donne e del loro avvenire; 1866)* in which she argues that deprived of education, women come to accept the oppressive conditions in which they find themselves.

and erotic Orient; her Orient is full of disappointments, in particular the *harem*. This also appears from her fiction, collected under the title *Scènes de la vie turque*.⁵⁹ These are short stories, written after her return to Italy and republished in the *Revue des Deux Mondes* in 1858. It has been observed that she takes a positive delight in destroying illusions and produces a corrective counter-discourse that has been labelled a “realist” orientalism.⁶⁰

Polish Emigrants and Their Literary Activities

Polish exiles in the Ottoman Empire⁶¹ arrived in several waves following the various insurrections (the 1831 “November Uprising”; the 1848–1849 “Greater Poland Uprising”⁶²; and the 1863 “January Uprising”). By 1839, a Polish Agency had been established in Istanbul, while in 1842 the Polish village of Adampol, the predecessor of today’s Polonezköy, was founded on the Asian side of the Bosphorus. The literary output of the Polish émigrés is complex. The great poet Adam Mickiewicz only spent his last days in the Ottoman Capital. He had come to Turkey in September 1855 to help organise Polish forces integrated in the Ottoman Army but fell ill and died on 26 November 1855 without having engaged in any literary activity.

A compatriot, Michał Czajkowski (1804–1886), director of the Polish Agency, who went on to command the Polish troops in Turkey, stayed for several decades. He had been a very active writer prior to his arrival in the Ottoman Empire. His works were also translated into foreign languages (French, English, German), especially after the Crimean War in which his Cossack Brigade (*Kazak Alayı*) played an active role. Czajkowski converted to Islam in 1850⁶³ and assumed the name of Mehmed Sadık (Sadyk). However, following an amnesty, he eventually returned to the Russian Empire in 1872, where he committed suicide in 1886. During this last period he wrote his extensive memoirs.⁶⁴

When his complete works were published in twelve volumes (1862–1873), he was still resident in Turkey. Many prefaces or dedications were therefore written in Istanbul (*Stamból*). *Kozaczyzna w Turcyj* (Cossacks in Turkey)⁶⁵ also contains the famous steel engraving with the Ottoman caption: *Rumeli Beylerbeyi ve Devlet-i Aliyye Kazaklarının [...] Reisi Mehmed Sadık Paşa* and its French version: *M. Sadyk Pacha Beylerbey de Roumélie et de tous les cosaques de l’Empire ottoman*. The second edition of the historical novel *Stefan Czarniecki* (Leipzig, 1863) is dedicated to the “Ottoman dragoons, the fellow countrymen and comrades in the military service” (*Dragonom ottomańskim, współrodakom i towarzysom wojennej służby*). His *Dziwne zycia Polaków i*

⁵⁹ “Récits turques.” *Revue des Deux Mondes* (“Emina,” 1 and 15 February 1856; “Un prince curde,” 15 March and 1 April 1856; “Les deux femmes d’Ismail Bey,” 1 and 15 July 1856; “Le Pacha de l’ancien régime,” 15 September 1856; “Un paysan turc,” 1 and 15 November 1857; “Zobeïdeh,” 1 and 15 April 1858). Also see the collection *Scènes de la vie turque*.

⁶⁰ See Barbara Spackman’s perceptive observations in her *Accidental Orientalists* 42–89.

⁶¹ For general information on Polish exiles and immigrants see Urbanik and Baylen.

⁶² After the collapse of the Hungarian Revolution, also several thousand Polish legionnaires entered the Ottoman Empire.

⁶³ This conversion was motivated by Russian and Austrian efforts to have him extradited and by conflicts with the French authorities.

⁶⁴ They were later printed in L’viv (Lemberg): *Pamiętniki Sadyka Paszy Michała Czajkowskiego* (Lwów, 1898).

⁶⁵ *Kozaczyzna w Turcyj*, a work in three parts, was published under the pseudonym X. K. O. (i.e., X. Kozak Otomański; Paris, 1857).

*Polek*⁶⁶ has a dedication, dated 25 August 1862, to his wife Ludwika Śniadecka (1802-1866).⁶⁷ The six biographical sketches of Polish émigrés (including of several living in the Ottoman Empire) contained in this book were written in the 1860s in various parts of the Ottoman Empire and in Istanbul. The book ends with a poem “*Duma polska żołnierza wojsk tureckich*” (“Polish Song of a Soldier of the Ottoman Army”) written on Babuna mountain in Macedonia in February 1864 by another Polish émigré, Ryszard Bierwiński, a lieutenant in the Ottoman dragoons. For the new, revised, edition of *Kirdžali*, Czajkowski’s internationally most successful novel⁶⁸ he writes a very interesting preface dated *Istamból*, 26 March 1862, where he explains how his perception of the “Orient” has changed since the original publication:⁶⁹

The old Danube! An Ottoman river.⁷⁰ On your shores shine the minarets of the mosques, the cupolas of the churches, Muslims and Christians fraternize, the different population groups merge in a great Ottoman state. And from everywhere they cry: Long live Osman’s successor, the blood of our emperors, Sultan Abdülaziz Han, our lord, the Emperor of the Ottoman State!”

And then, through the Emperor of the Ottomans, through the Ottoman Army, the Eastern Question will be solved, forever.

Czajkowski became a controversial figure and was criticised by many Poles in the 1860s and ‘70s for his opposition to the January Uprising. Another émigré, Zygmunt Miłkowski (pseud. Teodor Tomasz Jeż; 1824–1915) described Czajkowski as follows: “Half-poet, half-knight, half-scholar, half-simpleton, half-diplomat, half-crank, and in addition, half-Pole”.⁷¹

Czajkowski’s daughter, Caroline (1835 – 1898 (?)) stayed for a long time in Turkey. She had married Piotr Tytus Suchodolski (1828–1888) in Paris in 1858, who joined the Polish Kosaks and also converted to Islam, assuming the name of Tefvik Efendi. Under the pseudonym “Wanda,” Caroline Suchodolska published in 1884 a book entitled *Souvenirs anecdotiques sur la Turquie (1820–1870)* in Paris. In her dedication to Monsieur le Colonel Comte de Meffray, marquis de Césarges, she writes that these souvenirs were “*Recueillis de la bouche de mon père qui, pendant la partie la plus longue de sa vie, a consacré son intelligence et son savoir-faire à son pays d’adoption.*”⁷² As a matter of fact, these *Souvenirs* are those of “Sadyk Pasha” speaking in the

⁶⁶ “The Strange Life of Polish Men and Women” (Leipzig, 1865).

⁶⁷ Ludwika Śniadecka died in Istanbul and was buried in Adampol (Polonezköy).

⁶⁸ Leipzig, 1863. First published in 1839, it was already translated in 1855 by Colonel Lach Szyrma under the title *The Moslem and the Christian, or, Adventures in the East* (3 vols., London, 1855). There is another English translation by S. C. de Soissons, *The Black Pilgrim: A Tale of Struggle for Faith and Freedom in the Balkan Peninsula* (London, 1900).

⁶⁹ The hero of *Kirdžali* is a Bulgarian rebel who takes a stand against the Turks. This figure was already known, as underlined by Czajkowski, by the Russian poet Pushkin. On the popularity of Czajkowski’s novel in Bulgaria see Grigorova. Their historical and political situation divided Poles and Bulgarians. Russia was to Poles what the Ottoman Empire was to Bulgarians. Poles placed their hopes for liberation from the Russian yoke in the Ottoman Empire, whereas Bulgarians were relying on Russia. This explains the ambivalent attitude of the Polish émigrés towards the Bulgarians, their Slavic brethren.

⁷⁰ In the old edition, “Ancient Danube, river of the Slavs.”

⁷¹ “*pół poeta, pół rycerz, pół uczony, pół główek, pół dyplomata, pół narwaniec i do tego pół Polak*” (Miłkowski 71).

⁷² “Collected from the lips of my father who, for the longest part of his life, devoted his intelligence and know-how to his adopted country.”

first person. They were translated (or rather adapted) from Russian.⁷³ They furnish a very lively picture of the Ottoman Empire before and after the Tanzimat, and many eminent persons are described. Caroline Suchodolska also contributed to Adolphe Thalasso's French-language literary journal *La Revue Orientale*, published in Istanbul in 1885, where she published several stories.⁷⁴

Karol Brzozowski (1821–1904), a man of many parts (engineer, botanist, geographer, ethnologist, etc.) spent some thirty years in various parts of the Ottoman Empire from 1853, initially as an emissary of the Polish Democratic Circle (*Demokratyczne Koło Polskie*) after the outbreak of the Crimean War. After the failure of the January Uprising, in which he had participated, he returned to the Ottoman Empire.⁷⁵

He learnt a lot about life in the Middle East during his travels and recorded his impressions in particular in rhymed stories imbued with romantic exoticism. These and other works such as "The Fiery Lion: A Circassian Tale" (*Ognisty Lew: Powieść czerkieska*; Lwów, 1857), which he sent to Polish literary journals, earned him the title of "Poet of the East" (*Poeta Wschodu*). Brzozowski has left one of the most remarkable specimens of émigré literature, a narrative poem of some 150 pages, *Noc strzelców w Anatolii* ("The Night of Shooters in Anatolia")⁷⁶ dedicated to the "comrades of the camp" (*towarzysom koczowiska*). In this famous work, two Polish émigrés wistfully remember their homeland in the loneliness of an Anatolian night. Another of his long poems "Dream of the Balkans" (*Sen w Bałkanach*), written in 1858 and published in 1877 (Lwów) has a Turkish dedication (with Polish translation): "Bujuk Ustamize (sic) J. Matejko, Ak-Baba, Kara-Audži (Avci)."⁷⁷ Like Czajowski, Brzozowski has left "Memoirs from Turkey" (*Wspomnienia z Turcji*) published in the Warsaw journal *Tygodnik ilustrowany* in 1886 where another piece of writing, "In Kurdistan" ("W Kurdystanie") appeared posthumously in 1907.⁷⁸ He also contributed a "Bulgarian novel" —attractive for many Polish writers at that time—with his "Deli Petko: A Tale according to a Bulgarian Legend."⁷⁹

Walery Waclaw Wołodźko (1831–1904) even used a Turkish pseudonym "Sahi-bej." He arrived after the January Uprising and was to spend seven years in Turkey where he worked as an engineer designing bridges and roads. He also became a correspondent of Polish journals and returned home in 1870. Wołodźko left several interesting works based on his experiences in Turkey. Under another pseudonym, "W. Koszczyc," he published an extensive account running to more than three hundred pages of his journey from Istanbul to Ankara at the end of October 1869,⁸⁰ where one can find all sorts of observations on Turkish life like in his "From the Secrets of the East: Images and Sketches by Sahi-Bey."⁸¹ His Turkish name also

⁷³ *Tureckie anekdoty: iz tridcatiletikh vospominanii Mikhaïla Čajkovskago (Sadyk Paši)* (Moscow, 1883). See Ünver.

⁷⁴ "Trait de justice orientale." *La Revue orientale* vol. 1 (1885): 117-20; "Récit des épreuves d'une famille pendant la guerre turco-russe 1877." *La Revue orientale* vol. 1 (1885): 252-56, 297-301.

⁷⁵ He eventually settled in L'viv (Polish: Lwów), in Austrian Galicia, in 1883.

⁷⁶ (Paris: L. Martinet, 1856).

⁷⁷ Supposedly surnames given by the Turks to Brzozowski. Jan Matejko (1838–1893) was a famous Polish painter, a leading exponent of history painting.

⁷⁸ His reminiscences and essays on his stay in the Balkans and in Syria were only to be published in book form in 1966, after they had been collected from various periodicals.

⁷⁹ *Deli Petko: Powiastka podług legendy bułgarskiej* (Lwów, 1876).

⁸⁰ *Wschód: ze Stambułu do Angory* (Lwów, 1874).

⁸¹ *Z tajemnic wschodu: obrazki i szkici Sahi-Beja* (Warsaw, 1886).

figures on the title page of his “God’s Order: A Picture from Turkish Life.”⁸² What attracted him to the Balkans can be seen in “Blood-tainted Output: A Tale from Albanian-Macedonian Life,”⁸³ which was dedicated to the Macedonian revolutionary and folklorist Konstantin Miladinov (1830–1862).

More original in its scope was the work of another Polish émigré, Konstanty Borzęcki (1826–1876), who is now mainly known by his Muslim name. He had participated both in the “Greater Poland Uprising” (Poznań uprising against the Prussians; 1848) and the Hungarian revolution in 1848–1849. After the collapse of the uprising, he emigrated to the Ottoman Empire. Like a number of other émigrés, he eventually converted to Islam and took the name of Mustafa Djelaleddin (Celâleddin). In Istanbul, he was a collaborator of the French-language paper *Courrier d’Orient* but also of the Turkish *Basiret*. He is remembered mainly for his *Les Turcs anciens et modernes*, first published in Istanbul in 1869 (second edition one year later in Paris) and dedicated to Sultan Abdülaziz. In this book, whose impact was to be considerable among Turkists (including Mustafa Kemal Atatürk), he tried to demonstrate—sometimes by somewhat dubious means⁸⁴—that the Turks are not only of the same race as the peoples of Europe, but also that the “Touro-Aryans” had even been the founders of European civilization.⁸⁵

A less known figure was Tadeusz Orzechowski (1838–1902) who was sent by the Polish emigrants in Paris to Istanbul in 1863. He left, under the name Baron d’Oksza, a history of the Ottoman Empire, again written in French (*Histoire de l’Empire ottoman depuis sa fondation jusqu’à la Prise de Constantinople*) which was published in Istanbul in 1871. But this work remained incomplete and only covered the period up to the year 1389. The writer tried to bring Turks and Europeans closer together. According to Orzechowski the principal and most important task of the Turks was the transmission of Western civilization to their place of origin, Central Asia.⁸⁶

Émigrés from the East: The Iranians and Mirza Habib-e Esfahāni (1835–1893)

The Iranian diaspora in the Ottoman Empire, and especially in Istanbul, left a rich and varied literary legacy.⁸⁷ Not all Iranian residents in Turkey were political refugees but this was certainly the case of Mirza Habib-e Esfahāni (1835–1893), perhaps the most interesting figure among them. He had fled from the despotism of the Qadjar rulers under dramatic circumstances⁸⁸ and arrived in Turkey in 1283/1866 (İnal 463–65). Mirza Habib-e Esfahāni, known as “Habib Efendi” among the Ottoman Turks, became well integrated and held a number of

⁸² *Ład Bożi: Obraz z życia tureckiego* (Lwów: K. Łukaszewicz, 1882).

⁸³ *Krwawy dorobek: Powieść z życia albańsko-macedońskiego* (Warsaw: Gebethner i Wolff, 1884).

⁸⁴ This concerns in particular the etymologies he proposes to show genealogical links between Turkish and Indo-European languages.

⁸⁵ A copy of this book was also in Atatürk’s private library. On Mustafa Celâleddin’s ideas see Kołodziejczyk. A Turkish translation by Güven Beker of *Les Turcs anciens et modernes* appeared in 2014, under the title *Eski ve Yeni Türkler* (Istanbul: Kaynak Yayınları, 2014).

⁸⁶ See Strauss, “Le Livre français d’Istanbul...”

⁸⁷ For a general assessment, see Balaj.

⁸⁸ He had to hide in a French monastery in Urmiah for two months. Then, the clergymen provided him with a donkey and five pounds for the continuation of his flight. He succeeded in shaking off his pursuers but arrived wounded in Turkey.

teaching and administrative posts. Paradoxically, he was even appointed member of the Committee for Censorship (*Encümen-i Teftiş ve Muayene*).⁸⁹ He also became the Persian instructor of European diplomats in Istanbul and of the Russian aristocrat “Gülzar Hanım” (alias Olga de Lébedeff).⁹⁰ These contacts even once seem to have saved his life when the Iranian ambassador had placed a bounty of 100 pounds on his head.⁹¹

His literary output is extremely varied: apart from a number of works on Persian grammar in Persian (including what is regarded as the first comprehensive grammar of Persian), it features several translations such as his translation of Molière’s *Misanthrope*, the first Persian translation of a comedy of Molière to appear in print.⁹² It is in fact an adaptation (the protagonists bear Iranian names), in the style of his patron Ahmed Vefik Pasha (1823–1891).⁹³ Mirza Habib also published an interesting translation of an ethnographical work, under the title *Ketāb-e ġarāyeb-e ‘avāyed-e melal*, printed in 1885 by the printing office of the periodical *Akhtar*. It was based on the *Aperçu historique sur les mœurs et usages des nations* (Paris, 1826) by G.- B. Depping. Habib Efendi had translated it from Rifā‘a al-Ṭaḥṭāwī’s Arabic version *Qalā’id al-mafākhir fi ġharīb al-awā’il wa al-awākhir* (1833).

He also translated Western novels into Persian, a genre hitherto more or less unknown in Iranian literature and to the Iranian reading public. Unlike the above-mentioned works, these translations circulated only as manuscripts but were nevertheless successful. Mirza Habib’s translation of Lesage’s *Gil Blas de Santillane* (it may also have been inspired by Ahmed Vefik Pasha)⁹⁴ was reprinted in Iran.⁹⁵ Also his most important translation, the seminal translation (from the French version) of J. Morier’s *Adventures of Haji Baba of Isfahan*, could not be published in the Ottoman Empire and was published anonymously abroad, in British India, in Calcutta, in 1905, by D. C. Phillott, who misattributed the translation to another Iranian refugee, Sheikh Ahmad Ruhi Kermāni (1272/1856–1314/1896).

Iranians in the Ottoman Empire, like Europeans and Americans, enjoyed certain privileges which allowed them to trade in “forbidden books.” The Iranian printers in Istanbul are known for having printed works whose publication was a sensitive matter in Iran and/or the Ottoman Empire.⁹⁶ “Habib Efendi” was also involved in this activity. He published—also on a very small scale—“forbidden” works by Persian poets such as the *Resāle-ye Delgošā*, in collaboration with the French dragoman Ferté. This was a collection of quite frivolous *hazaliyyāt* by the fourteenth-century poet Obeyd Zākāni.⁹⁷

⁸⁹ This is often misunderstood by his biographers.

⁹⁰ See on this woman and her translations from Russian, my “Ol’ga Lebedeva (Gülzar Hanım)...”

⁹¹ According to Mirza Habib’s son, Mirza Habib’s Armenian host, who knew Persian, had got wind of it and warned him. Thereupon he stayed for two weeks in the British Embassy with its First Dragoman (who was his pupil) and consequently acquired Ottoman citizenship.

⁹² *Mizantrop: Gozāreš-e mardom-goriz* (Istanbul, 1286/1869).

⁹³ cf. Rypka 329.

⁹⁴ Ahmed Vefik Pasha’s (partial) translation was published under the title *Cilbilas Santillani’nin Sergüzeşti* (Istanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303 [1886]).

⁹⁵ *Sargozasht-e Jil Blās* (Ed. Gholāmhosseyn Mirza Sāleh. Teheran: Mo’in, 1377).

⁹⁶ The Turkish writer Ahmed Rasim (1864–1932) calls them “the most active agents of the freedom of the press” (*Muharrir, Şair, Edip*... 101).

⁹⁷ They appeared under the title *Montaxab-e Latā’ef-e Nezāmoddin Mowlānā Obeyd Zākāni* in 1885–6 (Istanbul: Maṭba‘e-ye Abozziyā Towfiq Bek [Ebuzziya Tevfik], 1303). Several stories from this work were translated into Turkish by Muallim Nāci in *Ubeydiyye* (Istanbul: Mihran Matbaası, 1305).

Quite curious works were the “gastronomical” poems of Abū Eshāq (Bushāq) “Aṭ‘ima” (d. 1424 or 1426) whose *divān* was once more published by Mirza Habib-e Esfahāni in Istanbul in 1886,⁹⁸ and the *Divān-e albese* by Mawlanā Nizāmuddīn Qārī who did for garments what Bushāq had done for gastronomy.⁹⁹

Mirza Habib published numerous poems in the Persian-language paper *Akhtar*, published between 1876 and 1896 in Istanbul. He even composed Turkish poems whom his Turkish biographer calls, somewhat maliciously “*biraz acemice*” (İnal 464). Moreover, he is also the author of two satirical obscene works, the rhymed *İrnāme* (“The Book of the Penis”) distributed clandestinely in Istanbul in 1302/1885,¹⁰⁰ and the *Āhārgāh-e kos* (“The four Seasons of the Vulva”).¹⁰¹ These writings were only known to a few initiates.

As far as the destinies of the Iranian exiles in Turkey are concerned, one can see that the Ottoman Empire under Abdülhamid II was no longer the safe haven it had once been. Another émigré, and at the same time one of the most active writers, Mirza Aqa Khan-e Kermāni (1854–1896), who had fled to Istanbul in 1886, was executed in Tabriz together with two other exiles and close companions.¹⁰² Charged with conspiracy, he had first been exiled to Trabzon by the Ottoman authorities but was eventually extradited following the assassination of the Iranian ruler, Nāseroddin Shah, in 1896.¹⁰³ Mirza Aqa Khan-e Kermāni is known as the author of some twenty works,¹⁰⁴ most of them written during his ten years’ exile in the Ottoman Empire, including an unfinished translation of Fénelon’s *Télémaque*,¹⁰⁵ a work that had previously attracted the interest of Iranians. Like others before (and after) him, Kermāni seems to have drawn his inspiration from other translations being undertaken in the Ottoman Empire, as his translations of Bernardin de Saint-Pierre’s *Paul et Virginie*, and *La Chaumière indienne*¹⁰⁶ show.¹⁰⁷ Almost all of these works however remained unpublished during his lifetime. He is also said to have helped Mirza Habib-e Esfahāni on his translation of *Hajji Baba of Isfahan*.

A life-long émigré was Haji Zeynol‘ābedin Marāghe‘i (1255/1840–1328/1910), of Kurdish origin and born in Azerbaijan, the author of the *Siyāhatnāme-ye Ebrāhim Bek*, a work very critical of Iran’s political and social affairs, of which the third volume appeared in Istanbul in 1909, printed by Ebuzziya Tevfik. Interestingly enough, the name of the author appears for the first time on the title page of this volume.¹⁰⁸ Marāghe‘i spent most of his life in exile, first in

⁹⁸ *Divān-e At‘eme-ye Mowlānā Abu Eshāq Hallāj-e Širāzi* (Āhārgāh-e Abozziyā dar Ġalata), 1302). On this printing activity see Strauss, “Paul Horn...”

⁹⁹ *Divān-e albese-ye Mowlānā Nezām Qārī* (Āhārgāh-e Abozziyā dar Ġalata, 1303). The Iranians were very fond of Ebuzziya Tevfik’s qualities as a printer. In the foreword to the *Divān-e albese*, Mirzā Habib calls him “*faxro t-tābe‘in*” (“pride of printers”).

¹⁰⁰ See Mirzā Habib Esfahāni.

¹⁰¹ See Zipoli.

¹⁰² Sheikh Ahmad Ruhi and Mirza Hasan Khan-e Khabirolmolk

¹⁰³ Nāseroddin Shah’s assassination in 1896 also led to the ban of *Akhtar*.

¹⁰⁴ including “Three letters” *Seh maktub* and “Hundred speeches” *Sad xetābe*, published anonymously.

¹⁰⁵ See Bayat.

¹⁰⁶ *Paul et Virginie* was first translated by one Emin Siddik in the early 1870s, an Ottoman version of *La Chaumière indienne* appeared under the title *Kulūbe-i Hindī* in 1874.

¹⁰⁷ See Seidel.

¹⁰⁸ The first volume had been published in Egypt, the second one 1905 in Calcutta. There is now a partial Turkish translation by Mustafa Çiftçi: *Seyahatname-i İbrahim Bey veya Vatanserverlik Belâsı* (Ankara: Alter Yayıncılık, 2019).

the Caucasus and the Crimea, where he even took Russian citizenship. But he then spent the rest of his life in Istanbul where he became once again an Iranian citizen in 1906. He is also mentioned as a collaborator of the Persian language paper *Shams* published in this city (8 Sha‘ban 1326/ Sept. 1908). But Marāghe‘i complains about not having been much valued by his countrymen there (Alavi 78). He died in Istanbul, some time after having completed the publication of his famous work.

Afghan Modernist Mahmud Tarzi (1865–1933) and His Ottoman Experience

A number of Persian writers in Istanbul in the entourage of the paper *Akhtar* discovered the West and its literary legacy via Ottoman Turkish. This is also true of the Afghan writer Mahmud Tarzi (1865–1933), a key-figure of Afghan modernism.¹⁰⁹ In 1881, shortly after Amir Abdurrahman Khan (1840 and 1844–1901) came to power, Tarzi’s father and the rest of the family were expelled from Afghanistan. They first travelled to British India (Karachi), where they lived from 1882 to 1885, then they moved to the Ottoman Empire. Only in 1902, one year after the Amir’s death, his successor Habībullāh Khan invited the Tarzi family back to Afghanistan.

Mahmud Tarzi had taken up residence for some time in Damascus, where he was employed at the secretariat of the province. During his sojourn in the Ottoman Empire, he wrote a number of works, travel books,¹¹⁰ anthologies on various subjects, morals, poetry; most of them were printed later in Kabul. In Damascus, Tarzi wrote “The Garden of Knowledge,”¹¹¹ containing select articles about literary, artistic, travel and scientific matters. It concludes with an article “My Beloved Country, Afghanistan,” in which he tells his Afghan countrymen how much he longs for his native land.

The city of Istanbul left a deep impression on Tarzi. A poem describing an evening spent on the charming shores of the Bosphorus features in his *Az har dahan soxani, va az har čaman samani*.¹¹² Like Mirza Aqa Khan-e Kermāni, he also came in contact with Jamāl al-Din Afghāni in Istanbul (1897). This encounter was a decisive moment in his intellectual development: “seven months of conversations are worth seven months of traveling” (qtd. by Schinasi).

The nearly twenty years Tarzi spent between Damascus and Istanbul at the end of the nineteenth century had given him the opportunity to come into contact with European culture and literature. Several of Jules Verne’s novels such as *Le Tour du monde en quatre-vingts jours*,¹¹³ *Vingt mille lieues sous les mers*,¹¹⁴ *L’Île mystérieuse*,¹¹⁵ *Robur-le-Conquérant*¹¹⁶ were translated by

¹⁰⁹ See on this writer Schinasi.

¹¹⁰ *Siyāhatnāme-ye Dar-i sa‘ādat* (1888), *Siyāhatnāme-ye seh qet’e-ye ru-ye zamin: Asyā, Owrupā, Afriqā* (on a travel made between May and June 1891 to Beirut, Izmir, Istanbul and Port Said, before returning to Damascus; printed in Kabul in 1915), *Siyāhatnāme-ye manzum*, a versified travelogue of 500 *beyit*, written after the death of his father in Istanbul, 1901. He presented a copy of it to the Ottoman Minister of Foreign Affairs.

¹¹¹ *Rowze-ye hekam* (Kabul, 1913).

¹¹² *Yek šabi ke dar boğāz-e delnovāz gozarānide am*” is on page 83 of *Az har dahan soxani, va az har čaman samani* (“From Every Mouth a Word, and from Every Meadow a Jasmine”; written in 1890, published in Kabul, 1913).

¹¹³ *Siyāhat dōwrādōwr-e kore-ye zamin be-haštād rūz* (Kabul, 1331/1912).

¹¹⁴ *Bist hazār farsax siyāhat zir-e baħr* (Kabul 1332/1914).

¹¹⁵ *Jazire-ye penhān or Qazā-zādegān-e bālun* (Kabul 1332/1914).

¹¹⁶ *Siyāhat dar jow-e havā* (“A trip to the Skies or Atmosphere”) (Kabul, 1331/1913).

him into Persian, from their Turkish versions.¹¹⁷ In other works, also published later in Kabul, we find translations from Ottoman authors that had appeared in journals such as Ahmed Midhat Efendi's *Kirkanbar* or Mustafa Reşid's *Envâr-ı Zekâ*. Ahmed Midhat Efendi, in particular, was for Tarzi a sort "of mentor he never met but knew only through his writings".¹¹⁸ In 1897 (1315), he translated Hasan Fehmi's *Telhis-i Hukuk-ı Düvel* (Abridged International Law, 1300/1883) under the title *Talxis-e hoquq-e beynoddoval* into Persian and sent it to the Amir Abdurrahman.¹¹⁹ Another work, *Motâla'ât -e Sehhiye* (Studies of Hygienics) was also translated, from Turkish, with the encouragement of the Indian journalist Mahbub-e 'Âlam, the editor of the *Paisa* newspaper.¹²⁰ This translation was completed in 1900, some weeks before his father's death.¹²¹

Tarzi experienced two periods of exile in Turkey. He was again exiled after the double coup d'État in Afghanistan in 1929 and returned to Istanbul where he died a few years later. His descendants still live there.¹²²

Walî al-Dîn Yeğen, an Arab Poet of Turkish Origin Exiled to Sivas

Unsurprisingly, there was no community of Arab political refugees in the Ottoman Empire. Those who were opposed to the regime, being Ottoman nationals, had to seek refuge elsewhere. Arab dissidents from Ottoman lands usually emigrated to Egypt. For the Syrians, Egypt under British domination proved to be particularly attractive. However, odd as it may seem, there were some Arab political exiles living in the Empire, as the following case shows.

Among the Arab writers and intellectuals present in Istanbul during the last decades of the Ottoman Empire, the case of the Egyptian poet and publicist Walî al-Dîn Yeğen ("Yakan"; 1873–1921) is certainly one of the most intriguing. For a number of reasons, he has long remained largely unknown in Turkey.¹²³

Muhammad Walî al-Dîn belonged to the Turko-Egyptian aristocracy that had emerged in nineteenth century in Egypt. He was the son of Hasan Sirrî Pasha Yeğen, a great-nephew of Muhammad Ali Pasha.¹²⁴ Walî al-Dîn was born in Istanbul in the Süleymaniye neighbourhood (2 Muharrem 1290/2 March 1873). But the family left the city three years later, at the time of the first Constitutional Period and on the eve of the Russo-Turkish War, and moved to Cairo. There Walî al-Dîn received an excellent education, learnt foreign languages (French, Greek) and started writing articles for the local Arabic-language papers. At that time, he was opposed to the anti-Hamidian emigrants who had arrived in large numbers in Egypt in the '90s. Walî al-Dîn even wrote articles against them in the paper *Al-Nîl* founded by Hasan Hüsnî Doyranî

¹¹⁷ These novels had been translated principally by Ahmed İhsan [Tokgöz] (1868–1942), the publisher of *Servet-i Fünun*.

¹¹⁸ See Tarzi.

¹¹⁹ This translation has not been printed and the manuscript has not been seen yet.

¹²⁰ It was a work by the Greek Doctor A. Christidi, translated into Turkish by Bafrali Yanko: *Şeriat-ı Garrâ-yı İslâmiyeye dair Mutalaat-ı Sihhiye* (Istanbul, 1887/8).

¹²¹ When Mahmud Tarzi came back to Kabul, it was copied by a calligrapher. Its manuscript was in the library of Saleh Parwanta.

¹²² His grand grandson Ömer Tarzi is the author of a biography of his grandfather, published under the title *İki Kral, Bir Lider* (Ankara: Paloma, 2014).

¹²³ There is an article by Şükran Fazlıoğlu with bibliography.

¹²⁴ His grandfather Ibrahim Pasha Yegen was the son of Mehmed Ali Pasha's sister.

(Ḥasan Ḥusnī al-Ṭuwayrānī; 1266–1315/1850–1899), one of the prominent Turks living in Egypt, familiar with both Turkish and Arab culture.¹²⁵ He seems to have had a decisive influence upon Walī al-Dīn who then became a supporter of the Sultan-Caliph. According to Waḥīd's *'Āshiq al-ḥurriyya*, Ḥasan Ḥusnī eventually returned to Istanbul where he spent the last years of his life, having obtained a post at the *Cemiyet-i Rüşumiye*, a decision he regretted later (37f). In 1313 (beg. June 1895), he was awarded the *rütbe-i saniye* by Sultan Abdülhamid II.

Walī al-Dīn visited his native city again in 1895, and spent one year in the house of a relative, Mehmed Faik Bey Yeğen, member of the Council of State. During his stay in the Ottoman capital, Istanbul “which was considered one of the five most beautiful cities in the world, and which was not only the capital of a country, but the capital of the Islamic caliphate” (Waḥīd 11), he soon discovered the corruption of Abdülhamid's regime, which he had hitherto praised so lavishly. Back in Egypt, he started criticizing the Sultan and his policy in his writings for various papers.

He nevertheless returned to Istanbul again at the beginning of 1316 (May 1898) and then obtained a post at the customs office (*rüşumat dairesi*). In 1317 (1899), he was even appointed member of the Supreme Council of Education (*Meclis-i Maarif*).

Due to his critical attitude, he incurred the hatred of Zühdi Pasha (1833–1902), the Ottoman minister of education and his entourage. Among these, Ebulhuda (al-Şayyādī; 1850–1909) seems to have been Walī al-Dīn's principal enemy (cf. Yakan, *Al-Ma'lūm wa al-majhūl I*, 90-104). Ebulhuda was a Syrian from Damascus, sheikh of the Rifa'î order, who has been viewed as a sort of Ottoman “Rasputin.”¹²⁶ He lived in Yıldız Palace and was one of the most active propagandists of the Sultan among the Arab population. Walī al-Dīn published chapters on his misdeeds under the pseudonym Zahīr in the Egyptian paper *al-Rā'id al-miṣrī* and wrote satirical poems (*Al-ma'lūm wa al-majhūl I*, 163f).

When he eventually asked for leave to return to Egypt, he was arrested and banned by Sultan Abdülhamid to the Anatolian province of Sivas in 1318/1902. There, however, he was appointed assistant secretary (*mektupçu muavini*) of the *vilayet* (*Sivas Vilayeti Salnamesi... 55*). He was to spend almost seven years in this exile, together with his family, until the Young Turk Revolution (1908). These years are described in detail in the second volume of his memoirs published under the title *Al-ma'lūm wa al-majhūl* after his return to Egypt. During the years in Sivas, Walī al-Dīn composed many poems in which he laments his exile.¹²⁷ They are full of nostalgia for life in Istanbul (“Farūq”) and Cairo,¹²⁸ in sharp contrast with the situation his Anatolian exile. According to one of his biographers, “he celebrates in verse this city all his life long, as no Arab poet had ever done for his birthplace or any city he had fallen in love with” (Waḥīd, *'Āshiq al-ḥurriyya* 10). Walī al-Dīn also mentions the Turkish poet İsmail Safa (1866–1901) who died in Sivas, where he had been exiled after a pro-British demonstration (Hanioglu

¹²⁵ As his *laqab* indicates, Ḥasan Ḥusnī descended from a Turkish family of *bey*s from Macedonia known as the Sührabzadeler (*Sührabzade Hocaoğlu*) but had grown up in Egypt.

¹²⁶ See Abu Manneh.

¹²⁷ e.g. “*Shakwā al-marfā*” (*Dīwān* 25-26), “*Hīna al-nafy fi Sīwās*” (*Dīwān* 53), “*Shakwā ilā ṣadiq*” (*Dīwān* 36-37), “*Wadā' Fārūq*” (*Dīwān* 55). Walī al-Dīn Yeğen's *dīwān* was published posthumously by his brother Yūsuf Hamdī Yakan. It contains 2500 *beyits*. The section *siyāsiyyāt* is important.

¹²⁸ “*al-ḥanīn ilā Miṣr*” (*Dīwān* 34-35).

139). In Sivas, he discovered on the walls of the *khan* in Çakallı, among many other inscriptions and graffiti, two verses by İsmail Safa and a short text on the tragic destiny of this poet, who had died two years previously (Waḥīd, *Al-ma'lūm wa al-majhūl* 2: 65). Walī al-Dīn knew his works and had met him once (*Al-ma'lūm wa al-majhūl* 2: 58).

His attitude towards Sultan Abdülhamid II and his regime had become unequivocal. This appears most starkly in one of his famous poems, “The Bosphorus during a Winter Night” (“Khalīj al-Busfūr fi iḥdā layālī al-shitā’”) where he describes the terrible fate of an opponent to the Sultan drowned in the Bosphorus.¹²⁹ There is also the *qaṣīda* written in response to a poem by his famous contemporary (who also had mamluk ancestors) the poet Aḥmad Shawqī (1868–1932) which he had composed after the deposition of Abdülhamid II in 1909. Shawqī, who had always been an admirer of the Sultan, deplored this act.¹³⁰ Walī al-Dīn’s sympathy for the Young Turks is also demonstrated by his Arabic translation of the souvenirs of Niyazi Bey (1873–1913), one of the heroes of the Young Turk Revolution. This translation was published in Cairo in 1327.¹³¹

Ambivalent about his position and vacillating between his Arab, Ottoman and Turkish identities, he was once prompted to write “I love all Ottoman elements¹³² and I stand by the oppressed among them”¹³³ and he described his paradoxical position with the following words: “I am Turkish and detest people who attack Turks [...] and I am an Arab as regards literature and the pen, and an Arab in outlook, and I detest those who detest the Arabs.”¹³⁴

Conclusion: Émigré Literature in the Ottoman Empire and Its Legacy

To sum up, there is a significant corpus of “literary” works—in the broadest sense—produced in the Ottoman Empire that can be termed “émigré literature” (this corpus is, of course, non-exhaustive and requires more comprehensive research). Most of them were written after the Tanzimat period when the Ottoman Empire had become more accessible to foreigners and when that type of emigration had become a common phenomenon.

It is only exceptionally that these writings were printed in the Ottoman Empire (e.g., Wassa Efendi/Pasha; Mustafa Celâleddin Pasha; a few works by Mirza Habib-e Esfahāni). Usually, they were published in Europe, often in magazines or journals. Some of them were published after the return of the emigrants to their homelands, some of them even posthumously.

Most writers from Europe continued to use their native languages (Hungarian, Romanian, Polish) in their exile. Others used French, the dominant Western language in the Ottoman Empire, with which Muslim Turks had become increasingly familiar. None of these writers adopted the language of the host country as a medium of literary expression although such

¹²⁹ It is reminiscent of Tevfik Fikret’s “Sis.”

¹³⁰ On Shawqī see Tekin and Kırmızı.

¹³¹ *Khawāṭir Niyāzī: Ṣaḥīfa min ta’rīkh al-inqilāb al-’uthmānī al-kabīr* (Cairo, 1327-1909).

¹³² Arabic *’anāsır* (sg. *’unsur*). This term was used also in Ottoman Turkish to designate the different ethnic groups in the Empire; “Ottomanism” was often referred to as *ittihad-ı anasır* (union of elements).

¹³³ “Uḥibbu al-’anāsır al-’uthmāniyya kulla-hā wa ākhiḍh bi-nāṣır al-mustaḍ’af minhā.”

¹³⁴ “Anā Turkī wa ubghīḍu ‘ibādullāh ilā Turkī mu’tadin [...] wa ana ‘Arabī al-adab wa al-qalam ‘Arabī al-naz’a wa man abghaḍa al-’arab fa-anā mubghīḍu-hu.”

cases are known with other Western immigrants.¹³⁵ Occasionally, this may be due to the short duration of their stay which did not allow them to become proficient in the language. But émigrés from the East too usually continued to use their mother tongues: the Iranians (and the Afghan Mahmud Tarzi) wrote in Persian, the Arabs in Arabic. Mirza Habib-i Isfahani who has left a few minor works in Turkish¹³⁶ and even composed poems in this language, is a rather exceptional case.¹³⁷

Ottoman literature failed to make much impact on Westerners. Even Bolintineanu wrote his poems on beautiful Ottoman ladies in an entirely orientalist fashion, according to Western models, without any trace of influence of Ottoman *divan* literature. Fascination with the exotic Orient is characteristic of romanticism¹³⁸ and Brzozowski's *Noc strzelców w Anatolii* was in fact inspired by the masterpieces of Polish romanticism (e.g., Mickiewicz's *Pan Tadeusz*).

This is emphatically not the case of émigrés from Islamic countries. Mirza Habib-i Isfahani seems to have taken the inspiration for some of his translations from his patron, Ahmed Vefik Pasha. For Mahmud Tarzi, too, the twenty years spent in the Ottoman Empire had given him the opportunity to come into contact not only with Ottoman literature but also with European culture—with Ottoman Turkish acting as an intermediary. Zeynol'ābedin Marāghe'i, though respected as a pioneer of modern Iranian literature, has been blamed by modern Iranian critics for having “translated Turkish phrases into Persian” (Alavi 78). Walī al-Dīn Yeğen is said to have written newspaper articles in Turkish, and he translated—after his exile—works from Turkish into Arabic. For his poetical works, he continued to use the Arabic language and Arabic models, even if Western influence is also quite conspicuous. Among the Turkish writers he had studied,¹³⁹ he seems to have been particularly impressed by Namık Kemal whom he admired as a great poet.¹⁴⁰ Even his own poetry is, according to some (al-Kayyālī 43), strongly influenced by the Ottoman poet.

¹³⁵ There are two German cases: Wilhelm Wiesenthal (1845–1900), who wrote the patriotic drama *Asya'da Çernayef yahud Türk Kahramanları* (1877); and Willy Bolland (“Veli Bey Bülend”), who translated a comedy, Picard's *Encore des Ménechmes* (under the title *Dayı ile Yeğen*) into Turkish (Istanbul, 1888).

¹³⁶ In particular a treatise on calligraphy: *Hatt ve Hattâtân* (Istanbul: Matbaa-i Ebuuzziya, 1305/1889).

¹³⁷ There are, of course, the emigrants from the Russian Empire, who already knew Turkish such as the journalist and writer Mehmed “Mizancı” Murad (1854–1917) from Daghestan. There were even ethnic Turks (e.g., the Tatar Yusuf Akçura; 1876–1935). These have not been dealt with in this article since they soon became fully integrated both into the society and the literature of their host country. Some of the emigrants from Daghestan are particularly interesting figures (On this diaspora see Murtazaliev). Mizancı Murad (known as Haji-Murad Amirov in Daghestan) was a native of Urakhi where the local language is Darginian (Dargwa). But thanks to his training in Russian schools, he was also perfectly familiar with Russian. This allowed him to translate Griboedov's famous comedy *Gore ot uma* into Ottoman Turkish under the title *Akıldan Belâ* (1882). Other Daghestanis even left works written in their native Caucasian language. The learned Ömer Ziyaüddin ed-Dağistanî (1849–1920), a native of Miatli, author of numerous theological works, especially on hadith, experienced exile several times (Turkey, Medina, Egypt). He also left works (in particular a *Mevlid*) in his native Avar language, which were printed in Turkey, some of them at the time when he served as a regimental mufti in Edirne (1879–1894). In 1908, another work written by ed-Dağistanî, in Avar, the poem *Qisasu l-anbiyâ*, appeared in Temir-Khan Shura (since 1922 *Buinaksk*) in Daghestan.

¹³⁸ On the subject see Kirschbaum.

¹³⁹ Şinasi, Namık Kemal, Ziya Pasha, Abdülhak Hamid, Samipaşazade Sezai, Rezaizade Mahmud Ekrem, etc.

¹⁴⁰ Also see the portrait of Namık Kemal in *Al-ma'lûm wa al-majhûl*, I, 96 with the caption: “*Ash'ar shu'arâ'al-Turk wa aktab kuttâbi-hâ al-adîb Nâmiq Kamâl Beg al-shahîr.*”

In so far as Western émigrés deal with Turkish affairs in their writings (especially in their travel accounts), they contribute much less than one might expect to modifying Europeans' vision of Turkey. They were usually influenced by their previous readings and the scholarly research done by Europeans. This applies even to Kelemen Mikes, who spent several decades in Turkey.¹⁴¹ The Princess Belgiojoso, as a travel writer, displays more originality and distinguishes herself by her specifically feminine gaze and perception. Some diaries provide the historian with interesting material. Czajkowski's biographical and autobiographical writings can be considered as a valuable historical source for post-Tanzimat Turkey. But there can be no doubt that the considerable corpus of travel literature produced by the émigrés, in particular Easterners (e.g., Mahmud Tarzi), needs and merits further study.

A number of these works are commonly regarded as pioneering works. They were instrumental for the development of literature in their native countries, or their (linguistic) community. Mikes's "Letters from Turkey" are generally considered as the outstanding Hungarian prose work of the eighteenth century representing a turning point in Hungarian literary prose. Mikes is therefore regarded as one of the first prose writers. Paradoxically, he was also the first to transpose French culture into the Hungarian language.

As to Dimitrie Bolintineanu, he is considered, thanks to his *Florile Bosforului*, as the first Romanian poet to deal with exotic subjects. Mihał Czajkowski is now nearly forgotten, but had been quite popular for a while for his Kossack stories. He is still mainly known for his earlier works, written during his previous exile in Paris. Mirza Habib's translation of Morier's novel marks the origin of the novel in Persian (its contemporary readers even considered it an original work!). The same applies to Marāghe'i and his *Siyāhatnāme-ye Ebrāhim Bek*, a pioneering work in the field of the Persian novel.

Also Mahmud Tarzi brought a new genre of prose to Afghanistan, including short stories and travel writing. He was, moreover, the first to introduce the novel in Afghanistan by translating French novels into Persian. He is without doubt the most important figure of these émigrés. He is considered as one of Afghanistan's greatest intellectuals and as the father of Afghan journalism. Also as a politician, he is a key figure of Afghan modernism. Walī al-Dīn Yeğen became one of the foremost Istanbul poets in the Arabic language.

Especially among the immigrants from the Caucasus in the Ottoman Empire we find individuals acknowledged as pioneers in their native countries thanks to the works they produced during their exile. The Daghistani Ömer Ziyauddin, for example, is considered as the writer who first introduced the genre of the *Mevlid* into Avar spiritual literature (Khaybullayev 61). The Ossetian émigré Mamşıratı Temirpolat (Temirpolat Mamsurov; 1845-1898) is even hailed as the first poet in the Ossetian language. After having started a military career in St. Petersburg, he decided to follow his paternal uncle Musa Kundukhov,¹⁴² and emigrated to the

¹⁴¹ The letters 172-191 from the *Letters from Turkey* have as their source a shortened French version of Ricaut's *The History of the Present State of the Ottoman Empire* (London, 1669): "Tableau de l'Empire Ottoman," the appendix to *Histoire de l'Empire Ottoman (Histoire générale des Turcs, depuis leur origine jusqu'à 1704)* (La Haye, 1709). This topic has been dealt with by Lajos Hopp, in his *A fordító Mikes Kelemen* (Kelemen Mikes, the Translator).

¹⁴² Musa Kundukhov (1818-1889) had been a highly decorated general in the Russian Army who participated in the suppression of the Cracow Uprising (1846) and the Hungarian Revolution (1849). He had even fought against the Ottomans in the Crimean War. After having changed sides he continued his military career in the Ottoman Army, and fought against the Russian Empire during the War of 1877-1878.

Ottoman Empire in 1865. He eventually settled in Batmantaş (Tokat province). Temirpolat first became known in his homeland after the Russo-Turkish War (1877-1878)¹⁴³ Some decades later, in 1920, a small collection (10 poems) of his poems in Latin script, composed in Batmantaş were brought to Ossetia (Vladikavkaz) by Musa Kundukhov's son Bekir Sami (1865-1933), who had led the Turkish nationalist government's delegation to the Soviet Union. These poems were to establish Temirpolat's fame.¹⁴⁴

Another Caucasian and pioneer in the literary field was Hüseyin Şem'î [Tümer], pseudonym Seyin Time (1875-1962). He was born in the Ottoman Empire, in the Macedonian town of Demirhisar (today Siderokastro). His ancestors had come from the Shapsugh tribe in the Kuban area.¹⁴⁵ Seyin Time was the first to have published poems in the Circassian language in Latin script (*Gesefetxid* "Educational, i.e., patriotic, poems")¹⁴⁶. This attempt was, however, short-lived and unable to establish a lasting trend.¹⁴⁷

It is well known that exiles often played the role of intermediary between the host country and the country they had left behind. This was seldom the case of the émigrés in the Ottoman Empire. It seems as if their literary activity remained more or less unnoticed in the host country (at least among the Muslim Turkish population) during their lifetime. It has occasionally been rediscovered recently (Mikes's *Letters* almost two hundred years later). Some works gained late popularity in Republican Turkey.¹⁴⁸ But there can be no doubt that the study of these works, especially in a comparative approach, is promising: It will pave the way for many discoveries and open up new and interesting perspectives for the literary history of the Ottoman Empire.

¹⁴³ The Russian scholar Vsevolod Miller published one specimen of his poetry, "Lamentations" (*Сазъаѣтѣ*) in his *Osetinskie etjudy* 1: 105.

¹⁴⁴ Mamşıratı Temirpolat's poems may be considered as typical specimens of émigré literature: they are full of nostalgia for his homeland and critical about his experience in Turkey. A Turkish translation of one of his famous poems "Two Friends," a dialogue between an old *muhacir* and a child can be found in Aydemir's *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, 55-58.

¹⁴⁵ See on this person Berzeg.

¹⁴⁶ (Istanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1919).

¹⁴⁷ Today even Caucasian activists in Turkey prefer to use the Cyrillic script introduced, after a decade of a Soviet Latin script, in 1936-1937. Cf. "Kiril esaslı Çerkes alfabelerini öğrenmek ve bu alfabelerle üretilen eserlerden yararlanmak, en mantıklı yoldur" (Aydın 101).

¹⁴⁸ To these belong *Les Turcs anciens et modernes*. A copy of the Paris edition of Mustafa Celâleddin's work was also in Atatürk's private library. There one even finds reactions of its illustrious but also critical reader: notes on the margins such as "çok mühimm," "dikkat" but also "yok canım!"

Works Cited

- Abu Manneh, Butrus. "Sultan Abdülhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadi." *Middle Eastern Review* 15.2 (1979): 131-53.
- Agrell, Sven. "Andre legationspredikanten vid svenska beskickningen i Konstantinopel Sven Agrells dagbok 1707-1713." *Karolinska krigares dagböcker*. Ed. Aug. Quennerstedt. Vol. 5. Lund: Gleerupska Univ. Bokhandeln, 1909. 1-368.
- Ahmed Rasim. *Muharrir, Şair, Edip: Matbuat Hatıralarından*. Istanbul: N.p., 1924.
- Alavi, Bozorg. *Geschichte und Entwicklung der Modernen Persischen Literatur*. Berlin: Akademie Verlag, 1964.
- Aydemir, İzzet. *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*. Ankara: N.p., 1991.
- Aydın, Şamil Emre. *Çerkes Alfabeleri: Çerkeslerin Alfabe Girişimlerinin Kısa Tarihi ve Günümüz Çerkes Alfabeleri*. Adana, 2015. E-book.
- Balaÿ, Christophe. "Littérature persane en diaspora: Istanbul 1865–1895." *Les Iraniens d'Istanbul*. Ed. Th. Zarccone and F. Zarinebaf-Shahr. Paris, Teheran, Istanbul: 1993. 177-86.
- Bayat, M. "Āqā Khan Kermānī." *Encyclopaedia Iranica*. Vol. 2. 175-77. Web. 15 Nov. 2021. <<http://www.iranicaonline.org/articles/aqa-khan-kermani>>.
- Beaupré, Nicolas. "Émigré Literature." *Encyclopedia.com*. Web. 15 Nov. 2021. <<https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/emigre-literature>>.
- Berzeg, Sefer E. *Seyin Tıme [Hüseyin Şem'î Tümer]: Sürgünde Doğmuş Bir Kafkas Şairi*. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 2010.
- di Belgiojoso, Cristina Trivulzio Barbiano. *Asie Mineure et Syrie: Souvenirs de voyages*. Paris: Michel Lévy, 1858.
- di Belgiojoso, Cristina Trivulzio Barbiano. *Scènes de la vie turque: Emina, Un prince kurde; Les deux femmes d'Ismaïl-Bey*. Paris: Michel Lévy, 1858.
- Bolintineanu, Dimitrie. *Călătorii în Palestina și Egiptu*. Iaş: Tipografia Buciumului Roman, 1856.
- Brückner, Alexander. *Polnische Literaturgeschichte*. Berlin and Leipzig: Vereinigung wiss. Verleger, 1920.
- Caporuscio, Flavia. "La narrazione dell'Oriente e la svolta letteraria di Cristina Trivulzio Belgiojoso: il testo-laboratorio dei *Souvenirs dans l'exil*." *altrelettere* (March 2015): 67-95.
- Egressy, Gábor. *Törökország Naplója 1849–1850*. Pest: Kozma Vazul, 1851.
- Erlor, Mehmet Yavuz. "An Italian Princess in the Ottoman Empire 1850–1855." *Cristina Trivulzio di Belgiojoso: An Italian Princess in the 19th Century Turkish Countryside*. Ed. Antonio Fabris. Venice: Filippi Editore Venezia, 2010. 29-42.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Velîyüddin Yeken." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 43. Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013. 43-44.
- Giansante, Massimo. "Stamira." *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 93. 2018. Web. 13 June 2020. <http://www.treccani.it/enciclopedia/stamira_%28Dizionario-Biografico%29/>.
- Grigorova, Margreta. "The Reception in Bulgaria of Polish Nineteenth-Century Novels on Bulgarian Themes." *Another Canon: The Polish Nineteenth-Century Novel in World Context*. Ed. Grażyna Borkowska and Lidia Wiśniewska. Zurich: Lit-Verlag, 2020. 242-62.
- Hanioglu, Şükrü. *The Young Turks in Opposition*. New York and Oxford: Oxford UP, 1995.

- Hopp, Lajos. *A fordító Mikes Kelemen*. Ed. Gábor Tüskés. Budapest: Universitas Kiadó, 2002.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Vol. 1. 3rd ed. Istanbul: 1988.
- Kakuk, Zsuzsa. *Kossuth kéziratai a török nyelvről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.
- al-Kayyālī, Sāmī. *Walī al-Dīn Yakan 1873-1921*. Cairo: Dār al-ma'ārif bi-Miṣr, 1960.
- Khaybullaev, S. M. *Istorija avarskoj literatury*. Makhachkala: Delovoj Mir, 2006.
- Kirschbaum, Heinrich. "Orientalismus und Ossianismus: Zu den Verschränkungen der Nord- und Orientdiskurse in der polnischen Frühromantik." *Orientalismen in Ostmitteleuropa: Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Ed. Robert Born and Sarah Lemmen. Bielefeld: Transcript Verlag, 2014. 259-84.
- Kołodziejczyk, Dariusz. "Whose Nation? Mustafa Djelaleddin between Turkism and Ottomanism." Web. 11 June 2020. <http://repozytorium.lectorium.edu.pl/bitstream/handle/item/924/D.Kolodziejczyk_Whose_Nation_libre.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Miłkowski, Zygmunt. *Sylwetki emigracyjne*. Lwów: Nakładem Słowa polskiego, 1904.
- Miller, Vsevolod. *Osetinskie etjudy*. 3 vols. Moscow: Učenija zapiski Imperatorskago Moskovskago Universiteta, otděl istoriko-filologičeskij, 1881-1887.
- Mirzâ Habib Esfahâni. *Epître de la queue suivi de douze séances salées de Mohammad Ibn Mansûr al-Hilli*. Trans. Mathias Enard. Paris: Editions Verticales, 2004.
- Munteanu, Luminița. "Călătoriile lui Dimitrie Bolinteanu în 'Orient': despre resursele și limitele stereotipurilor." *Tradiții în dialog*. Vol. 2. Ed. Florentina Vișan and Anca Focșeneanu. Bucharest: Editura Universității din București, 2009. 77-89.
- Murtazaliev, A. M. *Pisateli dagestanskogo zarubež'ja*. Biobibliografičeskij spravočnik, Makhachkala, 2006.
- Nazır, Bayram. *Macar ve Polonyalı Mülteciler: Osmanlı'ya Sığınanlar*. Istanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Petrașcu, Nicolae. *Dimitrie Bolinteanu*. Bucharest: Tipografia "Bucovina" I. E. Toroutiu, 1932.
- Popescu, Floriana. "Dimitrie Bolinteanu's Exile within the Francophone Cultural Space." *Communication interculturelle et littérature* 1.20 (2013): 182-96.
- Rákóczi, Ferenc II. *Confessio Peccatoris: The confession of a sinner who, prostrate before the crib of the new-born Saviour, in bitterness of heart deploras his past life and recalls the blessings that he has received and the operation of Providence upon him...* Trans. Bernard Adams. Budapest: Corvina, 2019.
- Rákóczi, Ferenc II. *Memoirs: The Memoirs of Prince Ferenc Rákóczi II Concerning the War in Hungary 1703 to the End*. Trans. Bernard Adams. Vol. 1-2. Budapest: Corvina, 2019.
- Rypka, Jan. *Iranische Literaturgeschichte*. Leipzig: VEB Otto Harrassowitz, 1959.
- Satkin, Münir. *Tekirdağ'da Macar Mülteci Evleri*. Ankara: Şen Matbaası, 2013.
- Schinasi, May. "Tarzi, Maḥmud." *Encyclopædia Iranica*. Web. 15 Nov. 2021.
- Seidel, Roman. "The Reception of European Philosophy in Qajar Iran." *Philosophy in Qajar Iran*. Ed. Reza Pourjavadi. Leiden: Brill, 2018. 313-71.
- Sivas Vilayeti Salnamesi 1325*. Sivas: Sivas Vilayeti Matbaası, 1325 [1907].
- Sokoly, Viktor, ed. *Eszmék és jellemrajzok az 1848/9: forradalom eseményei és szereplőiről* ["Ideas and characterizations concerning the events and the protagonists of the 1848/9 Revolution"]. Pest: Athenaeum, 1871.
- Solinas, Giovanni. *Verona e il Veneto nel Risorgimento*. Verona: Westpress, 2008.

- Spackman, Barbara. "Hygiene in the Harem: the Orientalism of Cristina Trivulzio di Belgiojoso." *Accidental Orientalists: Modern Italian Travelers in Ottoman Lands*. Liverpool University Press, 2017. 42-89. E-book.
- Strauss, Johann. "Le livre français d'Istanbul (1730–1908)." *Livres et lecture dans le monde ottoman*. Ed. Frédéric Hitzel [=Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée 87/88 (1999): 277-301.]
- Strauss, Johann. "Ol'ga Lebedeva (Gülzar Hanım) and her Translations into Ottoman Turkish." *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture— Festschrift Hans Georg Majer*. Ed. S. Prätör and Christoph K. Neumann. Vol. 1. Istanbul: 2002. 287-314.
- Strauss, Johann. "Paul Horn (1863-1908): Misère et splendeur d'un iranisant et turcologue à Strasbourg." *Recherches germaniques* 12 "Les pays germaniques et l'Iran (XIXe–XXe siècles)" sous la direction de Christine Maillard (Strasbourg, 2007), pp. 35-64; here pp. 43-48.
- Tarzi, Mahmud. *Reminiscences: A Short History of an Era (1869–1881)*. Trans. and ed. Wahid Tarzi. New York: The Afghanistan Forum, 1998.
- Tekin, Zeki and İsmail Kırmızı. "Mısır'da Osmanlı Hayranı Bir Entelektüel: Ahmed Şevkî ve Fikirleri." *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 2.4 (November 2013): 115-39.
- "Treaty of Peace between Charles VI. most August Emperor of the Romans, and King of Spain, Hungary and Bohemia, and Achmet Han Sultan of the Turks. Done in the Congress at Passarowitz in Servia, the 21st Day of July 1718." *A General Collection of Treatys of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Publick Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731*. Vol IV. 401-13. London: np., 1732.
- Ünver, Metin. "Wanda ya da Mehmed Sadık (Çayka) Paşa'nın Türkiye Anekdotları." *Tarih Dergisi* 65 (2017/1): 99-118.
- Urbanik, Andrew A. and Josep O. Baylen. "Polish Exiles and the Turkish Empire; 1830–1876." *The Polish Review* 26.3 (1981): 43-53.
- Vainovski-Mihai, Irina. "The "Oriental" in the Mirror: National Self Assertion and Othering in 19th Century Romanian Travel Writing." *Balkans and Islam: Encounter, Transformation, Discontinuity, Continuity*. Ed. Ayşe Zişan Furat and Hamit Er. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012. 50-62.
- Waḥīd, 'Alā' al-Dīn. *'Āshiq al-ḥurriyya: Walī al-Dīn Yakan*. Cairo: al-Hay'a al-miṣriyya al-'amma lil-kitāb, 1987.
- Yakan, Walī al-Dīn. *Al-ma'lūm wa al-majhūl*. 2 vols. Cairo, 1327–1329 [1909–1911].
- Yakan, Walī al-Dīn. *Dīwān*. Ed. Yūsuf Ḥamdī Yakan. Cairo, 1343 [1924].
- Zipoli, Riccardo "'Le Quattro stagioni della vulva': un *mathnawī* satirico-osceno di Mīrzā Habīb Isfahānī." *Bipolarità imperfette*. Ed. Gianroberto Scarcia. Venice: Cafascorina, 1999. 179-210.



Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Çeviri

Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğulu Şairler ve Âlimler (1453-1600): Türk-Acem Kültür Tarihine Bir Katkı

Hanna Sohrweide

*Hamburg Üniversitesi
Prof. Dr., Şarkiyat Bölümü*

Çeviri: Aysu Akcan

Viyana Üniversitesi, Yakındoğu Çalışmaları, Türkoloji Bölümü

ORCID: 0000-0003-2740-7946

aysu.akcan@univie.ac.at

Çeviri: Ercan Akyol

Viyana Üniversitesi, Yakındoğu Çalışmaları, Türkoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-4476-5430

ercan.akyol@univie.ac.at

Sohrweide, H. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğulu Şairler ve Âlimler (1453-1600): Türk-Acem Kültür Tarihine Bir Katkı". Çev. Aysu Akcan ve Ercan Akyol. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 82-113. DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.14>

Geliş Tarihi: 06.11.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021 / Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğulu Şairler ve Âlimler (1453-1600): Türk-Acem Kültür Tarihine Bir Katkı

Hanna Sohrweide

Çeviri: Aysu Akcan ve Ercan Akyol

On beş ve on altıncı yüzyıllarda ya da daha kesin bir ifadeyle İstanbul'un 1453'teki fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu artmakta olan politik gücü sayesinde yalnızca İslam dünyasının değil, genel olarak o zamanki dünyanın da en önemli devletlerinden biri hâline geldi. Osmanlı İmparatorluğu, içinde gayrimüslim halkların da olduğu çok etnisiteli bir devlet olmasına rağmen, onun kültürel gelişiminde belirleyici olan şey, İslami kültür dünyasına ait olma bilinciydi. Bundan dolayı Osmanlıların İslam edebiyatı ve sanatının büyük klasik eserleriyle yoğun bir temas içinde olması kaçınılmazdı. Bu tesiri, İslami edebiyata dayanarak oluşturdukları kendi edebiyatlarının temellerinde de gördüler. Akademik literatürde Acemi kültürünün, yani İran ve Maveraünnehir kültürünün Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi sık sık vurgulanmıştır. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi ele aldığımız zaman diliminde bu bölgelerin de devlet yönetiminde Türkler vardı. Bu dönemde Türklerin sadece siyasi veya askerî olarak değil aynı zamanda kültürel anlamda da etkili oldukları açıktır. Bu sebeple Bernard Lewis'in dediği gibi İran ve Orta Asya'daki "Türk-Acem Kültürü"nü¹ Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisinden bahsetmek daha doğrudur. Çünkü bu kültürün gerek Doğu'da gerek Batı'da şekillenmesine Türkler de Acemler gibi katkıda bulunmuştur. Her iki halkın bunda ne kadar pay sahibi olduğunu saptamak ise çok zordur. Bu durum basitleştirilmiş bir şekilde belki de şöyle ifade edilebilir: Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçenin ön planda olduğu bir Türk-Acem kültürü karşımıza çıkarken İran ve Maveraünnehir'de ise Farsçanın hâkim olduğu bir Acem-Türk kültürü ile karşı karşıyayız. Bu karma kültürün taşıyıcılarının etnik aidiyetlerini bu kişilerin yazı diline göre belirlemek gibi bir temayül vardır: Buna göre, Farsça yazan Acem, Türkçe yazansa Türk'tür. Peki ya bu durumda iki dillileri nereye koymak gerekiyor? Muhtemelen onların da sayısı az değildi, ki metnin ilerleyen bölümlerinde bu kişilerin bazılarıyla karşılaşacağız. Bu durum İran'ın modern âlimlerinden Said Nafisî'nin dili Farsça olan Hilalî'yi (ö. 936/1529-30) İran'ın en iyi gazel şairlerinden ve zamanının

¹ Lewis, *Istanbul*, 29.

en büyük şairlerinden biri olarak tanımlamasında olduğu gibi² her zaman açık değildir. O bir şair olarak kuşkusuz ki Acem edebiyatına aitti, ancak lakabı “Çağatayî”den de anlaşılacağı üzere³ etnik olarak Çağatay Türklerindendi. Benzer bir duruma her ikisi de Acem’in meşhur tarihçilerinden olan, Türk-Kızılbaş kökenli “Rumlu” ve Türkmen aşiretlerine mensup Hasan Bey Rumlu ve İskender Bey (Münşi) Türkmen’de rastlıyoruz. Nitekim Farsçanın İran ve Maverâünnehir’deki üstünlüğüne rağmen, burada Türkçe bir edebiyatın olduğu da bilinmektedir. Bu konuda yalnızca kendisi bir Türk olan Ali Şir Nevaî’nin (ö. 1501)⁴ eserleri ve benzer şekilde ailesi büyük Türk beyleriyle evlilik yoluyla akraba olan ve ayrıca birçok Türk taraftara sahip ilk Safevi hükümdarı Şah İsmail’in (1501-1524)⁵ şiirleri akla gelir. İran’da ve Maverâünnehir’de dili Türkçe olan edipler muhtemelen etnik açıdan nadiren Acem kökenliydimler.

Bu sorunsala dikkat çekmek gerekiyor. Çünkü biz bu yazıda zikredilen zaman diliminde İran ve Maverâünnehir’den Osmanlı İmparatorluğu’na gelen âlimler ve şairleri ele almak istiyoruz. Onların kökenlerinin ne olduğu sorusunu cevaplamak her zaman mümkün değildir; kaldı ki bu bizim ana meselemiz de değildir. Ancak genelde bu göçmenler yalnızca Acem olarak görüldüğü ve buna göre sonuçlar çıkartıldığı için, bu kişilerin gayet tabii Acem olabileceği gibi Türk de olabileceğine dikkat edilmelidir. Doğu’dan gelen bu şairler ve âlimlerin kendi ülkelerini niçin terk ettikleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda nasıl tutundukları veya niye tutunamadıkları, orada haklarında ne düşünüldüğü gibi sorular üzerinden detaylı bir araştırma bugüne kadar yapılmadı. Bu yazıda bu sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. İşin edebî yanı sıra sosyo-kültürel boyutundan daha az ilgilendiğimiz için burada sözü edilen kişilerin eserleri dikkate alınmamıştır. Ayrıca imparatorluk içindeki göçmenlerin de hepsi—zira sayıları burada verileden daha fazladır—dikkate alınmamış, ancak kaynakların ve sorunsalımızın gerektirdiği ölçüde bir seçme yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan ana kaynaklar, ele alınan zaman dilimindeki Osmanlıca, Farsça ve Çağatayca biyografik eserlerdir. Rudolf Sellheim haklı bir biçimde biyografinin “neredeyse ikinci bir edebî tür gibi geçmiş yüzyılların ve kültürlerin gündelik yaşamına yönelik derin ve çok yakın bir içgörü”⁶ sunduğuna dikkat çeker (54). Bizim konumuz açısından aydınlatıcı bir kaynak olduğu için özellikle üstünde durulması gereken eser, Osmanlı şair tezkirecisi Âşık Çelebi’nin tezkiresidir. Ele aldığımız konu açısından İran ve Maverâünnehir’de yazılmış Farsça ve Çağatayca biyografik eserler ise son derece verimsiz kaynaklardır.

Transkripsiyona dair bir not: Transkripsiyon, ilgili kişilerin Farsça veya Türkçe kaynaklarda geçtiği şekline sadık kalarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte, yer yer ortaya çıkan istisnai durumlar yüzünden her zaman tutarlı olunamamıştır. Türkiye’deki yer isimleri bugünkü yazım kurallarına göre verilmiştir.ⁱⁱ

* * *

² Hilalî, “Mukaddime”, 5, 22. Browne IV, 234’e göre, şair h. 935’te ölmüştür.

³ Bir başka lakap da onun yetiştiği şehir sebebiyle “Esterabadî”dir. Hilalî gençliğinde Ali Şir Nevaî’nin korumasındaydı. Bk. Hilalî, “Mukaddime” ve oradaki kaynaklar.

⁴ Bk. Levend, *Nevaî*, hayatı ve eserleri.

⁵ Bk. Gandjei.

⁶ Sellheim, *Gelehrte*, 54

Çalışmamızın ilk sorusu olarak âlimleri, şairleri veya sanatçıları İran ve Maverâünnehir'den harekete geçirip Osmanlı İmparatorluğu'na çeken şeyin ne olduğu sorulabilir. Sultan I. Selim'in (1515-1520) 1514'teki İran Seferi'nden sonra yaptığı gibi başarı ile sonuçlanmış bir seferin ardından hükümdarın emri üzerine götürülen kişileri⁷ bir kenara bırakacak olursak, Timur (ö. 1405)⁸ veya Selim'in büyükbabası Mehmed (1451-1481)⁹ düşünüldüğünde de daha önceki dönemlerde bunun zaten âdet edinilmiş olduğu görülecektir. Ayrıca burada çeşitli beylerin elçileri gibi resmî talep üzerine gelen kimi kişiler de dikkate alınmayacaktır. Bu kişilerin İstanbul'a gitme sebeplerinden biri sultanın davetiydi. Elbette bu davetler yalnızca büyük ün sahibi kişilere veya dönemin büyük âlimlerine bahşediliyordu. Örneğin II. Mehmed, her ne kadar teklifi kabul edilmemiş olsa da,¹⁰ Molla Camî'yi (ö. 1492) şairin hac yolculuğu dönüşünde (1472-1474) ve benzer şekilde matematikçi ve astronom Ali Kuşçu'yu davet etmişti. Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in ölümünden sonra (ö. 1449) Semerkant'tan Uzun Hasan'ın yanına (ö. 1478) Tebriz'e gitmişti. Daha sonra Uzun Hasan onu 1473'te Osmanlılar ve Akkoyunlular arasında çıkan çatışmalardan önce II. Mehmed'e elçi olarak gönderdi. Sultan bu sırada Ali Kuşçu'yu İstanbul'da kalması için davet etti ve o da kabul etti. Ancak öncesinde Tebriz'de Uzun Hasan'ın verdiği görevi tamamlayacaktı. Ali Kuşçu, 1472'nin yaz ortasında Osmanlı sarayına geri döndü ve 1474'te burada öldü.¹¹ Bir başka örnekte ise Sultan II. Bayezid (1481-1512) mektup yoluyla Memluk Sultanı Gavrî'den (1500-1506) kendisine daha önce Mekke'den tıbbi bir risale ithaf eden hezarfen bir doktor ve âlim olan Şah Muhammed b. Mübarek Kazvinî'yi göndermesini istemiştir.¹² Sultan o zamanlarda hastaydı¹³ ve bundan dolayı iyi bir doktoru yanına getirmeye önem veriyordu. Kazvinî sultanın son dönemlerinde İstanbul'a gelmişse de¹⁴ esas şöhretine ona çok değer veren ve onu yakınında bulduran Sultan Selim'in yönetimi altında erişmişti.¹⁵ Kazvinî, şair Mailî'nin iyi bir insan olmadığı görüşündeydi ve onun hakkında şairin dördüncü halife Ali'nin ailesine karşı herhangi bir sevgisi olmadığı¹⁶ yönündeki keskin kanaati de Mailî'nin Şii olduğunu kesinlikle göstermiyordu.

Kazvinî'nin Şiiliği kabul eden ve destekçisi olduğu Şah İsmail'in (1501-1524) yönetimi altında sadaret mührüne sahip olan Seyyid Şerif'in mahkûm edilmesini kınaması bu durumla

⁷ Bk. Otto-Dorn'un İznik üzerine kitabı içindeki Anhegger'in araştırması, sayfa 180 ve sonrası, özellikle sanatçılar ve zanaatkârlar.

⁸ Spuler, *Die Mongolenzeit*, 73.

⁹ II. Mehmed 1473'te Uzun Hasan'a karşı yaptığı Otlukbeli Savaşı'ndan sonra tutsak edilen âlimlerin ve eğitimli kişilerin hepsini İstanbul'a göndermişti. Bk. Sadeddin I, 5 40; Arat, *Yarlık*, 58, not 1.

¹⁰ Togan İA III, 17'de; Babinger, *Mehmed*, 508 ve sonrası.

¹¹ Bk. Adivar İA I, 321-23. Ünver, *Ali Kuşçu*. Ayrıca bk. Barthold, *Uluğ-Beg*, 131-32, 134, 139. — Onun 877 Sefer'inde (Temmuz-Ağustos 1472) Rum'a gelişini şair Kabulî bir kasidesinde (*Divân* 192, satır 16) zikreder. Babinger, *Mehmed*, 532-33'e göre, Ali Kuşçu 1472'nin başlarında Rum'a gelmişti. Babinger bu tarihe Ayasofya 2733 numaralı el yazmasının son dizesine dayanarak ulaşmıştır. Ünver'e göre ise (a.g.e. 37-38) 877 Ramazan'ının (20 Ocak 1473) ortasında gelmiştir.

¹² Âşık Çelebi 325b; ayrıca bk. TKZ 216/Mecdî 341; Sadeddin II, 572 ve sonrası; Kınalızade 134b.

¹³ Kınalızade 134b; ayrıca bk. Sohrweide, *Schiiten Anatoliens*, 140.

¹⁴ Âşık Çelebi 325b.

¹⁵ Âşık Çelebi 326a/b; TKZ/Mecdî ve Sadeddin a.g.y.; ayrıca Kınalızade 134b'ye göre Kazvinî taht mücadelesi sırasında Selim'le müttefik olduğu düşünüldüğünden Bayezid'den uzaklaştırılmıştı.

¹⁶ Kazvinî 248. Ayrıca aşağıda bk. 271.

çelişmektedir.¹⁷ Ali ve ailesine yönelik sevgi Sünni kesimlerde de yaygındı.¹⁸ Kazvinî 929/1522-3'te hâlâ hayattaydı, çünkü 927-929/1520-1523 yıllarında İstanbul'da Ali Şir Nevaî'nin (ö. 1501) edebî yapıtlarından biri olan ve bizi de çalışmamızda çok ilgilendiren *Mecalisü'n-nefais*'i Çağataycadan Farsçaya çevirmekle meşguldü.¹⁹

Şairlerin ve âlimlerin ülkelerini terk etmelerinin bir diğer sebebi ise politik nedenlerle firar veya bununla ilgili olarak bir emirin veya ekâbirden birinin öfkesini üstüne çekmekti. Politik kaygıları yüzünden Türk veya Türkmen (Etrāk) kılığında Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan siyasi sığınmacılardan biri Sirac-ı Hatib diye tanınan, Mevlana Siraceddin'di.²⁰ Belki de onun kaçıışı Karakoyunlu iktidarının Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından 1467-1479²¹ yıllarında yok edilmesiyle ilişkilidir, çünkü muhtemelen Sirac-ı Hatib bazı (Karakoyunlu?) emirlerin iltifatına mazhar olmuştu.²² Zamansal olarak da bu olaylar onun o sırada İstanbul'da yapımı tamamlanan Fatih Cami'nin²³ (1471)²⁴ ilk vaizi olarak atanmasına denk geliyor, ki bu makam ona Osmanlı İmparatorluğu'na gelişinden çok da uzun süre geçmeden Fatih Sultan Mehmed tarafından verilmiş olmalı. Daha sonra üzerinde durulacak olan Mevlana Kutbeddin'in kaçışını sağlayan olaylar ise Karakoyunluların çöküşü ile kısmi olarak bağlantılıdır. Mevlana Kutbeddin, Karakoyunlulara ordusuyla yardıma gelen Timurlu hükümdarı Ebu Said Mirza'nın sarayından biri olarak 28 Ocak 1469'da Uzun Hasan'a karşı Azerbaycan'ın Mugan steplerinde yapılan kritik savaşa katılmıştı. Bu savaşta Ebu Said yenildi ve esir alınışının ardından idam edildi.²⁵ Benzer şekilde esir edilen Kutbeddin de bir süre boyunca tutuklu kaldı; serbest bırakılır bırakılmaz ise Osmanlı İmparatorluğu'na göçtü.²⁶

Birçok Sünni'nin ister doğrudan dinî isterse siyasi sebeplerden olsun, ki bu durumda sebepleri birbirinden ayırmak her zaman mümkün değildir, Şah İsmail yüzünden Acem topraklarından kaçtıkları bilinir. Kaçıışı 908/1502-3'ten önce olmadığı için²⁷ aslında yalnızca Ali Şirazî bu kişilerden sayılabilir. Şafii hukuk âlimi Ali Şirazî, Şah İsmail'in büyük bir törenle 1501'de Tebriz'de Akkoyunlu tahtına oturmasıyla ilişkilendirilebilecek politik huzursuzluklar yüzünden ülkesini terk etmişti.²⁸

¹⁷ Kazvinî 384 ve sonrası, sadr yerine kazasker yazıyor. Seyyid Şerif üzerine geniş bilgi için bk. Aubin, *Notables*, 31-35. Seyyid Şerif 1514'te Çaldıran'da ölmüştür.

¹⁸ Bk. Kissling, *Derwischorden*, 19-20; ayrıca bk. Aubin a.g.e. 19 ve sonrası.

¹⁹ Kazvinî 182, 409. Ali Asgar Hikmet kitabının girişinde (ج) *Keşfü'z-zünun*'a göre ölüm yılını 966/1558-9 olarak verir. Bu ise Ahmed b. Abdülevvel el-Kazvinî'den (haz. Flügel I, 505) alınmıştır. Bir başka yerde Kâtib Çelebi onun ölüm tarihi olarak 920/1514-5'i (IV, 218, 222) veya daha doğru olarak Sultan Süleyman zamanını (V, 10) verir.

²⁰ TKZ 141/Mecdî 234.

²¹ Hinz, *Aufstieg*, 54-61.

²² Mecdî a.g.y.

²³ TKZ/Mecdî a.g.y. Babinger'e göre Sirac-ı Hatib 1492/3'te ölmüştür (*Mehmed*, 317).

²⁴ Babinger, *Mehmed*, 312.

²⁵ Hinz, *Aufstieg*, 60.

²⁶ Handemir IV 93, son satır ve 107; TKZ 142/Mecdî 235'e göre Mevlana Kutbeddin vatanını politik huzursuzluklar yüzünden terk etmişti. Babinger, *Mehmed*, 492 ise sadece 1468 veya 1469'da İstanbul'a yolunun düştüğü bilgisini veriyor.

²⁷ Ali Şirazî, kayınpederi Celaleddin Devvanî'nin (ö. 908/1502-3; bk. Browne III, 444) ölümünün ardından göç etmiş olmalı.

²⁸ TKZ 215/Mecdî 340; Sadeddin II 576.

Aynı vesile ile yani Şah İsmail'in 1500 dolaylarında gerçekleşen ayaklanmasında,²⁹ Berdâ kökenli³⁰ Hafız-ı Acem³¹ kardeşi Kukla-i Acem³² ile Osmanlı İmparatorluğu'na gelmişti. Bu noktada Hafız-ı Acem hakkında onun, daha sonra değineceğimiz kazasker Müeyyedzade'nin mahmillerinden biri olduğunu ve 957/1550-1'de öldüğünü³³ söylemekle yetineceğiz. *Menakıb-ı Ali b. Ebu Talib*³⁴ başlıklı eseri onun dördüncü halifeye olan saygısına işaret etmektedir, ki daha önce de söylendiği gibi, Sünnî kesimlerde de bu saygı yaygındı.

Her ikisi de II. Bayezid'in hüsnüne uğrayan ve bu yüzden Horasan'a kaçmış olan Behiştî³⁵ ve Mevlana (Kemaleddin) Abdulvasî'ninki³⁶ gibi durumlar ise İran coğrafyasında meydana gelmiş ve bahsi geçenlerin kaçışına zemin hazırlamış olmalıdır. Burada keskin dili yüzünden Ali Şir Nevaî'nin öfkesini üstüne çeken ve Rum yerine Tebriz'deki Akkoyunlu sarayına giden şair, musikişinas ve hattat Bennaî düşünülebilir. Bennaî sonradan yine benzer bir sebepten mecburen Herat'ı terk edip Semerkant'a gidecek ve bunu müteakip Safevilerin Karşî'de 918/1512-3'te yaptıkları bir katliamda hayatını kaybedecekti.³⁷

Politik mülteciler kategorisine tıpkı Safevi şehzadesi Elkas Mirza örneğinde olduğu gibi ülkesinden firar eden şehzadelerin maiyetinde gelenler de dahil edilebilir. Elkas Mirza, Şah Tahmasb'ın (1524-1576) küçük kardeşiydi ve 954/1547-8'de Kırım üzerinden İstanbul'a ulaşmıştı.³⁸ Şehzadeye eşlik edenler arasında kütüphanecisi (kitâbdâr) Şirvanlı şair Eflatun da vardı.³⁹ Mirza'nın nişancısı⁴⁰ Arif (ve de Arifi) mahlasıyla bilinen ve anne tarafından meşhur Halvetiye şeyhi İbrahim Gülşenî'nin torunu olan (ö. 1533)⁴¹ âlim, şair ve hattat Fethullah Çelebi'ydi.⁴² Kaynaklardan onun Elkas Mirza ile mi beraber geldiği yoksa daha önceden mi oraya gittiği anlaşıl原因yor. Arif belki de Elkas Mirza'nın ilk darbe girişiminden hemen sonra 945/1538-9 yılında İstanbul'a gelmişti. Arif 969/1561-2 yılında öldü.⁴³ Sultan Süleyman'ın

²⁹ TKZ 285/Mecdî 449.

³⁰ TKZ 285/Mecdî 449.

³¹ Tam adı Mecdî'de 449'da Hafızeddin Mehmed b. Ahmed b. Adil Çelebi olarak geçer. TKZ 285'de babasının ve dedesinin isimlerine "paşa" eklenmiştir; Kâtib Çelebi, *Keşf* V, 610, No. 12306'da da Adil (Paşa) olarak geçer.

³² Âşık Çelebi 107b; Kınalızade 84a. Kukla-i Acem, TKZ 288/Mecdî 453'te Hafız-ı Acem'in kardeşi olarak geçen ve Osmanlı'daki eğitimini tamamladıktan sonra ilmiyede kariyer yapan Abdulfettah ile tam olarak aynı kişidir (ö. 923/1517-8 veya 924). Âşık Çelebi 108b'ye göre ölüm sebebi vebadır.

³³ TKZ 287/Mecdî 451.

³⁴ Âşık Çelebi 108b; Mecdî 451; Kâtib Çelebi, *Keşf* VI, 156.

³⁵ Behiştî kendisini sultana mektupla tanıtarak Herat'tan buraya dönüşünü mümkün kılan Camî ve Ali Şir Nevaî'nin hizmetine girmiştir. Bk. Sehî 94; Latîfî 48a/Rescher 77; Kınalızade 71b; ayrıca Âşık Çelebi 75a, Riyazî 31b. Ayrıca bk. Babinger, GOW, 43.

³⁶ Mevlana (Kemaleddin) Abdulvasî ülkesini sözde sefiş yaşam tarzı yüzünden terk etmek zorunda kalmıştı. Bk. Sehî 29; Latîfî 150b/Rescher 289; ayrıca TKZ 251/Mecdî 394. Böylece İstanbul'a geri dönüşü için hocası Taftazanî veya Sultan Hüseyin Baykara'dan (ö. 1506) bir tavsiye mektubu almasını gerektiren geçerli sebeplere sahipti. Bk. Römer, Staatsschreiben, 196. Daha sonradan Anadolu Kazaskeri oldu.

³⁷ Bennaî hakkında bk. Ali Şir, MN, 36a; Heratî 60; Kazvinî 232; *Babur'un Hatıratı* 197; Sâmi Mirza 157-70; AT 137/Seddon 64; Habib 191; Huart, *Calligraphes*, 212.

³⁸ Savory, EII, 406.

³⁹ Ahdî 122 a/b.

⁴⁰ Âşık Çelebi 213b.

⁴¹ Kufrali İA IV 835-36.

⁴² Arif hakkında: Ahdî 176b; Âşık Çelebi 213b; Alî, KA, 408b ve 592a (burada İbrahim Gülşenî'nin kızının oğlu olarak yer alır); Kınalızade 151b; Atâî 31; Babinger, GOW, 87.

⁴³ Atâî 31; Babinger, GOW, 87.

(1520-1566) sarayındaki şehnameci makamını almak için Arif ve Eflatun arasında yaşanan rekabetin daha sonra üzerinde durulacaktır.

Siyasi bir mülteci olmayan ancak siyasi bir tutsağın tehlikeli durumu içinde bulunan şair Garibî'nin (Mir Hüseyin) ise olağandışı bir talihi vardı. Burada Garibî'nin başından geçenler üstünde kısaca durmaya değer. Onun lakabı Barmaksız Emir'di ya da Acemlerin ona verdiği isimle Mir-i Barmak; çünkü sağ elinin işaret parmağı kopmuştu. Yine de bu durum onun bir talik hattı ustası olmasını engellememişti. Sultan Selim onu can düşmanı Şah İsmail'in "Kızılbaş" elçisi olarak gördüğünden ve onu İran Seferi'nin başlamasından önce 1514'te Kayseri'de yakalattığından Garibî'nin durumu özellikle riskliydi. Bu kötü başlangıca rağmen Garibî özgürlüğünü geri kazanmayı başarmıştı; hem de, eğer Âşık Çelebi'ye inanacak olursak, bu onun Sultan Selim'e sunduğu bir şiir vesilesiyle gerçekleşmişti. Garibî daha sonra mütevellî ve çeşitli yerlerde hassa harç emini görevlerinde bulunmuştu. Son görev yeri ise Sultan Süleyman zamanında azledildikten sonra vefat ettiği Bursa'dır. Yabancı olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kariyerine elinde hiçbir şeyi olmayan bir tutuklu olarak başlamak zorunda kaldığı bu ülkede vefatının ardından iki oğluna bıraktığı hatırı sayılır servet düşünülürse Garibî'nin bu görevleri son haddine kadar kendi yararına kullandığı görülür. Garibî'nin açgözlülüğüne ek olarak alışılmadık bir kindarlık duygusu da vardı.⁴⁴

Şimdi ise eğitimlerini derinleştirme arzusuyla birlikte ülkelerini terk etmek veya aşığıda da bolca mevzubahis edilecek olan şairlerde göreceğimiz üzere sanatlarının takdirinin maddi karşılığını verecek bir hâmi bulmak amacıyla seyahat tutkusuna kapılanların büyük grubuna geliyoruz. Fatih Sultan Mehmed'in sarayındaki şairlerden⁴⁵ Acem Kabulî bu şairlerden kasidesinde bahseder ve kendisini sultana bu "şiir tüccarları"nın en iyisi olarak tanıtır:

Tuccâr-i nazm az 'Acam âmad basî ba-Rûm

*Lîkan kasî nadâşt çu in banda bâr-i la'l.*⁴⁶

Genelde genç yaşta yola çıkan bu kişiler uzun süre başka ülkelerde dolaştıktan sonra ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gelirlerdi. Uzun yıllar II. Mehmed'in sarayında şair olan İsfahanlı Hamidî kendi ülkesini orada hiçbir hâmi (memdûh) bulamadığı için terk ettiğini söyler.⁴⁷ Hamidî gittiği her yerde bir yıl kalmış, otuz yıl boyunca "şâhib-kemâl" kişilerden meydana gelen bir ortam aramıştı. Hamidî otuz yıl sonra, yani yaklaşık elli yaşlarındayken Rum'a gelmiş ve şayet Ertaylan'ın söylediği kabul edilecek olursa ("Giriş", s. 11), aşağı yukarı yirmi yıl Rum'da seyahate devam etmiştir.⁴⁸ Mualî mahlasıyla tanınan Seyyid Mir Ali Tusî b. Muzaffer'in Hazar Denizi kıyısındaki yerler üzerinden, Tebriz, Bağdat, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke, Medine, Suriye, Halep ve Konya'ya uzanan seyahat rotası onun İstanbul'un alınmasından hemen sonra (1463) II. Mehmed'in sarayına gelmeden önce arkasında bıraktığı yolu gösterir. Mualî bu sarayda, Farsça olarak kaleme aldığı *Hünkarnâme*'yi tamamladığında saraydaki hizmeti yirmi

⁴⁴ Âşık Çelebi 388a-389a.

⁴⁵ Acem Kabulî'nin hayatı hakkında sahip olduğumuz bir avuç bilgiyi Ertaylan onun divanındaki şiirlerden elde etmiştir; bk. 8-20.

⁴⁶ Kabulî 101.

⁴⁷ Hamidî 36. Ertaylan—Kabulî'de olduğu gibi— Mukaddime 1-31'de Hamidî'nin hayatı hakkındaki bilgilere onun kendi yazdığı şiirlerden ulaştığımızı söylüyor. — hâmi (memdûh) için bk. Ritter, *Meer der Seele*, "Index" 735.

⁴⁸ Hamidî 37.

bir yıla ulaşmıştı.⁴⁹ Kabulî ve Hamidî gibi pek çok “şiir tüccarı”nın bazı istisnalar dışında Osmanlı şair tezkirelerinde anılmamasının⁵⁰ sebebi onların ya az tanınmaları veya çok yüksek ihtimalle onların Osmanlı değil, Acem şairi olarak görülmesiydi; yani onların Osmanlı Türkçesi değil, Farsça şiir yazmalarıydı. Buna karşılık bu şairler henüz gençken ülkelerinden ayrıldıkları ve sonraki yaşamları hakkında pek bir şey bilinmediği için İran ve Maverâünnehir’de yazılan şair tezkirelerinde de onlardan bahsedilmez. Örneğin Ali Şir Nevaî’nin *Mecalisü’n-nefais*’inde⁵¹ geçen İsfaraynlı Mailî ve Sailî Cüveynî gibi kişilerin sözünün edildiği durumlarda ise, bu kişilerin sonradan Rum’a gittiklerinin bilgisi verilmez; ola ki verildiyse bu kişiler, Seyyid Hüseyin Baverdî (Ebiverdî) gibi sonradan geri dönüp⁵² yazarın görüş alanında yeniden belirdikleri içindir. Acem tezkireciler sıklıkla andıkları bu Hindistan’a göçen şairler hakkında çok daha fazla bilgi sahibiydiler.

Daha önceden karşılaştığımız Şah Muhammed Kazvinî’nin hayatı ise bunlar arasında bir istisnadır. Onda I. Selim döneminin ve I. Süleyman’ın iktidarının ilk yıllarında imparatorlukta olan ve İran ve Maverâünnehir’den gelen ana dili Farsça olan şairlere dair bilgiler bulunur. Kazvinî *Mecalisü’n-nefais*’in kendi yaptığı Farsça çevirisine eklediği ilavenin sonunda bu şairleri “Sultan Selim Dönemi Şairleri” başlığı altında ele alır.⁵³ Kazvinî tarafından bu şairlerin becerilerinin numunesi olarak alıntılanan dizelerden ve istisnasız bir biçimde hepsi Farsça yazılmış bazı uzun şiir parçalarından bu şairlerin açık bir biçimde Farsça şiir yazdıkları sonucu çıkarılabilir. Kazvinî eserinin son bölümünde Rum’da bulunan ve aksi hâlde muhtemelen hiç tanımamış olacağı bu Acem şairlerinden bahsetmesini yukarıda anıldığı üzere 927-929/1520-1523 yılları arasında eserini kaleme aldığı İstanbul’daki ikametine borçluydu.

Kazvinî ve 960/1552-3 ile 971/1563-4 yılları arasında İstanbul’da kalıp I. Süleyman zamanının başlıca şairleri hakkındaki biyografik eserini Türkçe kaleme alan Ahdî b. Şemsî Bağdadî’nin⁵⁴ eserleri Şii Safeviler ile Sünni Osmanlılar arasındaki düşmanlıktan sonra bile Doğu ile Batı arasında gidip gelen canlı bir insan trafiği olduğunu açıkça gösterdiği için ilginç kaynaklardır. Ahdî’nin Şirvanlı Kadri⁵⁵ hakkında belirttiği üzere ana etken önceden olduğu gibi “seyâhat özleyüb” yola çıkma arzusuuydu. Bu istek, eğitimi ilerletme yani eğitim yolculuğu ile de bağlantılıydı. Örneğin Erdebili Ferdî,⁵⁶ Hemedanlı Zelalî,⁵⁷ küçük Mahmud olarak bilinen

⁴⁹ Rotanın tamamı için bk. Anhegger, *Mu’âli*, 147-48 ve 160-62.

⁵⁰ Uzun yıllar boyunca II. Mehmed’in saray şairi olmasına rağmen Hamidî yalnızca Âşık Çelebi 84a tarafından Bursa’da doğan şair Celilî’nin babası olarak anılır. Ertaylan, Latifî’nin onu Celilî’nin babası olarak bile anmadığını belirtir.

⁵¹ Ali Şir, MN, Sailî için 41a/b; Heratî 67; Kazvinî 241. Mailî için 43a; Heratî 73 ona göre Mailî İsfarayin’denir; Kazvinî 248.

⁵² Ali Şir, MN, 56b; Heratî 97; Kazvinî 273.

⁵³ Kazvinî 359-409; burada I. Süleyman dönemi de göz önüne alınırsa toplamda 80 şair yer alır.

⁵⁴ Bk. Babinger, GOW, 112, No. 86. Ahdî eseri için gerekli malzemeyi İstanbul’da kaldığı sırada toplamıştı. 971/1563-4’te memleketi Bağdat’a döndükten sonra (1534’ten itibaren Osmanlı toprağı) bu materyali bir araya getirmiş ve sonradan, Rypka *Bâqî*, “Index”, 188’de dikkat çektiği üzere, buna ilaveler yapmıştır.

⁵⁵ Ahdî 199a.

⁵⁶ Ahdî 195a.

⁵⁷ Ahdî 160a. Aşağıda bk. 294.

Dergüzinli Latîf⁵⁸ gibi şairlerin yanında Rum'a gelen Acem edebiyatı meraklıları ve Rum şairleri ile aşına olan, sevilen bir musahip ve satranç oyuncusu Sultaniyeli Haverî de bu sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na gelmişti.⁵⁹ Bu kişilerin hangi zaman diliminde imparatorluğa geldikleri genelde bilinmediği için, 1555 yılında Osmanlılar ile Safeviler arasında yapılan Amasya Antlaşması'nın bu gidiş gelişlerin üzerinde ne ölçüde olumlu bir etki yaptığını kestirmek mümkün görünmüyor. Ahdî'nin verdiği bilgilerde bu yolculuklar dikkate alınacaktır.

İran ve Maverâünnehir'den şairler bu sefer de, daha önce Hamidî ve Mualî'nin ulaştığı gibi, başka ülkelere yaptıkları uzun yolculukların ardından, yani bir nebze dolambaçlı bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na ulaştılar. Bunda muhtemelen on altıncı yüzyıldaki politik sebeplerin bir rolü vardı. Öncelikli istikametleri o zamanlar Osmanlı hâkimiyeti altında bulunsa da hac şehri olmaları sebebiyle bir nevi özerk statüsü olan ve tam anlamıyla Rum kavramının kapsamına girmeyen kutsal Mekke ve Medine şehirleriydi. Daha önce de anılan Mir Kadri, Latîf ve ayrıca Bistamlı Muradî⁶⁰ (ö. 970/1562-3) isimli şairler bu şekilde gelmişlerdi. Osmanlılar ve can düşmanları Safeviler arasındaki coğrafi çekişmelere benzer şekilde on altıncı yüzyıl başında Timurlu egemenliğinin yerini Özbeklerin aldığı Maverâünnehir'den gelen seyyahlar için Tatar coğrafyasına giden yol, kimi zaman Deşt-i Kıpçak'tan geçiyordu. Yahya Semerkandî'nin oğlu Hizanî bu yol üzerinden 928/1521-2'de Osmanlı'ya gelmiş ve sonradan Mekke'ye gitmişti. Kazvinî, Hizanî'nin varlığından Gürkanîⁱⁱⁱ egemenliğini Hindistan'da kuran Babur'un (ö. 1530) yazdığı bir gazel sayesinde haberdar olmuş ve bu gazel çok hoşuna gittiği için de metninde alıntılamıştır.⁶¹ Ahdî'nin çağdaşı ve bir gezgin olan İmad-ı Acem Semerkandî, Rum'a gelmeden önce Hindistan'a gitmiş, oradan da Mekke ve Medine'ye varmıştı.⁶² "Ayaklu cönk" olarak anılan Heratlı Hemdemî birçok şiiri ezberden okuyabildiği için önemli hac yolcularından biri olmalıydı. O, bu "şâhib-kemâl" insanları ararken önce Kerbela ve Necef'e sonra da Mekke ve Medine'ye yolunu çevirmişti.⁶³

Farklı devletlerden âlimlerin veya şairlerin kişisel buluşmaları—sırf bazı şiirler veya mısralar için bile olsa—eserlerini birbiriyle değiştirmek ve karşılıklı olarak birbirlerini teşvik etmek için vazgeçilmez bir yoldu. 940/1533-4'te Tebriz'de doğan, Afşarların Kızılbaş koluna mensup Sadıkî Beg ile ünlü Osmanlı şairi Bakî'nin (ö. 1600)⁶⁴ karşılaşmaları bunu gösterir. Türkçe ve Farsça şiir yazan, ayrıca Acem'den gelen bir ressam olarak da öne çıkan bu pek marifetli Türk, Şah Abbas'ın (1588-1629) kütüphanecisiydi (kitâbdâr).⁶⁵ Henüz iki şair de gençken Halep'te yolları kesişmişti. Bu rastlaşma muhtemelen 963-967/1555-1560 yılları arasında

⁵⁸Ahdî 203b; (aynı isimli Osmanlı şairi ile karıştırılmamalı). Hammer-Purgstall onu "Mahmud-ı hurd" yerine "Mahmud-ı har" (yani eşek Mahmud) olarak anar (GOD II, 517).

⁵⁹Ahdî 147b-148a.

⁶⁰Ahdî 211b.

⁶¹Kazvinî 377.

⁶²Ahdî 184a/b.

⁶³Ahdî 225b, daha sonra İstanbul'a geldiği konusunda bir veri yoktur ancak Ahdî eseri için malzemeyi orada toplamış olduğundan bu durum kabul edilebilir.

⁶⁴Bakî hakkında bk. Köprülü İA II, 243; şiir için bk. Rypka, *Bâqî*.

⁶⁵Sadıkî'nin hayatı hakkında bk. Hayyampur tarafından yayımlanan *Mecmaü'l-havas*'ın giriş bölümü ve orada anılan kaynaklar; ayrıca Kadı Ahmed 191.

olmalıdır, zira Bakî bu yıllarda orada bulunuyordu.⁶⁶ Bu karşılaşmaya dair bilgiyi Sadıkî'nin Çağatayca yazdığı ve zamanın iki büyük Osmanlı şairi olan Necatî (ö. 1509)⁶⁷ ile dostu Bakî'den bahsettiği biyografik eser *Mecmaü'l-havas'* ta buluyoruz.⁶⁸ Sadıkî eserinde bu iki şairin birçok şiirini vermiştir; kuşkusuz bunları Bakî'den öğrenmişti. Bakî ve Sadıkî'nin Halep'te sık sık bir araya geldikleri anlaşılıyor; her ikisi de zamanlarının büyük bir kısmını karşılıklı şaka-laşmalarla geçiyorlardı.⁶⁹ Bu karşılaşmanın hatırası Sadıkî'yi bir Kızılbaş beyi için oldukça dik-kat çekici bir Sultan Süleyman tasviri yapmaya yöneltmişti: Buna göre Sadıkî sultanı adil, hayırsever, halkının gözeticisi ve şairlerin dostu gibi niteliklerle tanımlıyor ve hatta Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlasını seçmesinin Amasya Antlaşması ile ilişkili olduğunu, çünkü bu adın muhabbet (sevgi, dostluk) için bir kanıt olduğu söylüyordu.⁷⁰ Osmanlılar ile Safeviler arasında devam etmekte olan güvensizlik ve Anadolu'daki Kızılbaşlara karşı devletin sert tutumu düşünülürse bunun cüretkâr bir çıkarım olduğu söylenebilir.⁷¹ Sadıkî, Osmanlı egemenliği altındaki Arap diyarlarına—Rum coğrafyasından açıkça kaçınmaktaydı—yolculuklarında, kendisine başka bir Osmanlı dost, hem de çok önemli bir dost buldu: İskender Paşa'nın oğlu, Yemen Valisi Mehmed Paşa.⁷² Sadıkî onu Arapça, Farsça ve Türkçede eşit derecede başarılı bir şekilde kendini ifade edebilen büyük bir Acem dostu (İrândüst) olarak yüceltir. Sadıkî, Mehmed Paşa ile peygamberin torunu Hüseyin'in Kerbela'daki mezarına gittiği sırada Mehmed Paşa, Hüseyin'e kırk beyitlik bir mersiye yazmıştı.⁷³

İran ve Maverâünnehir'den gelen şairler, âlimler ve de sanatçılar için esas çekici olan şey, beklenildiği üzere, sultanın ikamet ettiği ve entelektüel yaşamın merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu başkentiydi. Orada ülkenin büyük âlimleri ile fikir alışverişi yapma ve sanat ile bilim alanlarında rekabet etme olanağı bulunuyordu. Şayet kişinin kendi becerisi rakiplerinkinden üstünse bu durum ona itibar, para ve hatta şöhret ile zenginlik de getiriyordu. Elbette başkente ayak basmak herkes için söz konusu değildi; kimisi taşrada mola veriyor veya orada son ikametgahına yerleşiyordu. Bu duruma Doğu'dan gelen kuzey kervan yolunun geçtiği Orta Anadolu'daki Rum Eyaleti⁷⁴ iyi bir örnek teşkil ediyor. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında Halvetiye tarikatı bu güzergâh üzerindeki Erzincan (ki eyalet dâhilinde değildi) ve Amasya gibi duraklar aracılığıyla Şirvan'dan Hazar Denizi'ne değin tüm imparatorluk boyunca yayılmıştı.⁷⁵ Eyaletin başkenti Amasya o yıllarda şehzade sancağıydı. Şehir, sonradan sultan olacak II. Bayezid'in 1457-1481 yılları arasındaki ve onun talihsiz oğlu Ahmed'in

⁶⁶ İA a.g.y.

⁶⁷ Necatî hakkında bk. Tansel, İA IX, 154 ve Tarlan, *Necatî Beg Dîvânı*, "Giriş".

⁶⁸ Sadıkî 115 ve sonrası. Çağatayca metnin 117. sayfasında bir Rumlu olarak anılan Şahkulu Beg, Hayyampur'un çevirdiği gibi Rum'dan gelen (*ez ehl-i Rûm est*) kişilerden değil, bu isimdeki Kızılbaş kökenli bir kabilenin mensubudur.

⁶⁹ Sadıkî 115. Ayrıca bk. Rypka, *Bâqî*, 73.

⁷⁰ Sadıkî 15. Sadıkî burada alıntıladığı sultanın şiirlerini Bakî'den duymuştu.

⁷¹ Sohrweide, *Schiiten Anatoliens*, 186.

⁷² Bk. S'O IV, 130; 1592'nin başlarında Revân (Erivan) valisi oldu, ardından vefat etti.

⁷³ Sadıkî 33.

⁷⁴ Bu eyalet hakkındaki ayrıntılar için bk. Gökbilgin, *Rûm*. Daha geniş manadaki Rum kavramından ayırmak için burası daima Rum Eyaleti diye anılır.

⁷⁵ Ayrıca bk. Kissling, *Chalvetije*, 240-3.

1482'den 1513'teki ölümüne dek olan şehzadelik dönemlerinde altın çağını yaşamıştı.⁷⁶ Bayezid ve Ahmed'in şehzade olarak orada geçirdikleri uzun süre sayesinde şehzade saraylarında canlı bir kültürel yaşam neşet etmiştir. Babası Buhara'dan göç edip Amasya'ya yerleşmiş olan ünlü hattat Şeyh Hamdullah b. Mustafa Dede (ö. 926/1519-20) burada önemli bir mevki edinmişti. İyi bir okçu ve yüzücü olan Hamdullah, II. Bayezid'le yakınlaşmış ve bir şehzade olarak Amasya'da bulunduğu sırada ona hat dersleri vermiştir.

Bayezid'in tahta çıkışını müteakip o da sultanla beraber İstanbul'a gitti.⁷⁷ Hamdullah'ın hüsn-i hat meşkinde aynı rahleden geçen arkadaşlarından biri Emir Efendi⁷⁸ veya Küçük Emir⁷⁹ olarak tanınan ve sonradan ilmiye kariyerine yönelen Seyyid İbrahim'di. Babası Acem'den gelmiş ve Amasya'nın Yenice kazasına yerleşmişti. Amasya'da bulunduğu sırada Şehzade Bayezid'i etkileyen büyük ve keramet sahibi bir veli olarak sayılmasına rağmen, babasının adı bilinmemektedir. Ancak şehzadeyi içindeki av tutkusunu dizginlemeye ikna etmesine bakılırsa, Bayezid'i sık sık ziyaret etmiş olmalıdır. Seyyid İbrahim'in babası yaşamının sonuna kadar Amasya'da kalmış gibi gözüküyor. Oğul İbrahim ise sonradan yeni vatanını bırakıp eğitim için Bursa'ya gitmiş, eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderris olarak çalışmıştı. Doksan yaşının üstünde ve evlenmemiş olarak 935/1528-9'da İstanbul'da vefat etmiştir. Vefat ettiğinde ondan geriye Eyyub el-Ensari'nin mezarı civarında (bugünkü Eyüp semti) bulunan ve I. Selim tarafından oradaki medreselerin hocaları için vakfedilen bir ev kalmıştır.⁸⁰

Görünüşe bakılırsa adının Maveraünnehir'den geldiğini gösteren bir takıya sahip olması dışında hakkında hiçbir şey bilmediğimiz Mevlana Semerkandî isimli birinin üç oğlu II. Bayezid döneminde Rum Eyaleti'nin Amasya ve Sivas'tan sonraki üçüncü önemli şehri olan Tokat yakınlarında bulunan Kazabad'daki⁸¹ Reis Köyü'nün sahipleriydi. Tokat konusunda, Türkmen görünümlü bir Acemoğlu (Türkmen-şekil bir 'Acemzâde)⁸² şair olan Valihî'nin de buradan geldiğini görüyoruz. Şehirliilerin gözünde saygın bir konumları olmayan Türkmenler ile karşılaştırmayla burada kastedilen muhtemelen Valihî'nin yaşam tarzıydı, çünkü hoş sesi ve düzgün telaffuzu sayesinde pazar yerlerinde dilenebiliyordu. Valihî'nin Türkçeye sağlam bir hâkimiyeti olmalıydı. Kendisi aynı zamanda büyük bir hayranı olduğu Osmanlı şairi Necatî'nin şiirlerini ezberden okuyabiliyordu. Valihî, I. Selim döneminde (1512-1520) öldü.⁸³

⁷⁶ Bk. Alderson, *Ottoman Dynasty*, 22; burada Anadolu'daki şehzade sancaklarının bir listesi verilmiştir. Bu uygulama on altıncı yüzyıldan sonra kaldırılmıştır.

⁷⁷ Hamdullah konusunda bk. Ayverdi, *Hattatlar*, 26-38 (burada onun hatlarından örnekler de yer alıyor). Habib 79-81; Huart, *Calligraphes*, 108-12 (bu eser pratikte, Habib'in eserinin hataları düzeltilmeden yapılmış bir çevirisidir). Alpaslan, REI XXXV (1967), 221.

⁷⁸ TKZ 200.

⁷⁹ Mustakimzade 46.

⁸⁰ TKZ 200-03/Mecdi 319-23. Ayrıca Sadeddin, 560-64 (muhtemelen TKZ'ye dayanarak) ve Mustakimzade 46. TKZ'ye göre İbrahim, II. Mehmed döneminde padişahın torunu şehzade Korkud'un lalasıydı (1470-1513; İbrahim hakkında bk. Gökbilgin İA VI, 855 ve sonrası).

⁸¹ Gökbilgin, *Rûm*, 58.

⁸² Latifi — matbu — (İstanbul 1314/1896-7), 354 ve Rescher'in çevirisi 290; benim kullandığım el yazması 151a'da yalnızca "Acemoğlu" olarak geçiyor.

⁸³ Latifi a.g.y.

Ahdî'nin belirttiğine göre⁸⁴ Sultan Süleyman devrinin (1520-1566) eğlence anlayışının hoşluğuna vakıf bir şairi ve de iyi bir müzisyeni olan Acem Sirfî, Tokat'a yerleşmişti. İyi bir musahip olma becerisi, çokça değer verilen ve bu sebeple biyografik eserlerde sıkça bahsi geçen bir meziyetti. Böylece Ahdî, Buhara'dan gelip Osmanlı İmparatorluğu'nda vebadan ölen şair Cidalî'nin şiirinin makbul, ancak musahipliğinin daha iyi olduğunu aktarmıştır.⁸⁵

On beşinci yüzyılın ortalarında Rum Eyaleti üzerinden kervanlarla Batı'ya gelen âlim-seyyahların bir kısmı Amasya'da değil, oranın kuzeybatısında bulunan Kastamonu'da konaklamıştır. Kastamonu o zamanlar bağımsız Türk Emiri İsmail Beg İsfendiyaroğlu tarafından yönetiliyordu ve II. Mehmed 865/1460-1 yıllarında burayı İsmail Beg'den alacaktı.⁸⁶ İsmail Beg sanat ve bilimle ilgilenen biriydi ve İslam üzerine yazılmış Türkçe didaktik bir eser olan *Hulviyat-ı Sultanî*'nin yazarı olarak bilinirdi.⁸⁷ İsmail Beg'in sarayında, temel öğrenimini Semerkant'ta tamamlamış olan Fethullah Şirvanî'yi⁸⁸ ve Acem'de eğitimini tamamladıktan sonra Kastamonu'ya gelen, İsmail Bey'in kendisini büyük bir hürmetle karşıladığı Seyyid Ali el-Acemî'yi görüyoruz. Bu sıralarda Seyyid Ali el-Acemî daha güçlü olan Osmanlı Beyliği sarayına geçti; II. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında, onun huzurunda diğer âlimlerle ilmî meseleleri tartışma imkânı da buldu.⁸⁹ Tebrizli bir hekim olan Mevlana Kemaleddin ise Kastamonu'yu II. Mehmed bu emirliği fethettikten hemen sonra terk etmişti. Ardından da İstanbul'a giderek Mahmud Paşa Pazarı'nda bir muayenehane açmıştır. Orada kısa sürede tanınan ve iyi paralar kazanan bir hekim olduğundan kendisine İstanbul'da bir ev satın alabildi. II. Mehmed çok kereler Mevlana Kemaleddin'in saray hekimi olmasını istemiş ancak o reddetmişti. II. Mehmed'in halefi II. Bayezid döneminde ise saray hekimliği makamını ilk kabul eden kişi, Mevlana Kemaleddin'in Ahî Can ya da Ahî Çelebi olarak bilinen oğlu Mahmud'dur.⁹⁰ II. Mehmed'in son dönem saray şairlerinden daha önce adı geçen Hamidî de geçici olarak Kastamonu'da kalmıştır. Bu bilgiyi, 865/1400-1 yılında saltanatının son döneminde olan Emir İsmail'e yazılan bir methiyeden⁹¹ öğreniyoruz. Aynı yıl onu Sadrazam Mahmud Paşa'ya kaside biçiminde bir methiye yazdığı Bursa'da buluyoruz.⁹² Hamidî, on beş yıldan fazla bir süre Mehmed'in saray şairi olmuş ve 881/1476-7'de yeteneksizliği sebebiyle Bursa'ya sürgüne gönderilmişti.⁹³ Ölüm yılı bilinmemektedir.

Hamidî'nin genç bir çağdaşı ve tıpkı onun gibi bir şair olan Kabulî ile 1472'de⁹⁴ Amasya'da, Şehzade Bayezid'in sarayında karşılaşılıyor. Kabulî, İstanbul'da sultana

⁸⁴ Ahdî 173b.

⁸⁵ Ahdî 140a/141b

⁸⁶ J.H. Mordtmann *IA V*'de, 1074. Babinger, *Mehmed*, 203-35

⁸⁷ Rieu, *Turkish Manuscripts*, 11 ve sonrası.

⁸⁸ TKZ 64/Mecdî 125.

⁸⁹ TKZ 61/ Mecdî 121. 860/1455-6 yılında öldü.

⁹⁰ TKZ 274, babadan sadece oğlu ile bağlantılı olarak bahsedilmektedir. Mecdî 422, babaya ve Mehmed adını verdiği oğula ayrı bölümler ayırmıştır.

⁹¹ Hamidî 317-21.

⁹² a.g.e. 284-86. Mahmud Paşa 1453 yılında Sadrazam olmuş ve 1474 yılında idam edilmiştir. Bk. Babinger, *Mehmed*, 118, 355.

⁹³ Hamidî, "Mukaddime", 14-27.

⁹⁴ Aynı yıl Ali Kuşçu, Rum'a geldi, bunun üzerine Kabulî bir şiir sundu; bk. 266.

saygısını sunmak üzere Amasya'ya geldiği yılda (1471/2?) sultan için bir kaside kaleme almıştı.⁹⁵ Ancak Ertaylan'ın muhtemelen haklı bir şekilde varsaydığı gibi,⁹⁶ görev gereği babasını bu yabancı şairin gelişi konusunda bilgilendirmiş olması gereken şehzadenin onayı olmadan Kabulî bu kasideyi göndermemişti. Kabulî'nin İstanbul'a yapacağı yolculuk kısa süre içerisinde gerçekleşecekti. Kabulî, 880/1475-6 yılında, yine aynı yıl İstanbul'da Giyas-ı İsfahanî tarafından istinsah edilen ve II. Mehmed'e atfedilen Farsça divanını tamamlamıştı. Kabulî o sırada 39 yaşındaydı⁹⁷ ve ölümüyle ilgili olarak Hamidî'nin düştüğü tarihten bildiğimiz üzere üç yıl sonra vefat etti.⁹⁸

Şimdiye kadar söylenenlerde yabancı diyarlardan gelen bu şairlerin meziyetlerini daha en baştan kanıtlamak zorunda oldukları sultanlara, şehzadelere veya makam sahiplerine kendilerini tanıtmak için nasıl hareket ettikleri gösterildi. Bu şairler tıpkı Amasya'da Kabulî ve Şehzade Bayezid arasındaki durum gibi padişahlara, şehzadelere veya ileri gelenlere, bu kişilerin beğenmeleri hâlinde şairleri doğrudan yüz yüze bir görüşmeye götürebilecek methiyelerini gönderirdi.⁹⁹ Ekabirin dikkatini çekmek ve buna bağlı maddi kazançlara erişmek kesinlikle kolay değildi, ayrıca rakiplere karşı kendini koruyabilmek için sürekli çaba sarf etmek gerekiyordu. Gezgin şairlerin bir kısmı tıpkı yerli şairlerde olduğu gibi hayatlarını bir ana meslek olarak şiir sanatıyla değil başka şekillerde kazanacaklardı. Eminî Semerkandî, Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından (1520) kısa bir süre sonra Mekke'den İstanbul'a gelip sultanın cülusu için Farsça bir kaside kaleme almış, karşılığında Sadrazam İbrahim Paşa'dan¹⁰⁰ şaire üç bin akçe ihsan edilmişti. Eminî bu para ile ticaret yapmaya başlamıştı. Bu girişim konusunda Kazvinî, Eminî'nin kâr getirmeyen bir ticaretle uğraşan kişilerden olmaması dileğinde bulundu.¹⁰¹ Muhtemelen fakir ve dindar bir adam olan Eminî için uzun vadede sarayın hizmetinde kalmak istememesi onun dindarlığının bir neticesi de olabilir.

Tıpkı şairler gibi âlimler de bilgi ve becerilerini kanıtlamak zorundaydılar. Şair, âlim ve hattat Şah Kasım b. Şeyh Mahdumî, Sultan Selim tarafından, nedimi şair ve âlim Halimî'nin tavsiyesi üzerine, Tebriz'den İstanbul'a getirildi.¹⁰² Bir gün padişah, aynen babası gibi beliğ ve bilgili olup olmadığını anlamak için onu bir araya gelmiş bir topluluğun önünde (âlimlerin önünde?) imtihan etmişti.¹⁰³ Bunun üzerine Şah Kasım, ezbere bildiği bazı Kur'an ayetlerini tereddüde düşmeden yorumlamış¹⁰⁴ ve hitabeti sultanı o kadar etkilemişti ki, sultan onu kadı, vaiz ya da müderrislik gibi bir mevkie atamadan doğrudan maaşa bağlamıştı.¹⁰⁵ Şah Kasım bir şair olarak da kendini göstermişti. Aile dostu Âşık Çelebi'ye göre 946/1539-40'ta vefat

⁹⁵ Kabulî 99.

⁹⁶ a.g.e., "Mukaddime", 17.

⁹⁷ a.g.e. 350 ve "Mukaddime" 8.

⁹⁸ Hamidî 340. Kabulî, "Mukaddime" 20.

⁹⁹ Kabulî 111-14.

¹⁰⁰ Gökbilgin İA V, 909'a göre 1523'te Sadrazam oldu.

¹⁰¹ Kazvinî 406/7 şiirde geçtiği şekliyle.

¹⁰² Sohrweide, *Schiiten Anatoliens*, 143 ve not 304.

¹⁰³ Bir müderris pozisyonuna başvuruların gireceği sınavlar hakkında genel bilgi için bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 63. Ali Minik 49.

¹⁰⁴ Âşık Çelebi 234a; Mecdî (TKZ anlatısına ek olarak) 455.

¹⁰⁵ Âşık Çelebi a.g.e.; TKZ 289/ Mecdî 454.

etmiştir.¹⁰⁶

Şah Kasım'a benzer şekilde, Osmanlı tarafında ekseriya Acem'deki eğitim günlerinden tanıdık dostları ve hâimleri olan, durumu elverişli başka kimseler de vardı. Makamlarının gücü dolayısıyla himayesindekileri padişaha tavsiye ederek bir mevki veya gelir elde etmelerine yardımcı olma imkânına sahip devlet adamları, bu şair ve âlimler için büyük birer nimetti. İleride kazasker olacak ancak bu esnada Bursa kadısı olan ve Sirac-ı Hatib'i İran ve Maverâ-ünnehir'deki öğrencilik yıllarından tanıyan Alaeddin Ali (b. Yusuf b. Şemseddin el-) Fenarî,¹⁰⁷ Sirac-ı Hatib'i II. Mehmed'e tavsiye etmiş ve sultan da Sirac-ı Hatib'in bir vaaz icrasını sınama amaçlı dinledikten sonra onu İstanbul Fatih Cami vaizliğine atamıştır.¹⁰⁸ En parlak günlerini II. Bayezid döneminde yaşayan çok yönlü bir âlim olan Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi (1456-1516) özellikle Doğu'dan gelen bilginlerin ve edebiyatçıların hâmisi olarak olağanüstü bir rol oynamıştı. Müeyyedzade, Amasyalıydı ve Bayezid'in Amasya'daki şehzadelik döneminde onun bir arkadaşıydı. II. Mehmed, görünüşe bakılırsa Müeyyedzade, şehzadeyi safahata düşkün bir hayat tarzına sürüklediği için hakkında idam kararı çıkartmıştır ama Bayezid tam zamanında kaçması için ona para ve at vererek yardım etmiştir.¹⁰⁹ Müeyyedzade, Halep'te kısa bir süre kaldıktan sonra Acem'e gitti ve Şiraz'da o zamanların ünlü âlimi Mevlana Celaluddin Devvanî'nin (ö. 908/1502-3) yanında uzun yıllar tahsil gördü.¹¹⁰ Kendisi ancak 1483 yılında, yani Bayezid'in cülusundan sonra, ileride en yüksek makamlara yükselip 907/1501-2 yılında kazasker olacağı Rum'a geri dönebilmiştir.¹¹¹ Sürgün yıllarında çeşitli yardımlar görmüş olduğu Acem'deki eğitim döneminin hatırasıyla medresedeki arkadaşlarına veya Devvanî'nin talebelerine Osmanlı İmparatorluğu'nun yolunu açmıştır. Böylece Devvanî'nin damadı olan ve Muzaffer Damadî¹¹² olarak da bilinen Muzaffereddin Ali Şirazî İstanbul'a geldiğinde Müeyyedzade onu saygıdeğer bir şekilde karşılayıp sultana tanıtmıştı. Bu tavsiye sayesinde sultan, Muzaffereddin Ali'yi önce Mustafa Paşa Medresesi'ne sonra ise Fatih Cami'nin sekiz medresesinden birine müderris olarak atamıştır. Muzaffer Ali ilerleyen dönemde kör olmuş ve 922/1516-7 yılında Bursa'da vefat etmiştir.¹¹³ Muzaffer Ali'nin oğlu şeyh Fethullah

¹⁰⁶ Âşık Çelebi 324b. TKZ 289'a göre 948/1541-2'de veya Mecdî 455'e göre 949/1542-3'te öldü. Mustakimzade 699'da yanlış olarak 990(!)/1572-3 yılı verilir; ayrıca Habib 74 ve Huart, *Calligraphes*, 99 da 909/1503-4 yılını verir. Âşık Çelebi 324a/b'de Şah Kasım'ın bitmemiş tarih eseri olan *Tevarih-i al-i Osman* eserinin Sultan Süleyman ile ilgili açılış cümlelerini alıntılar; ayrıca TKZ 289/Mecdî 454/5. Ayrıca bk. 295.

¹⁰⁷ Onun hakkında bk. TKZ 116-20/Mecdî 199-204; Sadeddin II 501-3. Vefat tarihi 901/1494-6 ya da 903/1497-8 yılıdır. Ayrıca bk. Babinger, *Mehmed*, 529.

¹⁰⁸ Bk. 297 ve oradaki kaynak.

¹⁰⁹ Sefih yaşam tarzı dolayısıyla, Abdulvasi isimli başka biri daha sonra Bayezid sultan olduğu zaman ondan kaçmak zorunda kalacaktı. Bk. 268, not 36.

¹¹⁰ Bk. Browne III, 444; EI I, 973; ayrıca Roemer, *Staatschreiben*, 195, not. 1. Caskel, *Mahdî des 15. Jahrhunderts*, 70'e göre, hayatının son demlerinde Şii olmuştur. Aubin, *Notables*, 19'da öğrencilerinin daha sonra hem Şii hem de Sünni tarikine girdiklerine dikkat çekilir.

¹¹¹ Müeyyedzade'nin hayatı hakkında bk. Gökbilgin'in IA VIII, 786-90'deki ayrıntılı makalesi; ayrıca Gibb II 29-31. Kissling, *Chalvetijje* isimli eserinde, "Abdurrahman Efendi diye biri" (244, *Amasya Tarihi* III, 231'e dayanarak) ile "ölüme mahkum edilen âlim" (245, TKZ 191, not 1'e dayanarak) burada ele alınan kazasker ile aynı kişi olduğunu fark etmemiştir.

¹¹² Sadeddin II 572.

¹¹³ TKZ 215/Mecdî 340; Sadeddin II, 572.

ise 920/1514-6 yılında genç bir yaşta Bursa'da vebadan¹¹⁴ ölmüştür. Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel Tebrizî (ö. 963/1555-6) babasının Müeyyedzade ile tanışıklığı sayesinde Ali Şirazî gibi destek görmüştür. Bu durum sayesinde İstanbul kadılığına dek yükselen Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel Tebrizî aynı zamanda fasih bir üsluba sahip bir şair ve hattattı. Kendisi Saçlı Emir olarak da tanınırdı.¹¹⁵ Onunla benzer sebepten aynı lakabı almış olan Şeyh Osman'ın (ö. 1595) bildirdiğine göre Muhyiddin Mehmed, görünüşe bakılırsa İran seyitlerinin (sādāt-ı A'cām) geleneğini müteakip uzun saç bıraktığından dolayı bu lakapla anılır olmuştu.¹¹⁶ Devvanî'nin bir diğer talebesi, bu yazıda da adı birçok defa geçen Şah Muhammed Kazvinî'ydi. Kazvinî henüz Mekke'deyken Müeyyedzade, II. Bayezid'e kendisinden övgüyle bahsetmiş ve böylece Müeyyedzade'nin himayesinden dolayı olarak yararlanmıştı.¹¹⁷

Sultan Süleyman zamanında bir hâmi olarak Kazasker Kadrî Efendi ile karşılaşıyoruz.¹¹⁸ Burada bizi ilgilendiren şey, Kadrî Efendi'nin 1535-1536 yıllarında sultanın maiyetinde İran seferi sırasında Tebriz'e geldiğinde burada tanıştığı Hamedanlı¹¹⁹ şair ve münşî Sehabî ile olan dostluğudur. Kadrî Efendi onun entelektüel meziyetlerine değer vererek düşman toprağında onunla ilişkisini sürdürmüştür. Osmanlı birlikleri geri çekildiğinde Sehabî, Kadrî Efendi'nin birlikte Rum'a gitme teklifini kabul etmiştir.¹²⁰ Dönüşte Kazasker Kadrî Efendi kendisine bir maaş bağlamış¹²¹ ve onu Gazalî'nin *Kimya-i Saadet*'ini Türkçeye tercüme etmekle görevlendirecek¹²² olan sultana takdim etmiştir. Sehabî, Şiiliğe yakın duran Nurbahşiye¹²³ tarikatının bir üyesiydi; 971/1563-4 yılında vefat etmiştir.¹²⁴

Horasanlı Basirî'nin İstanbul'a adım atmasını, Osmanlılar ile olan değil de İran'ın ekabiri ve büyük âlimleri ile olan iyi ilişkileri kolaylaştırmıştır. Hakkında aktarılanlara göre Basirî, Camî ve Ali Şir Nevaî'den tavsiye mektupları almakla birlikte onların eserlerini ve gazellerini de yanında getirmişti.¹²⁵ Âşık Çelebi'nin sözlerine göre Basirî, Herat'ta o kadar saygın bir şairdi ki Ali Şir'in *Mecalisü'n-nefais*'inde kendisinden söz edilmekteydi.¹²⁶ Âşık Çelebi'nin bu sözleri onun *Mecalis*'in Kazvinî tarafından hazırlanmış Farsça versiyonundan haberdar olduğunu düşündürmektedir çünkü bu eserin benim kullandığım Çağatayca nüshasında ve aynı şekilde Fahri Heratî tarafından hazırlanan *Mecalis*'in Farsça tercümesi *Letaifname*'de de Basirî adı ile

¹¹⁴ Kazvinî 389.

¹¹⁵ TKZ 305/Mecdî 482. Göyünç, *Ruûs*, 20-21'deki bir atama kaydında ondan bahsedilir.

¹¹⁶ Bk. Ataî 463 ve *Tarikatname*, Staatsbibliothek el yazmaları, Marburg, Ms. or. oct. 2772, varak 1b. Ayrıca Gölpinarlı, *Melâmilik*, 68'de şeyhin adı Haşimi Seyyit Osman'dır.

¹¹⁷ TKZ 216/Mecdî 341; Sadeddin 573.

¹¹⁸ Kadri Efendi hakkında Âşık Çelebi 292a-97a'ya göre, 985/1551'de ölmüştür (varak 293b). TKZ 283'de Kadri Çelebi Abdulkadir olarak geçer; Mecdî 441-43'te ölüm yılı olarak 955/1548'i verir. Bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 64 ve 119, not 1.

¹¹⁹ Âşık Çelebi 193b; Kınalızade 122b; Riyazî 60a. Ahdî 161a'ya göre Dergüzin'den.

¹²⁰ Burada 199. nottaki gibi, Ahdî sadece onun Rum'a gittiğini belirtir.

¹²¹ Ahdî 161a/b

¹²² Âşık Çelebi 194a'ya göre, 970/1562-3 tarihine kadar tercüme yapmamıştır. Kınalızade 123a; ayrıca a.g.e. Ahdî.

¹²³ Bk. EI III, 1038-39.

¹²⁴ Âşık Çelebi 193b.

¹²⁵ Latifî 47a/Rescher 75; Latifî'ye göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Nevaî'nin divanı ilk kez onun tarafından tanıtılmıştır. Âşık Çelebi 70b; Kınalızade 68a; Riyazî 29b'ye göre Bağdat'tan gelmiştir. — Basirî'nin yanında getirdiği gazellerin Ahmed Paşa (ö. 1497) üzerinde etkisi sorusu için bk. Gibb II 48, not 2 ve 365; ayrıca Köprülü İA I, 191.

¹²⁶ Âşık Çelebi 70b; ayrıca Kınalızade 68a ve Gibb II, 365.

nadiren karşılaştım. Ama o muhtemelen Kazvinî'nin tercümesine yapılan ve şair hakkında çok az şey öğrenebileceğimiz zeylde¹²⁷ yer almaktadır. Sehî'nin aktardığı üzere¹²⁸ Basirî, İstanbul'da Şehzade Uğurluoğlu Göde Ahmed'e ulaşmıştı ya da onun hizmetindeydi.¹²⁹ II. Mehmed'in torunu ve II. Bayezid'in damadı olan — ki Bayezid aynı zamanda onun dayısıydı da — Göde Ahmed, İran'daki Akkoyunlu tahtını elinde bulundurduğu 1496'dan sonraki kısa dönem dışında hayatını Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirmiştir. İran'daki bu macera 1497'de Göde Ahmed'in yaşamına mal olmuştur.¹³⁰ Göde Ahmed'in ayrılışı ve vefatından sonra Basirî, tıpkı Müeyyedzade gibi âlim ve şairlerin patronu olan İskender Çelebi'nin¹³¹ gözdesi olmuştur. Aşağıdaki anekdottan da anlaşılacağı üzere Basirî muzip bir adamdı. Bir Acem olarak, Şii "sapkınlığı"na meyletmekle ve Muaviye'den nefret etmekle itham ediliyordu. İskender Çelebi bir gün ona her ikisinin de "şâhib-i hazret-i resâlet-penâhî ve kâtib-i vehy-i ilâhî sahibi" olmasına karşılık neden Ali'yi severken Muaviye'yi sevmediğini sordu. Bunun üzerine şair lafını bilir bir şekilde, İskender Çelebi defterdar, Abdusselam da defterdar, ikisini de sevmeli miyim, diye cevap verdi.¹³² Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarının ilk döneminde her iki defterdar da bu makama sahipti.¹³³ Bu tam da Şii Safeviler ile Sünni Osmanlılar arasında düşmanlığın yıllardır hüküm sürdüğü bir döneme denk gelmekteydi. Ancak Basirî'nin cevabından da anlaşılana Şii eğilimi onun için bir tehlike arz etmemiş gibi görünüyor. Basirî 941/1534-5 yılında,¹³⁴ yaklaşık yetmiş yaşındayken ölmüştür. Kendisinin ölümü, hâmisî İskender Çelebi'nin dönemin sadrazamı İbrahim Paşa'nın İran seferi sırasında Bağdat'taki girişimi üzerine 8 Ramazan 941 (13 Mart 1535) tarihinde idam edilişi ile aynı zamana denk gelmektedir.¹³⁵

Timurlu Emiri Ebu Said (1427-1469) sarayında Mevlana Kutbeddin gibi önemli bir şahsiyet, siyasi bir firari olarak İstanbul'a geldiğinde, herhangi bir özel bağlantı veya tavsiye mektubu olmaksızın padişahın sarayında onurlandırılmıştır. Hekim olarak ilmine ve bilgisine değer veren II. Mehmed ona iyi bir maaş bağlamıştı.¹³⁶ Mecdî'nin dediği şekliyle Kutbeddin Ahmed,¹³⁷ Osmanlı Devleti'ne göç eden¹³⁸ ve Farsça kaynaklarda da sözü edilen az sayıda âlim ve şairden biridir. Handemir, Ebu Said'in saygın hekimi ve saray mensubu Kutbeddin en-Nesafî'nin bir süre Timurlu sarayında mühürdar¹³⁹ olarak çalıştığını bildirir. Osmanlı

¹²⁷ Kazvinî 381.

¹²⁸ Âşık Çelebi 70b (Uğurlu Sultân Ahmed olarak geçer), bk. Kınalızade 68a.

¹²⁹ Sehî 116'da Uğurluoğlu Sultân Mehmed olarak geçer; baba ve oğlu karıştırmıştır. Uğurlu Mehmed (ö. 1477), Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğludur ve 1474 yılında daha sonra kendisini kızı Gevher ile evlendirecek olan II. Mehmed'in sarayına kaçmıştır. Göde Ahmed bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Bk. Yınanç İA I, 261; Gökbilgin, *Akkoyunlu Ümerâsi*, 36-37.

¹³⁰ Yınanç a.g.e; ayrıca Gökbilgin a.g.e 37. — Âşık Çelebi (70b ve ona dayanarak Kınalızade 68a) aynı zamanda Basirî'nin Müeyyedzade kazaskerken Rum'a geldiğini söylerken kendisiyle çelişir, çünkü Müeyyedzade bu makama 907/1501-2'den önce ulaşmamıştır.

¹³¹ Âşık Çelebi 70b; ayrıca Kınalızade 68a. İskender Çelebi'nin bahçesi için bk. Erdoğan, *İstanbul Bahçeleri*, 156-58.

¹³² Âşık Çelebi 71a, satır 24.

¹³³ SO I, 345, ve III, 337. Abdusselam, defterdârlık görevini 932/1525-6 yılında bırakmıştır.

¹³⁴ Âşık Çelebi 71b; Riyazî 30a; Gibb II, 365. Latifi 47a, derkenarda.

¹³⁵ Gökbilgin İA V, 913.

¹³⁶ TKZ 142/Mecdî 235; Sadeddin II, 516.

¹³⁷ TKZ'ye ek olarak Mecdî a.g.y. Ayrıca bk. Babinger, *Mehmed*, 492.

¹³⁸ 903/1497-8 yılında İstanbul'da ölmüştür. Bk. Sadeddin II, 517; Mecdî 236.

¹³⁹ Handemir IV, 107.

tezkirecileri onu Acem şahlarının veziri olarak tanıtmışlar ve bu da Babinger'in onu itibarlı bir vezir ailesinin çocuğu olarak tasvir etmesine yol açmıştır;¹⁴⁰ doğrusu ise onun saygın bir hekim ailesinden geldiğidir. Onun babası, Handemir'in Mevlana Kutbeddin'den bağımsız olarak Uluğ Beg (ö. 1449) zamanının¹⁴¹ tanınmış ve eğitimli bir hekimi olarak bahsettiği Hekim Nefisi Kirmani¹⁴² olmalıdır.

Sadece yüksek rütbeli şahsiyetler değil, aynı zamanda, iyi eğitimli oldukları müddetçe itibarlı ailelerin üyeleri de Osmanlı İmparatorluğu'nda hoş karşılanan konuklardı. Sultan Selim'in vefatından kısa bir süre önce, 926/1519-20 yıllarında, Semerkant'tan Rum'a gelen ve ünlü bir ailenin¹⁴³ genç bir mensubu olan âlim ve şair Şeyh Abdullah Şebistarî, padişah tarafından saygın bir şekilde ağırlandı ve hayatını idame ettirebileceği ihtiyaçları karşılandı.¹⁴⁴ Hatta Kazvinî bu genç adama olan saygısından ötürü sultanın onu ayakta karşıladığını iddia eder.¹⁴⁵ Şebistarî, Selim'in halefi olan Sultan Süleyman'ın¹⁴⁶ tahta çıkışından sonra, daha doğrusu uğruna bir Farsça kaside sunduğu¹⁴⁷ Rodos adasının 1522'deki fethinden sonra vefat etmiştir; mahlası Niyazi'ydi.¹⁴⁸

Zaman zaman İran'dan gelen âlimlerin makam ve itibar sahibi olduktan sonra, aşağıdaki durumlarda olduğu gibi, özgüvenlerinin kırıldığını hissettikleri zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nu terk ettikleri de oldu. Alaeddin Tusî aslında sultanların kendisine olan ilgisizliğinden pek de şikâyet edemezdi ancak yine de orada bir kereliğine kendini dezavantajlı bir konumda hissettiğinden ülkeyi terk etmiştir. Alaeddin Tusî, İran'da eğitim gördükten sonra II. Murad (1421-1451) tarafından iyi karşılandığı Rum'a gelmiş ve Bursa'da I. Mehmed'in medresesine müderris olarak yerleştirilmişti. II. Mehmed 1453'te fethedilen İstanbul'da Alaeddin Tusî'ye bir müderrislik verdi ve Eyüp'ün kuzeybatısında bulunan ve ona verildikten sonra Müderrisköy olarak anılan bir köyü ona bağışladı. Sultan bir defasında Mahmud Paşa eşliğinde onun dersine katıldığında, ondan o kadar etkilendi ki Tusî'ye 10 bin akçe ile bir hilat ve her bir öğrencisine 500 akçe ihsan etti. Tusî daha sonra Edirne'de II. Murad'ın medresesinde müderrislik yaptı. Bütün bu lütuflara rağmen Tusî, sultanın Mevlana Hocazade'nin¹⁴⁹ ilmî bir risalesini kendisinininkine tercih etmesini kaldıramadı. Hocazade her iki âlimin de risaleleri karşılığında aldıkları 1000 akçeye ek olarak bir de hilat elde etmişti. Bunun üzerine Tusî, Rum'dan ayrılmış, Tebriz üzerinden Maverâünnehir'e gitmiş ve

¹⁴⁰ TKZ 142/ Mecdî 235; Sadeddin II, 516; Babinger, *Mehmed*, 492. Elbette sultanın sarayında kendisini vezir olarak nitelemiş olabilir.

¹⁴¹ Handemir IV, 35. Babinger a.g.y.'e göre, babası Hekim-i Kirmani, Uzun Hasan tarafından infaz edilmiştir.

¹⁴² TKZ'ye ek olarak Mecdî 235. Sadeddin II, 516'da Mevlânâ Nefiseddin el-Kirmânî olarak geçer.

¹⁴³ Kazvinî 366'ya göre onun atası *Gülşen-i Raz'*ın yazarı Şeyh Mahmud Şebistari idi (bk. Browne IV, 37); Mecdî 456'ya (TKZ'ye ek) göre, 1511'de oğullarından biriyle Şahkulu isyancıları tarafından öldürülen Şeyh İbrahim Şebistari'nin oğluydu (bk. Sohrweide, *Schiiten Anatoliens*, 155-56). TKZ 290 onu sadece Şebistarizade olarak verir.

¹⁴⁴ Geldiği yıldan itibaren bilgi için bk. Kazvinî 367. Ayrıca TKZ 290/ Mecdî 456.

¹⁴⁵ Kazvinî 367. TKZ'de bu konu ile ilgili bilgi yoktur.

¹⁴⁶ TKZ 290/ Mecdî 456, yanlışlıkla Selim yazan (baskı hatası?) yer.

¹⁴⁷ Kazvinî 405; TKZ ve Mecdî a.g.y.

¹⁴⁸ Kazvinî 366, not 1; Mecdî 456. Kazvinî birkaç şiirinden alıntı yaparken, TKZ ve Mecdî'de onun bilimsel çalışmaları aktarılır.

¹⁴⁹ O, zamanının en önemli müderrislerinden biriydi ve 893/1487 yılında vefat etti. Bk. TKZ 87/Mecdî 158.

Semerkant'ta 7 Ramazan 887'de (20 Ekim 1482) vefat etmiştir.¹⁵⁰ Tusî bir âlim olarak "yanılmazlık iddiası" konusunda pek yalnız değildi. Meşhur Şeyhülislam ve müftü Kemalpaşazade (ö. 1543) onun için Sultan Süleyman'dan ölüm cezası talep etmişti çünkü bu kişi, kendisinin fıkıh eserinden bir pasajı, imtihan için hazırladığı yazıda çürütmüştü.¹⁵¹ Âlimler şimdi olduğu gibi geçmişte de muhtemelen mizaçlarına göre bu tarz kötülöklere maruz kalmışlardır; ayrıca bizi ilgilendiren döneme dönecek olursak sadece âlimler değil, devletin diğer ileri gelenleri de, örneğin, şairlerin kendilerini övgüden başka bir şeyle anmalarını kabul edilmez buluyorlardı. Esprili bir dizeye iliştilmiş bir eleştiri, yazarının hayatına mal olabilirdi.¹⁵² Muhtemelen zamanının en ünlü örneği, 1532'de Sadrazam İbrahim Paşa hakkında yazdığı alaycı dizeden dolayı sadrazamın emriyle idam edilen Figanî'nin talihsizliğidir.¹⁵³ Yukarıda çok defa bahsi geçen devlet adamı ve şair Ali Şir Nevaî de şair Bennaî'nin alaycılığını iyi karşılamamış ve bu sebeple Bennaî onun hıncından kurtulmak için kaçmıştır.

Muslihuddin Larî'nin¹⁵⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine sırt çevirmek için Alaeddin Tusî'den muhtemelen daha fazla geçerli nedeni vardı. İran'daki eğitiminden sonra Larî ilk önce Hindistan'a gitmişti. Kendisi orada, Baburlu sultanı Humayun'un hocası olmuştur; Humayun'un 1556 yılında ölümünden sonraki siyasi huzursuzluklar nedeniyle Mekke'ye hacca gitmiştir. Larî burada kısa bir süre kalmış olmalı, çünkü 964/1556-7 yılında (büyük olasılıkla 1557) onu Halep'te bir tüccar olarak görüyoruz.¹⁵⁵ Bundan kısa bir süre sonra da İstanbul'a gitmiş olmalı. İstanbul'da ulema ile çeşitli konular üzerine tartışmalarda bulunmuş ve Ebussuud ile bir araya geldiğinde "onun önünde kendini küçük ve bütünüyle önemsiz" hissetmişti.¹⁵⁶ Yine de Ebussuud ona günlük 50 akçelik bir müderrislik verdiğine göre ilmini çok da az bulmadığı anlaşılabilir. Ancak Larî maaşı kabul etmek için Ali ile konuşmaya tenezzül etmemişti. Ali'nin aktardığına göre, bazıları Ebussuud'un Larî'yi (sadece) 50 akçelik bir medreseye atayarak ona karşı sözünü (ğadr, görev ihlali) tutmamış olduğunu iddia ediyordu.¹⁵⁷ Onlara göre Larî'nin memnuniyetsizliğinin sebebi buydu. Larî sebebi ne olursa olsun İstanbul'u terk edip doğuya doğru yola çıkmıştı. Kendisi mezhep olarak ilk başta Şafi sonradan da Hanefi olduğu için Şii İran'a yerleşmeyi çok da düşünmemiş olmalıdır.¹⁵⁸ Bu nedenle, Amed'de ikamet eden Diyarbakır Eyaleti valisi İskender Paşa'nın kendisine gösterdiği kolaylık ona hoş gelmiş olacaktır. İskender Paşa onu önce kendisi ve oğlu için hoca olarak görevlendirmiş ve 967/1559-60¹⁵⁹ yılında Amed'de Hüsrev Paşa Medresesi'ne müderris olarak atamıştır. Larî bu dönemde padişahın gelen bir ferman ile Mevali-i Rum

¹⁵⁰ TKZ 58-60/Mecdî 117-20 (120'de ölüm tarihi). Bk. Babinger, *Mehmed*, 157, 531. Acem'den gelen ve II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinde müftülük yapan Fahr-i Acem'in çağdaşıydı (a.g.e. 35 ve birçok yerde).

¹⁵¹ Ali Minik 49. "Suçlu"yu kurtarmak için padişaha değil, müftüye pek çok aracı göndermek gerekmişti.

¹⁵² Ayrıca bk. Rypka, *Bâqî*, 70.

¹⁵³ Figanî'nin hayatı hakkında bk. Karahan, *Figanî*, "Önsöz" XIII-XXIV.

¹⁵⁴ Tam adı için Ataî varak 170, satır 22; ayrıca bk. Babinger, *GOW*, 94.

¹⁵⁵ Ataî a.g.y.

¹⁵⁶ Ali Minik'in Reschers 68'deki çevirisinden.

¹⁵⁷ Ali, *KA*, 468a.

¹⁵⁸ Ataî a.g.y.

¹⁵⁹ Ataî 170.

arasına kabul edildi ve üç mülazım¹⁶⁰ alma hakkına sahip oldu, ki bu da onun yüksek rütbesinin dışarıdan da onaylandığını göstermektedir. Larî 1572’de Amed’de öldü.¹⁶¹

Şair Mir Kadri’nin yeterli ilgiyi görmediği için İstanbul’u yeniden terk etmesi münferit bir olay olmayacaktır. Mir Kadri daha sonra Halep’e yerleşmiştir. Ahdî onun başarısızlığından dolayı üzüntü duyar, çünkü ona göre Mir Kadri ilimlerde ve muamma¹⁶² sanatında çok bilgili ve İstanbul’da yaşayan Acemler ve Araplar arasında oldukça popülerdir.¹⁶³ Belki de Mir Kadri esas olarak bu çevrelerle ilişki içerisindeydi ve oranın yerli halkı tarafından çok az tanınıyordu.

İran ve Maveraünnehir kökenli göçmenlerin etnik aidiyetleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmamız dışında, Osmanlı İmparatorluğu’nda Acemlere özellikle iyi davranıldığını varsaymak için bence hiçbir neden yok gibi görünüyor. Gördüğümüz üzere, Osmanlı şairleri ve âlimleri gibi onlar da hünerlerini ve bilgilerini ispat etmek zorundaydı. Babinger’in bahsettiği,¹⁶⁴ II. Mehmed’in “Acemleri kayırması” her şeyden önce şair Lealî’nin iyi bilinen ve sık sık alıntılanan talihsizliğine dayanmaktadır. Lealî, Orta Anadolu’da bulunan Tokat’tandır ve ancak İran’daki seyahatleri sırasında edindiği iyi Farsça bilgisi nedeniyle kendine bir Acem süsü vermiştir ve Latifî’ye göre bilgisi ve entelektüel yetenekleri sayesinde de padişaha ulaşmıştır. Sultan da İstanbul Yedikule’de Kılıç Baba Tekkesi’nin, ki eskiden burası bir kiliseydi, bir zamanlar dervişi olan Lealî’yi ihya edip ona hüsnüniyetinin başka bir göstergesi olarak yardımlarda bulunmuştur. Aldatmaca ortaya çıkınca şair gözden düşmüş ve tekkeden de mahrum kalmıştır.¹⁶⁵ Sultanın sarayında başarılı olmak isteyen kişinin Acem (ya da Arap) olması gerektiğini söyleyen ünlü şiiirinde bu muameleye duyduğu kını dile getirmiştir.¹⁶⁶ Hem Sehî hem de Latifî—60 ila 80 yıl sonra—Acemlerin (II. Mehmed’in) zamanında yüksek itibara sahip olduklarını yazmalarına rağmen, Latifî, Lealî’nin hünerinden dolayı sultana erişebildiğini vurgular. Bana göre, tüm bu olaya gereğinden fazla önem verilmiş ve böylece Mehmed’in sarayındaki durum tek taraflı bir şekilde görülmüştür. Sultanın öfkelenildiği şey, muhtemelen, Lealî’nin Acem değil Rumi olması gerçeğinden daha ziyade, kendisine yönelik hilekârlığı olmalıdır. Meşhur şair Ahmed Paşa hakkında ayrıntıya girmememize rağmen, Mehmed’in Rum şairlerine de gösterdiği büyük ilgi bunu destekler. Sultan, sadrazamın seçkin bir şair olarak

¹⁶⁰ Ali, KA, 468a; Ali Minik 68 bunu şöyle ifade ediyor: Larî’ye mezun olan öğrencilerinden üç tanesini İstanbul’daki muidlik pozisyonuna önerme hakkı verilmiştir. Mülazım kavramı hakkında ayrıca bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 45.

¹⁶¹ Hayatıyla ilgili kaynaklar: Ali, KA, 468a; Ali Minik 67-9; Ataî 169-72; ayrıca bk. Babinger, GOW, 94-95, ondan Farsça bir tarih eseri olan *Mir’at el-advar*’ın yazarı olarak bahseder.

¹⁶² Bu şiir türü hakkında bk. Baysun, IA VIII, 435-38.

¹⁶³ Ahdî 199a/b.

¹⁶⁴ Babinger, *Mehmed*, 509, ayrıca bk. 317; Sirac-i Hatib’in vaiz olarak atanmasının İran’dan mı geldiği, yoksa Babinger’in düşündüğü gibi Acem olduğu için mi gerçekleştiği ispatlanmamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, onu İran’dan tanıyan Bursa kadısı, kendisini padişaha tavsiye etmiştir.

¹⁶⁵ Sehî 73, memleketi kısmında Tokat ismini vermez; Latifî 125b-126a/ Rescher 233. Ayrıca bk. Hammer-Purgstall, GOD I, 293-94; Gibb II 356; Babinger, *Mehmed*, 509; Björkman, Fundamenta II, 418’de görünüşe göre şairi 1400 civarında bir döneme yerleştirir.

¹⁶⁶ GOD a.g.y.’de tercüme edildi, Babinger a.g.y. buna dayanarak “Arap” yerine “Kürt” yazar. Lealî iki dilde şiirler yazmış ve geriye Farsça ve Türkçe birer divan bırakmıştır.

tavsiye ettiği genç Nizamî'yi Konya'dan İstanbul'a davet etmiş ancak şair yolda öldüğü¹⁶⁷ için başkente asla ulaşamamıştır. Leâlî gibi eğitimini İran'da ilerleten, Arapçanın yanı sıra Farsça da bilen ancak kendine Acem süsü vermemesine rağmen yine de sultanın yakın çevresine kabul edilen bir başka şair ve âlim, Tokatlı Melihî'ydi.¹⁶⁸ Melihî, Horasan'da kaldığı süre içinde Camî'nin talebelerinden biriyken buradan dönüşünün ardından İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra, onu Fatih Sultan Mehmed'e takdim edecek olan Ahmed Paşa'nın hocası olmuştu. Melihî içkiye çok düşkündü ve daima meyhanelerdeydi. Sultanın bizzat kendisi de onu alkole olan düşkünlüğünden vazgeçiremedi. Âşık Çelebi'nin aktardığına göre¹⁶⁹ şair, meyhaneleri ziyaret edecek parayı kazanmak için Galata'daki Yahudi doktorların oğullarına mantık öğretiyordu. II. Bayezid'in saltanat yıllarının başında ölmüştür.¹⁷⁰

İstanbul'un 1453'te fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed yeni başkentini görkemli bir hâle getirmek istediğinden eğitilmiş Müslüman dünyanın temsilcilerini İstanbul'a çekmeye fazlasıyla önem vermiş olmalıdır. Böylece, sadece kendi ülkesinin entelektüel gücünü kullanmaya değil, aynı zamanda, burada mevzubahis ettiğimiz Doğu'daki Türk-Acem coğrafyasından gelenler gibi farklı Müslüman ülkelerden şairleri, âlimleri ve sanatçıları da burada kalmak için harekete geçirmeye özen göstermiş olmalıdır. Bir Rum âlimi karşısında kendini dezavantajlı hissettiği için Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Alaeddin Tusî örneğinde gördüğümüz gibi bu olay, sultanın her durumda Acem şair ve âlimleri tercih ettiği anlamına gelmez. Sonuçta II. Mehmed'in fethedilen şehre sadece Müslümanları değil, "Latinler"i de çağırdığı bilinmektedir.¹⁷¹

Sultanı aldatmaya çalışan sadece Osmanlı şairi Leâlî değil, aynı zamanda — başka bir biçimde yapmış olsa da — Acem şairi Mailî'ydi ve bunu yapan tek kişi olarak da kalmayacaktı. Mailî, eski şairlerden birinin kasidesini kendi şiiriymiş gibi II. Bayezid'e sunmuş, ancak sultan olayın iç yüzünü görmüştü. Fakat buna rağmen Mailî bu saygısızlığından az zararla — kendisi kısmen deli olarak görülmüştür¹⁷² — kurtulmuştur. Sultan 5000 akçeyi ona kasidenin asıl yazarının divanı ve bir notla birlikte gönderdi. Bu notta, Mailî'nin kasideyi hem kelime hem de anlam açısından çalmış olduğu ve bundan böyle cihan sultanına bir kez daha benzer bir şey yapmaması gerektiği salık veriliyordu.¹⁷³

Kazvinî'nin burada Bayezid'i bir dānā (âlim) olarak tasdiklemesinin aksine, genel anlamda hükümdarlar ve makam sahibi kişiler muhtemelen edebiyattan anlayan ve onu değerlendirebilecek kişiler olarak görülmezdi. Kazvinî sultana kasidesini sunan vezirleri ise Türk oldukları için bu bilgi açısından yetersiz görür¹⁷⁴ ancak bu sözlerle sultanın da Türk olduğunu kibarca görmezden gelir. Kazvinî, konu sultanın bizzat kendisi olduğundan, çok da belirgin

¹⁶⁷ Hayatı hakkında bk. İpekten, *Nizamî*, 63-68. Birçok yaşıtı gibi, Nizamî de Acem topraklarında biraz zaman geçirmişti.

¹⁶⁸ Melihî için bk. Ergin, *Melihî*, 61-65.

¹⁶⁹ Âşık Çelebi 164a.

¹⁷⁰ Ergin a.g.e. 64.

¹⁷¹ Babinger, *Mehmed*, 120.

¹⁷² Kazvinî 248'de yazdığı gibi, Rum'da Frenk hastalığına (dāne-i frengî; Sifilis) yakalanmıştı, ama bu rahatsızlıktan öncesinde akıl sağlığını yitirmişti.

¹⁷³ Kazvinî 248.

¹⁷⁴ a.g.y.

olmayan bir eleştiriyi Fethullah Kâtib olayında da dile getirir. Fethullah Kâtib, Şah İsmail'in saygın bir kâtibi ve hattatıydı; I. Selim tarafından Tebriz'den İstanbul'a getirilmiş ve orada "kâtib-i Sulţân-ı Rûm" olmuştu. Kazvinî, Fethullah Kâtib'in mesleğinde "benzersiz" konumda ve aynı zamanda birçok şiiri ezbere bilen sempatik bir nedim olmasına rağmen rağbet görmemesinden ve görünüşe bakılırsa kolay bir hayat sürmemesinden dolayı da üzüntü duyar.¹⁷⁵ Edebiyattan anlayan ve onu tenkit de edebilenler zümresine pekâlâ ait olan şüara tezkiresi yazarları hükümdar ve makam-mevki sahiplerinin edebiyatı değerlendirmeleri konusundaki eleştirel tutumlarında muhtemelen benzer fikirdelerdi. Bu kişiler esas olarak az çok eğitilmiş ve şiirde bilgi sahibi hâmileler rolündeydi; bazı istisnalar hariç bu kişiler işin gerçek erbabı olarak sayılmıyorlardı. Âşık Çelebi'nin yukarıda bahsi geçen ve uzun dönem II. Mehmed'in saray şairi olan İsfahanlı Hamidî'de gördüğü, önemsiz bir şairden başka bir şey değildi.¹⁷⁶ Kınalızade, Rum ahalisinin ve özellikle de sultanların ve yöneticilerin Acem şiiri konusunda mahir olmadıklarını¹⁷⁷ iddia ederken—ki ona göre bu durum ilgili kişilerin Acem şairi (Fethullah) Arif'i yanlış değerlendirmelerine de sebebiyet veren bir eksikliktir—aynı zamanda Âşık Çelebi'nin Acem saray şairleri hakkındaki değerlendirmesinin arkasında yatanı da dile getirmiş oluyor.¹⁷⁸ Kınalızade'nin Türkçe iyi şiir yazmada aynı yeteneksizliği Acemlere yüklediğini de ileride göreceğiz.

Arif'in şairliği Osmanlı ve Acem edipleri tarafından çok farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Acem'den gelen eleştiriler özellikle keskindi. Bu durumun arkasında kısmen Osmanlı ve Acem sarayları arasında hüküm süren rekabet saklıydı. Rekabet büyüdükçe söz konusu kişiler de o orantıda himaye görüyordu. Arif, Sultan Süleyman tarafından şehnameci¹⁷⁹ olarak atanmıştı ve görevi Osmanlı hükümdarlarının yaptıklarını şiirleştirmekti.¹⁸⁰ Arif, sultanın emri üzerine *Şehname'sini*¹⁸¹ Farsça kaleme aldı ve hâmisine ilk numuneleri sunduğunda duyulan memnuniyet üzerine 20-30 bin beyitten oluşan bu eseri hazırlamaları için kendisine kâtipler ve nakkaşlar tayin edildi ve onlara da bir atölye kuruldu.¹⁸² Böylece, daha eser bitirilmeden, eseri ihtişamlı bir şekilde süslemek için tüm hazırlıklar yapılmıştı. Arif'in bu atölyede üretilen 69 minyatürü içeren eserinin muhteşem el yazması, Eylül 1968 tarihinde tespit edebildiğim üzere, Topkapı Sarayı (Hazine 1517) kütüphanesindedir. Bu el yazması *Şehname-i al-i Osman*'ın beşinci cildini içerir ve *Süleymanname* başlığını taşır. Bu Farsça eser Sultan Süleyman'ın başarıları hakkındadır, ancak eser Sultan henüz hayattayken sona ermektedir.¹⁸³ Arif farklı cenahlardan düşmanlar kazanmıştı. Eleştirenlerin başında memleketinde oldukça tanınmış bir şair olan ve daha önce sözünü ettiğimiz Eflatun Şirvanî

¹⁷⁵ Kazvinî 393.

¹⁷⁶ Âşık Çelebi 84b bk. Celilî maddesi.

¹⁷⁷ Kınalızade 151b: tã'ife-i Ervâm 'alâ'l-ħuşuş selâtin ve ħukkâm eşâr-i lisân-i Fârside mâhir olmayub...

¹⁷⁸ a.g.y.

¹⁷⁹ Ayrıca Şahname-gûy olarak da anılır; bk. Âşık Çelebi 231b; Ali, KA, 408b; Kınalızade 151b.

¹⁸⁰ Bk. Babinger, GOW, 163. Bu noktada II. Mehmed zamanında bu edebî türün öncülleri üzerine bk. İnalçık, *Ottoman Historiography*, 163.

¹⁸¹ Âşık Çelebi 213b; Ahdi 177a; Ali, KA, 408b; Ataî 31.

¹⁸² Bu el yazması ve Arif'in eseri hakkında daha fazla bilgi için bk. Sohrweide, *Sulaymân-nâma*. Bildiğim kadarıyla daha önce yazarın Arif olduğu bilinmiyordu.

¹⁸³ Âşık Çelebi 213b; ayrıca Ali a.g.y., ayrıca not 182.

bulunmaktadır. Eflatun Şirvanî'nin Arif ile olan rekabeti, Elkas Mirza maiyetinde birlikte geçirdikleri zamandan kaynaklanıyor olabilir. Eflatun, şehnameci makamını kendisi için talep ediyordu¹⁸⁴ ve Arif ile şiir konusunda birçok tartışma ve anlaşmazlık yaşamıştı.¹⁸⁵ Eflatun bu konuda en başından beri Arif'e sert bir şekilde düşman olması muhtemel olan Tebrizli¹⁸⁶ nakkaş Şahkulu tarafından destekleniyordu.¹⁸⁷ Şahkulu, aslında tüm bu karalamaların kendisine ait olduğunu herkesin bilmesine rağmen, Arif adı altında nahos ve kötü şiirler yazacak kadar ileri de gitmişti. Çünkü Şahkulu, Rafizi olması ve ahlaki dünya görüşü yüzünden pek çok kişinin hoşlanmadığı bir figürdü¹⁸⁸ ve faaliyetlerine yönelik olumlu bir yaklaşımı zor bulacaktı. Ancak iyi bir nakkaş olarak kabul edilmesi, görünüşe bakılırsa "Rafiziliğinin" ona zarar vermesini engellemiştir. Eflatun'un entrikalarını hoş karşılamamış olan sultan, onun Arif'e karşı düşmanlığına içerlemiştir. Ancak sonradan sultan onun davranışlarını affedip—sonuçta iyi bir şair sayılıyordu—onu Arif'in ölümünden sonra (969/1561-2) onun halefi konumuna getirdi.¹⁸⁹

Eflatun'un düşmanlıklarında talihli rakiplere yönelik belli bir kıskançlık rol oynamışsa da bunu tezkireciler için söylemek pek mümkün değildir. Arif'in sanatına ilişkin farklı değerlendirmeleri onun bir şair olarak tartışmalı bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Âşık Çelebi, şahsen tanıdığı Arif'in eserlerinden övgü ile bahsediyordu. Âşık Çelebi 60 bin dizesinin sadece 40 bininin iyi olması durumunda bile birinin hâlâ büyük bir şair sayıldığını düşünüyordu, kaldı ki ona göre hakkaniyetli kişiler bin bir çaba ile gazel yazan bir şairi dahi bir veya iki beyti muntazam olmasa da (nā-hemvār) affederdi.¹⁹⁰ Gerçi Acem şairi Ahdî, Arif'in bir şair olarak günde 10 bin (!) beyit yazabilmesini sağlayan kabiliyetini vurguluyordu ama "edā-i güftār"ının Rum'daki Acem şairlerinde bir yankı uyandırmadığını da ekliyordu, ki muhtemelen kendisi de bu konuda Âşık Çelebi ile hemfikirdi.¹⁹¹ Kınalızade'nin Arif ve hâmleri hakkındaki hükmünü daha önce belirtmiştik. Kınalızade sultan da dâhil olmak üzere ekabirin Acem şiiri konusundaki yetersiz bilgilerinin Arif'in nüktedan olduğuna ve Acem şiirinin erbapları nazarında muteber görüldüğüne inanmalarını sağladığını söyleyerek konuyla ilgili düşüncelerini açıklar; bu sebepler dolayısıyla Arif'e çok fazla ihsan verilmiş ve bu yüzden de pek çok şairin kıskançlığı tetiklenmiştir.¹⁹² Ali, Âşık Çelebi'nin Arif'in şiiri hakkındaki olumlu yorumlarına katılsa da¹⁹³ Arif'in daha sonraki halefi, adına bakılırsa Batı İran'daki Urmiye'den gelen,

¹⁸⁴ Ali, KA, 392b, burada adı ve kökeninin yer aldığı satır boş bırakılmıştır.

¹⁸⁵ Ahdî 122b.

¹⁸⁶ Âşık Çelebi 72b bk. Penahî maddesi, bu nakkaşın mahlasıdır. Ahdî 131a'da onu Beyazî mahlasıyla anar. Bk. Togan, *Miniatures*, 62'ye göre kendisi Türk'tür.

¹⁸⁷ Ali, KA, 408b.

¹⁸⁸ Âşık Çelebi 214a; onun kötü karakteri/huyuları hakkında da Ali, MH, 65. Âşık Çelebi 72b'ye göre Şahkulu Osmanlı İmparatorluğu'na Bayezid zamanında gelmiştir. Stchoukine, PT, 26'ya göre 932/1625-6 yılı altındaki kayıtlarda listelenmiştir. Âşık Çelebi 72b ve Ahdî 131b'ye göre, Sultan Süleyman döneminde nakkaşbaşydı.

¹⁸⁹ Ahdî 122b.

¹⁹⁰ Âşık Çelebi 214a.

¹⁹¹ Ahdî 177a.

¹⁹² Kınalızade 151b.

¹⁹³ Ali, KA, 408b-409a.

şehnameci Seyyid Lokman b. Hüseyin b. el-Aşurî el-Urmevi'yi¹⁹⁴ kötü bir şair olarak değerlendiren. Ona göre Sultan Süleyman döneminde Farsça şiirde istidadı olanların en iyisi, yani Arif, şehnameci olmuştu; şimdiyse tamamen kabiliyetsiz bir şair olan Lokman bu göreve gelmişti. Lokman, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın kâtipi ve mahmisiydi. Ali, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'yı (ö. 1579) II. Selim'in (1566-1574) şarap mahmurluğu sırasında aklına girip Arif yerine — Eflatun'u göz ardı ederek¹⁹⁵ — “bu cahil”i (Lokman) kendisine tayin ettirmesi ile suçlamaktan çekinmez. Ona göre yirmi yıldır bu görevi sürdüren Lokman, Müslümanların parasını israf ediyordu; bir grup nakkaş ve kâtip onun kapısını mesken edinmişti. Ali, Lokman'ın âcizliğine bir örnek olarak onun lezîz'in deñiz ile kafiyeli olduğu bir beytinin devrin yazar-çizerleri arasında meşhur olduğu bilgisini verir ve Lokman'ın Farsçada zâl olmadığını muhtemelen işittiğini ve bu yüzden bunu zâ ile karşılayarak deñiz kafiyesini kurduğunu içineleyici bir şekilde ekler.¹⁹⁶

Gördüğümüz gibi, Acem münekkitler Arif'in ifade biçimini onaylamıyorlardı. Bu tür kullanımlar Rum'da (kullanılan Farsçada) daha mı yaygındı acaba? Aynı şekilde poetik üsluplarını Farsça şiire göre düzenleyen Osmanlı şairleri de şöhret kazanamamıştır. Buna bir örnek, Latîfî'nin çağdaşı İstanbullu Keşfî'dir. Keşfî gazellerini Acem şairlerinin gazellerine benzettiği ve böylelikle İstanbul şairlerinin üslubundan uzaklaştığı için hemşehrileri arasında tanınırlık kazanmamıştı.¹⁹⁷

Farsçanın sadece bir edebiyat dili olmayıp aynı zamanda geniş halk çevrelerinde de gündelik dil olduğu İran ve Maverâünnehir'in aksine¹⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe hâkim dildi ve Farsça bilgisi sadece eğitimli kesim arasında yaygındı. Farsça ve Arapça unsurlar barındırıyor olsalar da şiirlerin büyük bir bölümü Türkçe kaleme alınmıştır. Bu durumda Doğu'daki Acem-Türk coğrafyasından gelen şairler Türkçe şiir yazmayı denemişler midir ve tezkireciler onların bu çabalarını nasıl değerlendirmiştir? Kabulî aralarında II. Mehmed'in şiirine gönderme yaptığı ve Ahmed Paşa'nın şiirine yazmış olduğu bir nazirenin de bulunduğu¹⁹⁹ bazı Türkçe şiirler kaleme almıştır. Çağdaşı Hamidî'nin divanı daha fazla Türkçe şiir içermektedir.²⁰⁰ Fakat onların ana eserleri Farsça şiirlerden oluşur. Hamidî'nin Bursa'da doğan oğlu Celilî, yani sonraki nesil, şiirlerini ağırlıklı olarak Türkçe yazacak kadar Osmanlılaşmıştı.²⁰¹ Ancak bununla birlikte Celilî Acem tarzında (libās-ı 'acemâne) giyinmeyi sürdürerek²⁰² İran'a

¹⁹⁴ Ayrıca Babinger, GOW, 164-67.

¹⁹⁵ Lokman, Muharrem 977 sonunda (Temmuz ortası 1569) Eflatun'un halefi olarak şehnameciliğe atandı. Bk. Ahmed Tevhid, *Hünernâme*, 107. Babinger, GOW, 164'e göre Şevval 976 (Mart-Nisan 1569) gibi erken bir tarihte göreve başlamıştır.

¹⁹⁶ Ali, 592a/b. Babinger a.g.e. 165-56'da yazıldığı gibi Ali'nin onu tanımış olması söz konusu olamaz.

¹⁹⁷ Latîfî 122b/Rescher 227. Keşfî her şeyden önce bir methiye yazarıydı. Farsça ve Türkçe bir divanı vardır.

¹⁹⁸ Köprülü bu sebebi haklı bir şekilde Maverâünnehir'deki (ve muhtemelen İran'daki) Acem nüfusunun sayısal üstünlüğüyle ilişkilendirir. Eckmann, *Fundamenta II*, 326'dan alıntılanmıştır.

¹⁹⁹ Kabulî 105, 107, 352-55.

²⁰⁰ Hamidî 279-82, 355, 425-27, 467-70 vd.

²⁰¹ Kadı olan ve Harratzade İbrahim Çelebi olarak da tanınan Edirneli Cevrî'nin durumuna benziyor. Babasının I. Selim ile birlikte Acem'den geldiği söylenmektedir. Bk. Âşık Çelebi 88b; Kınalızade 82a; Riyazî 36b. Bu kaynaklara göre Cevrî 994/1585-6 yılında ölmüştür.

²⁰² Âşık Çelebi 84a-86b: Danişmentti. Bakışı ve yürüyüşü dışında makul bir insandı, der. Onun hakkında Ertaylan “Giriş”/Hamidî, 27 ve devamı; ayrıca Levend, *Leylâ ve Mecnun*, 199. Vefatı 977/1569-70 yılındadır. Sehi'nin (114) ve Latîfî'nin (53b/Rescher 89) İznik'te doğduğuna dair beyanları yanlıştır.

uzanan kökenini vurgulamaya önem vermiştir. Merzifon'da müderris olarak görev yapan Hafız-ı Acem, 1514/5 yılında Amasya'da kışlarken avlanmak için Merzifon'a gelen I. Selim'e Çağatayca bir gazel sunmuştur.²⁰³

Tıpkı Türkçe şiirleri için Hizanî ve Farsça şiirleri için Esirî mahlasını kullanan Eflatun²⁰⁴ gibi Şah Muhammed Kazvinî²⁰⁵ de iki dilde şiir yazmıştır. Süleyman Paşa, şehnameci makamındaki selefi Arif'e Türkçe şiir yazmada istidadı olup olmadığını sorduğunda, Arif buna bir kanıt olarak paşanın 1538-1539 yıllarında Mısır valisi olarak çıktığı Hindistan seferini anlattığı 2000 beyitlik Türkçe bir destan kaleme almıştır.²⁰⁶

Tezkireciler, bir Acem Türkçeyi iyi kullanabiliyorsa onu çeşitli vesilelerle vurgularlar; bu durum da kusursuz bir Türkçe hâkimiyetinin Acemler arasında yaygın olmadığını akla getirmektedir. Sehî, Basirî hakkında, onun bir Rumi gibi olduğunu, çünkü Rum'da uzun süre yaşadığı için dili tıpkı Rum şuarası gibi kullanabildiğini bildirir; Türkçe şiirleri sebebiyle Osmanlı şairleri arasında sayılmış ve Sehî'nin *Tezkire'* sine dahil edilmiştir.²⁰⁷ Muhtemelen kardeşi Sehabî ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Acem şairi Bidarî'nin Türkçe ifade biçimi (edâ-i türki) diğer Acem şairlerinden daha iyi olmalıdır;²⁰⁸ Ahdî'ye göre onun Türkçeye özel bir ilgisi vardı ve dile tamamen hâkimdi.²⁰⁹ Hamedanlı hemşehrisi Zelalî, Rum'dayken Türkçeye yoğun çaba harcamış ve burada başdefterdar Pirî Çelebi'nin vasıtasıyla Ramanzade Pirî Paşa'ya (ö. 970/1562-3)²¹⁰ ulaşmıştı.²¹¹ Tezkireci Ahdî, İstanbul'da kaldığı dönemde Türkçe öğrenmek konusunda o kadar başarılı olmuştu ki,²¹² Kınalızade onun (Türkçe) şiirlerinin Rum tarzında ve ustaca kaleme alındığını yazar; böylece Ahdî'yi, Türkçe şiirlerinin yetersiz olduğunu ve Türkçenin inceliklerine ve sırlarına vakıf olmadığını söylediği diğer Acem şairlerinden açıkça ayırır.²¹³ Kendisi yukarıda gördüğümüz gibi Rum şuarasının Farsça şiirdeki çabalarını da benzer şekilde eleştirmiştir. Türkçe konusunda böylesine bir yetersizlik pek çok Acem'in şair olarak adını duyurabilmesi için belli bir tavrın arkasına saklanmalarına sebep olacaktı; aynı tavrı faal bir âlim ve şair olan Şah Kasım'da da görüyoruz: Şah Kasım, Âşık Çelebi'nin yarı hayranlıkla yarı ironiyle söylediği gibi Türkçe şiir yazmaya "tenezzül etmezdi."²¹⁴

²⁰³ Âşık Çelebi 108a'da şiir verilmektedir. Latifî 55b/Rescher 93 Nevaî tarzında şiir yazdığını söylüyor. Şerefeddin Yezdî'nin meşhur *Zafername'* sini Türkçeye çevirmiştir. Bk. Âşık Çelebi 108a; Mecdî 451; Katip Çelebi Keşf II, 122-23, No. 2190. Belki de Türk'tü?

²⁰⁴ Bk. Âşık Çelebi 326b/327a'da verilen şiir örnekleri.

²⁰⁵ Ahdî 122b-123a.

²⁰⁶ Âşık Çelebi 214a; Ali, KA, 408b. Eser henüz bulunamadı.

²⁰⁷ Sehî 116/7. Latifî 47a/Rescher 75'e göre Türk şairlerinin şiirsel üslubuyla yazmıştır. Ahdî 131a'da kendisi iki dilde güzel şiirler yazabilen bir şair olarak övülmektedir.

²⁰⁸ Âşık Çelebi 77a: Adı Hamadani Mehmed, mesleği sarraflıktı; Kınalızade 73b: Dergüzinlidir, ölüm tarihi 968/1560-1; Riyazî 32a: Dergüzinlidir, ölüm tarihi 978/1570-1. Acem'deyken zaten Türkçe biliyordu.

²⁰⁹ Ahdî 132b: Dergüzin'de ölüm tarihi 961/1553-4. Karş. Ali, KA, 395a.

²¹⁰ SO II 44: Adana'da üç kez valilik yapmıştır (926/1519-20, 952/1545-6 ve 958/1551) ve Farsça bilen eğitimli biriydi.

²¹¹ Ahdî 160a.

²¹² Ahdî 87b'de kendisinin Türkçe çalıştığını bizzat yazar bildirmektedir.

²¹³ Kınalızade 169b.

²¹⁴ Âşık Çelebi 325a; Mecdî 455'te (TKZ'ye ek olarak), Şah Kasım'ın Türkçe şiirlerinin sayısı oldukça azdı. Âşık Çelebi, Şah Kasım'ın oğlu 969/1561 yılında ölen kadı Ali Çelebi ile yakın arkadaştı (325a/b). Muhtemelen Şah

Osmanlı Türkleri, Müslüman olarak İslam dünyasında yerlerini kazanmaya önem vermişlerdir. Bunu başarmak için bu dünyada geçerli olan standartları benimsemeleri ve kültürlerini şehirli İslam yüksek kültürüne göre uyarlamaları gerekiyordu. Bu çerçevede, kendi çabalarını ortaya koyabilmek için de ulusal özelliklerinin illaki kaybolması gerekmemiştir. Osmanlıların siyasi gücünün artışı, İslam yüksek kültür dünyasına uyum sağlama süreçleri ile paralel gelişmiştir. I. Selim, İslam ülkelerindeki—1514/5'te Doğu Anadolu, 1516/7'de Suriye ve Mısır'daki—büyük fetihleri ile Osmanlı İmparatorluğu'na Müslüman coğrafyada bir üstünlük kazandırmış ve aynı anda imparatorluğunun kültürünün muhtelif dallarda Arabistan ve İran'ın kadim İslam topraklarında hüküm süren kültürle boy ölçüşebileceğini de hesaba katmıştır. Bu da I. Selim'in İslam dünyasında sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel üstünlük—veya en azından eşitlik—için çabaladığı anlamına gelir. Selim, yeneceği ancak asla Suriye ve Mısır gibi fethedemeyeceği İran'da hüküm süren Şii Safeviler tarafından bir rakip olarak bu konuda muhakkak saygı görmüş olmalıydı. Aşağıdaki anekdot padişahın bu konudaki tavrına ışık tutmaktadır. I. Selim, Hayalî Çelebi olarak da tanınan müderris ve kadı Mevlana Abdulvahhab b. Abdülkerim'i cülusundan sonra defterdar olarak atamıştı.²¹⁵ O zeki ve belagat sahibi, azimli ve cesur karakterli²¹⁶ biriydi; çabucak hiddetleniveren sultanın bir nedimi ve musahibi olarak bu özellikler²¹⁷ ona fayda sağlamış olmalıdır. Bir gün, sultan Hayalî'nin önünde ülkesinin âlimlerine, özellikle sanatçı ve zanaatkârlarına, ciddi suçlamalarda bulunur: Selim, İran'a gitmiş ve oradaki yetenekli Acemleri ve mahir sanatçıları belli bir amaçla Rum'a getirmiştir. Böylece ülkesinin kabiliyetli kişileri Acem üstatlara müracaat ederek Acem'i geride bırakacak ve sanatçı ve zanaatkârlar da yüksek bir seviyeye erişecekti.^{iv} Rumiler böyle bir talebi elbette utanç verici ve onur kırıcı bulmuştu. Sultana göre satranç gibi küçük bir sanatta bile Rumiler arasında hiç kimse sultanın Acem şahını mat ettiği gibi Acemleri yenemiyordu. Bu durum karşısında Hayalî Çelebi, “padişahım İstanbul senin sâye-i devletiñde Tebriz'e benzer” cevabını verir. Hayalî, Rum'un marifetlilerinin kesinlikle istenilen gayreti gösterdiğini söyleyerek sanatkâr ve zanaatkârların ve aynı şekilde hattatların, nakkaşların, takyecilerin, ipek dokumacılarının, terzilerin, çıkırıkçıların, aşçıların, başçıların [haşlanmış koyun kellesi satanlar] ve benzerlerinin Acemlerle rekabet edebildiğini belirtir.²¹⁸ Sultanın isteği üzerine, Hayalî yeteneklerinin sınanması amacıyla mahir sanatçı ve ustaların şaheserlerinden örnekleri Selim'e gösterterek iddiasını kanıtlamıştır. Selim gördüğü her şeyi çok beğenir ve tüm katılımcıları çeşitli şekillerde ödüllendirir.²¹⁹ Haşlanmış koyun kellesi satıcılarının bile kendi işlerinde İran standartlarına ulaştığını okuyunca, insan Âşık Çelebi'nin Selim'in Acemleri geçme hırsını alaya aldığı izlenimine kapılmadan edemiyor. Öte yandan, Timurlu devlet adamı ve

Kasım'ı tezkiresine bu yakınlıktan dolayı dâhil etmiştir, ki bu, burada kullanılan şuara tezkirecilerinin pek yapmadıkları bir şeydir.

²¹⁵ Latîfî 66a/Rescher 115; TKZ 211/Mecdî 333, buna göre göre 921/1515-6'da görevden alındı. Yeniçeri isyanı sonucu Amasya'da tahttan indirildi. Âşık Çelebi 360a; Kınalızade 101a; Riyazî 50a.

²¹⁶ TKZ 211/Mecdî 334'te şöyle anlatılır: Babası Mevlana Abdülkerim, kazasker ve müftüydü, II. Bayezid devrinde vefat etmişti. Bk. TKZ 99/Mecdî 196. Hayalî, Sultan Süleyman'ın saltanatının başında öldü, TKZ 21/Mecdî 333-34; Riyazî 50b. O, 964/1556-7'de ölen, aynı adı taşıyan ünlü şairle karıştırılmamalıdır.

²¹⁷ Kınalızade 101a.

²¹⁸ Âşık Çelebi 360a/b.

²¹⁹ A.g.e 361a.

Türk şair Ali Şir Nevaî'de olduğu gibi üstünlük değilse bile saf Türk zihniyet dünyası ve dilinin, yani Farsça karşısında Türkçenin eşitliğini kanıtlamanın Osmanlı-Türk sultanı için mevzubahis olmadığı bu anekdottan da açık bir şekilde ortaya çıkıyor.²²⁰ Selim, Osmanlı Türklerinin yüksek İslam kültürü içinde Acemler ile aynı kültürel başarılarla sahip olduklarının onaylanmasını istiyordu. Belki de bu, onun neden Farsça bir divan yazdığını da açıklar. Şüphesiz ki bu anekdotta büyük bir gerçeklik payı vardır. Fethullah Kâtib örneğinde olduğu gibi Selim'in Rum'a getirdiği Acemlerin bir kısmı sadece Rum'da değil sultan nezdinde bile pek fazla rağbet görmeyecektir; sonuçta herkes işinin ehli olacak değildi, bu sebeple de anekdotta işaret edilen, Rum'dakilerin Acem üstatlara müracaat konusundaki isteksizlikleri anlaşılabilir. Selim zamanında Rum'da da muamma sanatında bir usta, yani Selim'in İran seferinden dönüşte yanında getirdiği muamma sanatında mahir olan Acemlere karşı bir rakip ortaya çıkmasıyla Rum şuarasının nasıl bu denli sevindiği kavranabilir.²²¹ Söz konusu sanatçı Batı Anadolu'daki Tire'de dünyaya gelen ve Selanik'te büyüyen Muammayî Ali b. Hacı Osman Selanikî'dir. Muammayî, Arabistan ve Acem diyarlarını dolaşmış, her tekkeyi—hatta en perişan durumda olanları bile—ziyaret etmiş, oralarda bulduğu kitapları kendisi için istinsah etmiştir. Kendisinin aynı zamanda iyi de bir satranç oyuncusu olduğu söylenir.²²² Muammayî derviş-meşrep biri olarak özellikle derviş topluluklarıyla birlikte seyahat etmiş ve derviş gruplarını sık sık ziyaret etmiştir; sahip olduğu iyi Farsça bilgisini bu seyahatleri sırasında edinmiştir.²²³ İshak Çelebi'nin²²⁴ 1526'da Edirne'deki "darülhadis"e müderris olarak atanması üzerine düşürdüğü²²⁵ tarihten de anlaşılacağı gibi Muammayî o yıl hâlâ hayattaydı. Onun, lakabını da aldığı sanattaki ustası, uzun bir süre Herat'ta Ali Şir Nevaî'nin yanında yaşayan ve—muhtemelen 1501'de hâmisinin ölümünden sonra—İstanbul'a II. Bayezid'in sarayına gelen Tebrizli Emir Şerif Muammayî'ydi. Emir Şerif Muammayî, İstanbul'a gelişinden sonra I. Selim'in lütfuna nail olmuş ve 1521'de vefat etmiştir. Muammayî Selanikî, altı-yedi yıl boyunca onun öğrencisi olmuştu.²²⁶ Ancak o öyle yetenekliydi ki 1514'ten sonra İran'dan İstanbul'a yeni gelen muamma ustalarıyla rekabet edebilecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Osmanlı-İran rekabeti, sadece sultan Selim gibi hükümdarlarda değil aynı zamanda başka şekillerde de kendisi gösteren bir rekabettir. Nitekim Âşık Çelebi, burada çok defa adı geçmiş olan Acem şairi Ahdî'yi tezkiresi için Rum şairlerini derlerken iyi araştırma yaptığı ve diğer Acemler gibi Rum ve Rumîleri (münkir şeklinde²²⁷) inkâr etmediği için övmektedir. Ali, Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan Acem kökenli mücellitlerin hünerlerini kabul eder. Ancak işçiliğin inceliği, ciltlerin süslenmesi ve metin çerçeveleme söz

²²⁰ *Muḥākamat al-luġatayn'* dan yola çıktık; bk. Devereux.

²²¹ Âşık Çelebi 161a.

²²² A.g.y.; Kınalızade 214a.

²²³ Latifî 132a/Rescher 251

²²⁴ İshak Çelebi hakkında bk. Babinger, GOW, 55.

²²⁵ Âşık Çelebi 161b'de alıntılanmıştır; ayrıca Kınalızade 214a.

²²⁶ Hocası ve talebeliği ile ilgili bilgiler kendisinin muamma sanatı hakkında yazdığı risalesinden gelmektedir. Bk. Flemming'deki açıklama, no. 418. Aynısı Götz'de, no. 616.

²²⁷ Âşık Çelebi 240b. Daha sonra Riyazî (ö. 1644) Ahdî'nin çalışmasının hoşça gitmediği için unutulduğunu iddia eder. Bk. Babinger, GOW, 112; Hammer-Purgstall, GOD II, 475 ve Gibb, III, 81; bunların hepsi yalnızca Riyazî'nin olumsuz yargısını yeniler.

konusu olduğunda Rum mücellitlerinin Acem muadillerinden üstün olduğunu söyleyerek bunu inkâr edenlerin de haksız bir iddiada bulduklarını ekler,²²⁸ ki bu, o zamanlar bu konuda bir anlaşmazlık olduğunu gösteren bir yorumdur. Osmanlı mücellitleri muhtemelen kendi zevkleri doğrultusunda geleneksel formlar üzerinde değişiklikler yapmış ve bu durum katı gelenekçileri—ve evet, İslam tam anlamıyla gelenekçidir—rahatsız etmiştir.

Osmanlı tarafının kendi yaptığı düzenlemeler veya sadece değişiklikler makro İslam kültürü çerçevesinde kalmış olsa bile İslam dünyasında bu sanatlarda Osmanlı sanatçıları ve ediplerinin Acemlerin yanlarında getirdikleri geleneklere karşı kendilerini kabul ettirmeleri genellikle kolay olmamıştır.

Bu doğrultuda, Türk ve Acem kültür tarihindeki geçişkenlikler konusundaki bu makaleyi Âşık Çelebi'nin Osmanlı şairi Halefî hakkında ifade ettiğine benzer uzlaştırmacı bir formülle sonlandırmak istiyoruz: [Halefî] “‘Acemiñ zerafet ve neẓâketin ve Rûm'ıñ zekâ ve leẓâfetin câmi' idi.”²²⁹

²²⁸ Ali, MH, 73-74.

²²⁹ Âşık Çelebi 109b, 4. satır. Mahlası Halefî olan Abdullah Çelebi Rumelili bir “kadı”nın oğludur. Halefî, 1514/5'te Osmanlılar tarafından fethedilen, ancak Âşık Çelebi'ye göre elli yıl sonra bile Acem etkisinde bir bölge olan Diyarbakır'da bir süre kadı olarak kalmıştır; Âşık Çelebi benzer bir yorumu şair Vehyî'yi için de (99a) dile getirir. Riyazî 37b'ye göre 974/1566-7'de öldü.

Kaynakça

- Ahdî: Ahdî b. Şemsî Bağdadî (ö. 1002/1593-4 civarında; GOW 112), *Gülsen-i su'arâ*. Staatsbibliothek El Yazması, Marburg, Ms.or.oct. 3449, varak 84b-229b²³⁰ (Flemming No. 264).
- Ahmed Tevhid, *Hüner-nâme*, Ta' rîh-i 'Osmânî encümeni mecmuası 2 (1910), s. 103-111.
- Alderson, A. D., *The structure of the Ottoman dynasty*. Oxford 1956.
- Alî, KA: Muştafâ b. Aḥmed, 'Alî olarak tanınır (ö. 1599; GOW s. 126), *Kühn el-aḥbâr*. Staatsbibliothek El Yazması, Marburg, Hs. or. quart 1090. (Flemming No. 26).
- Alî, MH: aynı yazar, *Menâqıb-i hünerverân*. Haz. İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul 1926.
- Ali Minik: *Ali Minik, el-'iqd el-manzûm fî zîkr afâdil er-Rûm başlığıyla Taşköprüzâde'nin "Eş-şakâ'îk en-nü'mâniyye"*, Almanca çevirisi Oskar Rescher. Stuttgart 1934.- Ali Minik (ö. 1574) için bk. GOW 112.
- Ali Şir, MN: 'Alî Şîr Nevâ'î (öl. 1501), *Mağâlis an-nefâ'is*. Staatsbibliothek El Yazması, Marburg, Ms. or. oct. 52. 8 Pertsche No. 296). (Storey 771).
- Alparslan, Ali, *L'Art de la calligraphie en Turquie aux Xve et XVIe siècles*, *Revue des études islamiques (REI) XXXV*, (1967), s. 219-23.
- Anhegger: Otto-Dorn, Katharina, *Das islamische İznik*. (özellikle s. 180 ve devamı.) Berlin, 1941.
- Anhegger, *Mualî*: Robert Anhegger, *Mu'âlî'nin Hünkâr-nâmesi*, *Tarih Dergisi I* (1950) içinde, s. 145-66.
- Arat, Yarlık: Reşit Rahmeti Arat, *Un Yarlık de Mehmed II, Le Conquérant*, *Annali, Nuova Serie I* (1940), s. 25-68. (Festschrift Bonelli).
- Âşık Çelebi: 'Âşîq Mehmed Çelebi bin 'Alî (öl. 1572: GOW s. 68), *Tezkiret eš-šu'arâ*. Viyana Nationalbibliothek El Yazması, No. 1219 fotokopisi. (Flügel II, 381).
- AT: Hasan Beg Rûmlu (ö. yaklaşık 1577; Storey s. 306), *Aḥsan at-tâwârîkh*. A chronicle of the early Şafawîs: Vol I. (Persian text.) Ed. by C. N. Seddon. Baroda 1931.
- Ataî: Nev'izâde 'Aṭâ'î (öl. 1044/1634-5; GOW s. 171), *Hadâiq el-ḥaqâ'îq fî tekmiyet eš-şakâ'îq*. İstanbul 1268/1851-2.
- Aubin, *Notables*: Jean Aubin, "Şâh İsmâ'îl et les notables de l'Iraq persan", *Journal of Economic and Social History of the Orient II/1* (1959) içinde, s. 37-81.
- Ayverdi, *Hattatlar*: Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*. İstanbul 1953.
- Babinger, GOW: Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig 1927.
- Babinger, *Mehmed*: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*. Münih 1959. (2. Baskı)
- Babur'un Hatıratı*: Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayî: Babur'un hâtıratı*. 2 Cilt. (Doğu Türkçesinden günümüz Türkçesine Reşit Rahmeti ARAT çevirmiştir). Ankara 1946.
- Barthold, *Ulugh-Beg*: V. V. Barthold, *Ulugh-Beg*. Four studies on history of Central Asia. Rusçadan çeviren V. and T. Minorsky, Cilt 2. Leiden 1963.
- Björkman, *Fundamenta II*: Walther Björkman, *Die altosmanische Literatur*, *Phiologiae Turcicae Fundamenta*, Bd. II. Wiesbaden 1964 içinde, s. 403-26.
- Brockelmann, Carl, *Katalog der orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*. Hamburg, 1908.
- Browne III: Edward G. Browne, *A history of Persian Literature under Tartar Dominion (A.D. 1265-1502)*. Cambridge, 1920.

²³⁰ Bu vesileyle, el yazmalarını kullanmama nezaketle izin veren kütüphanelere teşekkür etmek istiyorum.

- Browne IV: Edward G. Browne, *A History Persian Literature in Modern Times (A.D. 1500-1924)*. Cambridge, 1924.
- Caskel, Mahdî: Werner Caskel, "Ein Mahdî des 15. Jahrhunderts. Saijid Muḥammad ibn Falāḥ und seine Nachkommen", *Islamica* IV/1 (1929), s. 48-93.
- Devereux: Mîr 'Alî Shîr, *Muḥākamat al-luġatain*: Giriş, çeviri ve Robert Devereux tarafından notlar, Leiden, 1966.
- Daulatşâh Samarqandî. *Tazkira aş-şu 'arâ'*, yayımlayan Muḥammad 'Abbâsî Teheran, yayımlanma yılı bulunmamakta. (Storey 784).
- Eckmann, *Fundamenta II*: János Eckmann, *Die tschagataische Literatur*, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Bd. II Wiesbaden 1964, s. 304-402.
- Erdoğan, *İstanbul Bahçeleri*: Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi* IV (1958), s. 149-82.
- Ergin, Melihî: Muharrem Ergin, *Melihî*, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi* II (1946), s. 59-78.
- Flemming, Barbara, *Türkische Handschriften, Teil 1*. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften Deutschland, Bd. XIII, 1), Hrsgbr. Wolfgang Vogt. Wiesbaden, 1968.
- Flügel, Gustav, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. 3 Bde. Wien 1865-67.
- Gandjei, Tourkhan, *Il canzoniere di Şâh Ismâ'îl Ḥaṭâ'î*. Napoli 1959.
- Gibb, Elias John W., *A History of Ottoman poetry*. 6 cilt. Londra 1900-1909.
- Gökbilgin, *Akkoyunlu Ümerâsı*: Tayyip Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerâsı", *Türkiyat Mecmuası* IX (1946-51), s. 35-46.
- Gökbilgin, *Rum*: Tayyip Gökbilgin, "15. ve 16. asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi* VI (1965), s. 51-61.
- Gölpınarlı, *Melâmilik*: Abdülbâki (Gölpınarlı), *Melâmilik ve Melâmiler*. İstanbul, 1931.
- Götz, Manfred, *Türkische Handschriften, Teil 2* (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland) Bd. XIII, 2, Hrsgbr. Wolfgang Voigt. Wiesbaden 1968.
- Göyünç, *Ruûs*: Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *Tarih Dergisi* XVII (1968), s. 17-34.
- Habib [Efendi Mirza], *Ḥaṭṭ ve ḥaṭṭâtân*. İstanbul 1305/1887-8.
- Hamidî: *Külliyât-i dîvân-i Mevlânâ Ḥamidî*. Haz. İsmail Hikmet Ertaylan. İstanbul 1949.
- Hammer-Purgstall, *GOD*: Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*. 4. Bde. Pesth, 1836-8.
- Heratî: Fahrî Heratî, *Laṭâ'if-nâma*.
- The majalis-un-nafâ'is 'Galaxy of poets' of Mir 'Ali Shir Nava'i Two 16th century Persian* başlığı altında yayımlayan Ali Asghar Hekmat. Tahran 1945, s.181-409. (Storey 793).
- The majalis-un-nafâ'is 'Galaxy of poets' of Mir 'Ali Shir Nava'i Two 16th century Persian, Persian translation*, Ali Asghar Hekmat. Tahran 1945, s. 1-178. (Storey 792).
- Hilâlî: *Dîvân-i Hilâlî Ğaġatâ'î bâ Şâh u Darviş va Şifât al-'âşiqîn*. Haz. Sa'îd Nafisî. Tahran 1337/1958-9.
- Hinz, *Aufsteig*: Walther Hinz, *Irans, Aufsteig zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*. Berlin/Leipzig 1936.
- Huart, *Calligraphes*: Clément Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'Orient Musulman*. Paris 1908.
- Handemir, *Ḥabîb as-siyar*, 4 cilt, Tahran 1333/1954-5. (Storey 101)
- İA: *İslâm Ansiklopedisi*, şimdiye kadar 10 cilt, 1940-67.

- İnalçık, Halil. "The rise of Ottoman Historiography". *Historians of the Middle East*. Ed. by Bernard Lewis and P. M. Holt, Londra, 2. baskı. 1964, s. 152-67.
- İpekten, Nizamî: Halûk İpekten, "Karamanlı Nizamî", *Türkiyat Mecmuası* XIII (1958), s. 63-78.
- Karahan, Figanî: *Kanunî Sultan Süleyman çağı şairlerinden Figanî ve divançesi*. Haz. Abdülkadir Karahan. İstanbul, 1966.
- Katip Çelebi, *Keşf*: Muştafa b. 'Abdullâh, Hağğî Halîfa ya da Kâtib Çelebi (öl. 1657) olarak tanınır, *Kaşf az-zunûn 'an-asâmi'l-kutub wa'l-funûn*. Edition von G. Flügel, *Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum*, 7 Bde. Leipzig 1835-58.
- Kissling, *Chalvetijje*: Hans Joachim Kissling, "Aus der Geschichte des Chalvetijje-Ordens", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 103 (1953), s. 233-89.
- Kissling, *Derwischorden*: "Die soziologische und pädagogische Rolle der Derwischorden im Osmanischen Reiche", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 103 (1953), s. 18-28.
- Latîfî: 'Abdullaţîf (öl. 1582; GOW 110) *Tezkire eş-şu'arâ*. Staats-und Universitätsbibliothek Hamburg Arşivi, Or. 268g. (Brockelmann No. 280).
- Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*. Haz. Aşmed Cevdet. İstanbul 1314/1896-7.
- Levend, Leylâ ve Mecnun: Agâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara 1959.
- Levend, *Nevâî*: Agâh Sırrı Levend. *Ali Şir Nevaî*, 4 cilt, Ankara 1965-68.
- Lewis, İstanbul: Bernard Lewis, *İstanbul and The Civilization of the Ottoman Empire*. Norman, Oklahoma, 1963.
- Mecdî: Mehmed Meğdî (öl. 999/1590-1; GOW 86), *Hadâ'iq eş-şakâ'iq*. (Terğeme-i Şaqâ'iq-i nu'mânîye; Arapça yazılmış Taşköprüzade (TKZ) eserinin Türkçeye tercümesi). İstanbul 1269/1852-3.
- Mustakimzade: Süleymân Sadeddin Mustakimzade (öl. 1202/1787-8; GOW 317), *Tuhfe-i hattâtin*. İstanbul, 1928.
- Pertsch, Wilhelm, *Verzeichnis der türkischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889.
- Kabulî: *Külliyât-i Dîvân-i Kabulî*. Haz. İ. Hikmet Ertaylan. İstanbul 1948.
- Kadı Ahmed: *Calligraphers and Painters. A Treatise by Qādî Aḥmad, son of Mîr-Munshî* (yaklaşık H. 1051/ M. 1606). Farsçadan V. Minorsky tarafından çevrildi. Washington 1959.
- Kazvinî: Hâkîm Şâh Muḥammad Qazvinî, *Tarğama-i Mağâlis an-naḫâ'is: The majalis-un-naḫâ'is 'Galaxy of poets' of Mir 'Ali Shir Nava' i Two 16th century Persian* başlığı altında yayımlayan Ali Asghar Hekmat. Teheran 1945, s.181-409. (Storey 793).
- Kınalızade: Ḥasan Çelebi, Qınalızâde (öl. 1604; GOW s. 139) olarak tanınır, *Tezkire eş-şu'arâ*. Staats-und Universitätsbibliothek Hamburg El Yazması, Or. 268e. (Brockelmann No. 281)
- Rescher, Oskar. *Latîfî's Tezkere*, Teil I, Tübingen 1950.
- Rieu, *Turkish manuscripts*: Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum*. Londra 1888.
- Ritter, *Meer der Seele*: Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele. Welt und Gott in den Geschichten des Farîduddîn 'Aţţâr*. Leiden 1955.
- Riyazî: Mehmed b. Muştafa, Riyazî (öl. 1644; GOW 177) olarak tanınır, *Riyâz eş-şu'arâ* ya da *Tezkire-i Riyâzî*. Staats-und Universitätsbibliothek Hamburg El Yazması, Or. 268f. (Brockelmann No. 282).

- Roemer, *Staatsschreiben*: Hans Robert Roemer, *Staatsschreiben der Timuridenzeit. Das Šaraf-nāmā des ‘Abdallāh Marwārīd in kritischer Auswertung*. Wiesbaden 1952.
- Rypka, *Bakī*: Jan Rypka, *Bāqī als Ghazeldichter*. Prag 1926.
- Sadeddin: Sa ‘deddīn, Hōğa Efendi (öl. 1599; GOW 123) olarak tanınır, *Tāğ et-tevārīh*. 2 cilt, İstanbul 1279-80/1862-4.
- Sadıkī: Sadıkī Beg Afşār, *Mağma‘ al-ḥavāşş*. Haz. ‘Abdurrasūl Ḥayyāmpūr, tschagataischen Originaltext içinde Farsça çeviri Tebrīz 1327/1948-9 (Storey 1335).
- Sām Mirzā Şafavī, *Tuḥfa-i Sāmī*. Haz. Ruknaddīn Humāyūnfarruḥ. (Vaḥīd Dastgirdī tarafından yapılan baskıdan sonra, Tahran 1314/1935-6). (Storey 797)
- Seddon, C. N., *A chronicle of the early Şafawīs being the Aḥsanu‘t-tawārīkh of Ḥasan-ı Rūmlū*. Cilt 2 (İngilizce çeviri). Baroda.
- Sehī Çelebi (öl. 1548/9; GOW s. 67), *Tezkire-i Sehī* ya da *Hešt bihišt*. Haz. Mehmed Şükrī. İstanbul 1325/1907-8.
- Sellheim, *Gelehrte*: Rudolf Sellheim, “Gelehrte und Gelehrsamkeit im Reiche der Chalifen”. Paul Kirn Armağanı içinde. Berlin 1961, s. 54-79.
- SO: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanī*. 4 cilt. İstanbul 1308-15/1890-98.
- Sohrweide, *Schiiten Anatoliens*: Hanna Sohrweide, *Der Sieg der Şafaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert, Der İslam* 41 (1965), s. 95-223.
- Sohrweide, Hanna. “Der Verfasser der als Suleymān-nāma bekannten İstanbuler Prachthandschriif.” *Der İslam* 47 (1971)^v
- Spuler, Bertold, *Die Mongolenzeit*. Handbuch der Orientalistik, Bd. VI, Abschn. 2. Leiden-Köln 1953.
- Stchoukine, PT: Ivan Stchoukine, *La peinture turqued’après les manuscrits illustrés*. 1er partie. De Suleymān 1er à ‘Osmān II, 1520-1622. Paris 1966.
- Tarlam, Ali Nihad, *Necatī Beg Divanı*. İstanbul 1963.
- TKZ: Taşköprüzāde Aḥmed (öl. 1561; GOW 85); *Eş-şaqâ‘iq en-no‘mānijje*, (O. Rescher tarafından Arapçadan Almancaya çevrilmiştir). Konstantinopel 1927.
- Togan, *Miniatures*: Zeki Velidi Togan, *On the Miniatures in Istanbul Libraries*. İstanbul 1963.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmīye Teşkilâtı*. Ankara 1965.
- Ünver, A. Süheyl, *Ali Kuşci*: Hayatı ve Eserleri. İstanbul 1948.

Çevirmen Notları

- ⁱ Hanna Sohrweide'nin metin boyunca tercih etmiş olduğu "Perser" ve "persisch" kavramlarının, Osmanlı bağlamı açısından düşünüldüğünde "Acem" olarak çevrilmesi daha doğru durmaktadır. Çünkü bugün "İranlı" kelimesiyle karşıladığımız etnik/ulusal mensubiyet, erken modern dönem bağlamı içerisinde kullanıldığında anakronik olacaktır. Bu sebeple, makalenin orijinalinde geçen "der Perser (i.)" ve "persisch (sif.)" kavramlarını karşılamak için bu çeviri boyunca "Acem" kavramını kullanılmaya karar verdik. Bu kavramın meselenin tarihselliğini daha iyi yansıttığını düşünüyoruz. "Persisch" kavramı coğrafyayı işaret ettiğinde "İran", bir kültürel coğrafyayı işaret ettiği durumlarda ise "Acem" kavramı ile karşılanacaktır. Konuşulan dil için kullanılan "das Persisch (i.)" kavramı her halükârda "Farsça" ile karşılanacaktır.
- ⁱⁱ Bu çeviride Sohrweide'nin tercih ettiği yöntem izlenmemiştir. Akıcılık ve okuma kolaylığı sağlamak adına sadeleştirilmiş transkripsiyon yapılmış ve modern Türkçenin özel isim yazım özellikleri göz önüne alınmıştır.
- ⁱⁱⁱ İngilizce bilimsel literatürde "Mughal", Almanca literatürde ise "Mogul" olarak kullanılan terim bu çalışmada "Gürkanî" ile karşılanmıştır.
- ^{iv} Sohrweide'nin Âşık Çelebi Tezkire'sinde yer alan şu pasajı yanlış yorumladığına kanaat getirdik: "Merhûm [Sultan Selim] dahı 'Acem'e varduk, kavâbil-i 'Acemi Rûm'a sürdük, her hırfetüñ şâhib-i hezlerin bile getürdük. Garazum buydı ki Rûm'uñ kavâbili 'Acem'e gâlib olalar ve şanâyî 'ü hırfetde merâtib-i 'âliye bulalar. İşidürem ki halk yine 'Acem üstâdlarına mürâca'at iderler imiş. Rûmîlere mürâca'atdan 'âr u hamıyyet iderler imiş." (Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Haz. Filiz Kılıç. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 2018). Burada, Âşık Çelebi'nin aktardığı biçimiyle, Sultan Selim, Acem'den Rum'a getirdiği onca sanatçı vb. kişiler varken hâlâ Acem topraklarında bulunan sanatçıların örnek alındığından yakınmaktadır.
- ^v Makalenin yayımlandığı dönemde daha basılmamış olan bu çalışma düzeltme yapılarak eklendi.



●
Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Kitap Tanıtımı

●

İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: Kim Egemen Olabilir Yazgısına

Turhan Koç

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0003-0821-8410

trhnkcc@gmail.com

Koç, Turhan. "İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: Kim Egemen Olabilir Yazgısına". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 114-18.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.15>

Geliş Tarihi: 05.11.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021 / Yayınlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: *Kim Egemen Olabilir Yazgısına*

Turhan Koç

Akgül, Alphan. *Kim Egemen Olabilir Yazgısına: Türk Romanında Trajedi ve Özgür İrade*. İstanbul: Çolpan Kitap, 2021.

Alphan Akgül'ün kaleminden çıkan *Kim Egemen Olabilir Yazgısına: Türk Romanında Trajedi ve Özgür İrade* başlıklı çalışmada, trajedi kavramının kuramsal özellikleri ortaya koyularak bu arka plan çerçevesinde erken dönem Türk romanında trajedinin izlerini sürmek amaçlanmıştır. İncelemeye konu olan romanların anlam sınırlarını genişletme ve onlara, gerekçeleriyle birlikte teknik açıdan yeni bir değer atfetme gayesinin güdüldüğü kitap, 2021 yılının dikkat çeken edebiyat araştırmalarından biri olarak nitelendirilebilir. Daha önce birçok incelemeye konu olan erken dönem Türk romanı, bu eserle birlikte trajedi açısından ilk kez bütüncül bir bakışla değerlendirilmiştir.

“Önsöz”de, çalışmanın bildiriden makaleye, makaleden de kitaba evrilme aşamaları hakkında bilgi veren Akgül, kitabını dört ana bölüm hâlinde tasarlamıştır. “Giriş”le birlikte sırasıyla “Yazgının Dönüşleri” ve “Yazgıya Dönüşen Özgürlük” başlıklarını taşıyan ilk iki bölümde, çalışmanın gerekçeleri belirtilip, teorik sınırları çizilerek, yapılacak incelemenin bakış açısı ve yöntemi ortaya konur. “Giriş” bölümünün son paragrafında, incelenecek olan eserlerin ismi zikredilir: *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, *İntibah*, *Sefile*, *Sergüzeşt*, *Aşk-ı Memnu*, *Zehra* bir grup; *Felatun Bey'le Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Şıpsevdi* ayrı bir grup. Burada ilk altı roman, “özgürleşmeye çalışan bireylerin yaşadığı açmazları irdeleyen, olay örgüsü açısından trajediye uygun eserler” (47) biçiminde nitelenir. Son üçü ise “trajik bir hissiyatın komedi öğeleriyle örtüldüğü” (48) romanlar biçiminde sınıflandırılır. Yukarıdaki romanlara ek olarak çalışmanın sonunda, “geç bir tarihte yazıldığı hâlde [son üç romanın] işlediği sorunsalı nostalgik bir bakışla işle[diği]” öne sürülen *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* de “tartışmaya dahil edil[ir]” (48).

“Yazgının Sunağında Kurban Edilenler” ve “Trajedinin Komedi veya Tutunması İstenmeyenler” başlıklarını taşıyan son iki bölümde, bu kuramsal çerçevenin erken dönem Türk

romanlarından belirlenmiş sözü edilen örneklem özelinde uygulanmasına girilir. Üçüncü bölüm, birinci kategorideki; dördüncü bölüm, ikinci kategorideki romanların incelenmesine ayrılır.

Kitabın ayrıntılarına göz atılacak olunursa kuramsal çerçevesini değerlendirmekle işe başlanabilir. Akgül'ün trajedi açısından temel kaynağının, Aristoteles'in kaleme aldığı *Poetika* adlı eser olduğu baştan belirtilmelidir. Trajedi, yazarın ifade ettiği üzere "netameli bir kavramdır" (15) ve böyle bir kavramın Türk romanıyla, daha genelde modern anlatılarla ilişkilendirilme çabası, belli başlı tartışmaları beraberinde getirir. Bunlardan biri, George Steiner'in *Trağedyanın Ölümü* başlıklı eserinde iddia ettiği üzere, trajedinin evrensel değil, "Batı dünyasının metafizik derinliğini yitirmeden önceki dönemine ait bir edebî tür" olduğuna dair görüşüdür (22). Buna göre, modern dönem anlatıları trajedi açısından irdelenemez.

Akgül'e göre, bu yaklaşım kısmen doğru olduğu hâlde "tek boyutlu düşünme örneği olarak da görülebilir" (24). Nitekim o, Antik Yunan'daki tanrıların insan iradesi üzerindeki etkisine dair algıyla modern zamanlardaki neden-sonuç ilişkilerinin, kalıtsal-çevresel etkenlerin insan iradesine etkisini ilişkilendirerek "[i]nsan modern öncesi dünyada Tanrı tarafından yazılmış bir yazgının kurbanıken modern dünyada belirlenimciliğin kurbanı olur" der (24). Belirlenimcilik (determinizm), trajik olay örgüsüne sahip anlatılardaki kurmaca kişilerin özgür iradesini "neredeyse" ortadan kaldıran ve onları, kurulan sağlam neden-sonuç ilişkileriyle "kaçınılmaz" feci sona doğru adım adım "sürüklediği" öne sürülen bir yaklaşım olarak Akgül'ün eleştirel bakışında kilit bir rol üstlenir. Ona göre, Antik Yunan'daki trajedilerde tanrıların iradesiyle yok olan "özgür irade", modern trajik anlatılarda, belirlenimciliğin kati ve değişmez neden-sonuç bağlarıyla ortadan kalkar. Buna ek olarak Akgül, Raymond Williams'ın trajedinin modern çağda da hüküm sürdüğüne dair görüşleri ile de çalışmanın teorik arka planını destekler (40). Trajedinin, insanın özgür iradeden yoksunluğu bağlamında, belli bir zamana hapsedilemeyecek bir tür olduğuna dair görüş, böylelikle hem bu çalışmanın hem de modern anlatı türlerini trajedi açısından inceleyecek başka girişimlerin önünü açan bir vurgu olarak dikkat çeker.

Çalışmanın önemli iddialarından biri, incelemeye konu edilen eserlerin— Abdülhak Şinasi Hisar'ın yazdığı *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* hariç— trajik bir olay örgüsüne sahip olduklarıdır. Bu savunu, ilgili romanların trajedi açısından incelenmesine olanak tanır. Akgül'e göre bir trajedi, "yapı itibarıyla olay örgüsüne dayanır; bunun mantığı, karakterlerin yaptığı bir eylemin, arkasından gelen olayları etkileme gücü; başka bir ifadeyle, yapılan bir hatanın geri alınamaz sonuçlarıdır" (32). Nitekim yazarın, düşüncelerine kısaca yer verdiği Güzin Dino, Ahmet Ö. Evin, Robert P. Finn ve Ahmet Oktay gibi araştırmacılar, erken dönem Türk romanlarının trajik yönüne dair, fazla derinleşmeden, birtakım görüşler dile getirmiştir. Akgül, meseleyi buradan alarak asıl yapılması gereken işin, "trajik oldukları zaten şu veya bu şekilde söylenmiş bu eserlerde trajedinin nasıl işlediğini göstermek" olduğunu bildirir (41). Devamında, trajik bir kurgunun kader ve özgür irade kavramlarından ayrı bir şekilde irdelenemeyeceğini söyler ve "[k]arakterler yazgılarının bir kurbanı mıdır yoksa onlar kendi eylemlerinin bir sonucu olarak mı bir felakete uğramışlardır?" tarzı soruların, çalışmasının "ana omurgasını" oluşturacağını ifade eder (41).

Kapsamlı bir teorik tartışmanın ardından Akgül, Türk romanında trajediyi üç başlık altında inceleyeceğini belirtir. Bunlar, “Trajik Olay Örgüsü”, “Özgür İrade” ve “Günah Keçisi” dir (100). Şimdiye değin söylenenlerin yanında kitapta, romanlardaki trajik olay örgüsünü tetikleyen çatışma olarak “genellikle, modernliğin serbest bıraktığı özgürce yaşama arzusunun tatmini ile toplum ve gelenek arasındaki uzlaşmaz[lığın]” vurgulandığını belirtmek gerekir (17). Böylelikle eserlerdeki trajik olay örgüsünün dayandığı sosyolojik temele de değinilmiş olur.

Akgül, kitabın amacına uygun bir roman incelemesi yapmış mıdır? Bu soruya olumlu yanıt verilebilir. Nitekim ele alınan romanlar, trajik olay örgüsü özellikleri taşımasıyla öne çıkarılır. Buna göre romanlarda, “trajik hata”, “aydınlanma”, “baht dönüşü”, “hubris”, “günah keçisi”, “özgür irade”, “başkaldırı” gibi kavramların izi sürülerek eserlerin trajik yönü ikna edici bir şekilde okura sunulur. Mesela *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*’ta, Talat ve Fitnat’ı ölüme sürükleyen gelenek baskısı, onların kaderini şekillendiren Ali Bey’in, karısını terk etmesi (trajik hata) ve bunun sonucunda kızı Fitnat’la evliliğe giden sürecin başlaması (baht dönüşü), Fitnat’ın boynundaki muskanın Ali Bey’in eline geçmesiyle onun kızı olduğunu öğrenmesi (aydınlanma) gibi olay örgüsü aşamaları, görüldüğü üzere, trajedinin unsurlarıyla uyum içindedir. Benzer şekilde, *Felatun Bey’le Rakım Efendi* romanında Rakım’a âşık olduğu için hastalanan Can’ın birden iyileşmesi, Antik-Yunan tragediyalarında, sarpa saran olayları sonuca bağlamak için tanrının sahneye inmesini sağlayan makine olan ve sonrasında teknik bir anlam kazanan “deus ex machina” ile ilişkilendirilir.

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat’ın incelenmesinde dikkat çeken bir diğer nokta, bu metinle *Stranger than Fiction* filmi ve Max Frisch’in kaleme aldığı *Homo Faber* romanı arasında trajedi bağlamında kurulan ilişkidir. *Zehra* romanında başkarakterin kıskançlığı yüzünden yol açtığı felaketler, Euripides’in *Medea* başlıklı trajedisine değinilerek ele alınır. *Şıpsevdi*’deki aşk trajedisi, Schopenhauer’in *Aşkın Metafiziği* kitabındaki savlarıyla anlamlandırılır. İncelemeye alınan eserlerin, trajedi özelliği taşıyan Batılı anlatılarla metinlerarası ilişkiler kurularak irdelenmesi, erken dönem Türk romanının bağlantı ağını genişleterek onlara trajedi özelliği taşımaları nispetinde “evrensel” bir boyut kazandırır. Nitekim Akgül’ün de belirttiği üzere, “[y]apısal örtüşme her türlü ayrıntıyı siler” (17). Böylelikle bu romanlara yeni bir değer atfedilmiş olur.

Çalışmanın özgün niteliklerinin yanında, birtakım aksaklıklar içerdiği de dile getirilmelidir. Her şeyden önce, çalışmanın kapsamına alınan romanların hangi kriterlere göre seçildiği gerekçelendirilmemiştir. Terimlerin tanımlanmasında da birtakım sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, trajedinin bir tür mü yoksa bir tarz mı olduğuna dair kafa karıştırıcı ifadeler, okur nezdinde bu kavramın anlamlandırılmasını güçleştirir. Akgül, kitabın henüz başlarında, trajedinin modern çağda “keskin dönüşümlerin imkânsızlığını vurgulayan edebî bir tür” olduğunu belirtir (19). “Bir Trajedi Varmış, Bir Trajedi Yokmuş” başlığı altında, “[g]erek trajedi gerek roman taklide dayalı sanatlardır” ifadesine yer verir (229). Ayrıca, “[r]oman ile trajedi arasındaki temel benzerlik her ikisinin de bir olay örgüsüne, entrikaya, yani dramatik kurguya sahip olması ve olayların karakterler aracılığıyla sergilenmesidir” şeklindeki yargı (232), diğer ifadelerle birlikte düşünüldüğünde, Akgül’ün romanı ve trajediyi tür adı olarak değerlendirdiğini belirginleştirir. Buna karşılık, *Aşk-ı Memnu* için dile getirilen şu cümle, yazarın bu savunuyla karşıtlık oluşturur: “*Aşk-ı Memnu* bir karakteri yıkıma götüren olaylar silsilesinden

oluşan bir trajedidir” (164). *Zehra* için de benzer bir vurgu yapılı: “Neden-sonuç ilişkilerinin olaylara müdahil olup kaderini değiştirmek isteyen bir karakterin kontrolünden çıkarak bir yıkıma yol açmasından doğan bir trajedidir bu” (177). *Araba Sevdası* bir roman olarak nitelendirilse de Akgül’e göre, “Bihruz’un kendisi bir trajedinin içinde yaşar” (204). Son olarak şu yaklaşım, bir eserin ya roman ya da trajediden yalnızca biri olabileceğini ima eder: “Ali Nazmî Bey’in hikâyesi olay örgüsüz gelişen bir eser olduğu için ne roman ne de trajedidir” (233). Bir roman aynı zamanda bir trajedi olamıyorsa, yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere, erken dönem Türk romanlarını trajedi olarak nitelemek, bir anlam karışıklığı doğurmaz mı?

Kitapta incelenen son eser olan *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*’nin bir olay örgüsüne sahip olmadığı ısrarla öne çıkarılır. Çalışmanın başından itibaren trajedinin olay örgüsü temelli bir “tür” olduğu vurgusu dolayısıyla, Akgül bu son incelemede, “belirgin bir olay örgüsü olmayan bir trajedi yazmanın” olanaksız olup olmadığını sorgular (228). Yazar, yürüttüğü tartışmanın ardından, bu eserin “olay örgüsüz bir trajik anlatı” olduğu sonucuna varır (243). Bu iddianın temelinde, adı geçen eserin bir “çöküş hikâyesi” oluşu vardır. Varılan bu sonucun, çalışmanın bütünü göz önüne alındığında, bir çelişki içerdiği öne sürülebilir. Olay örgüsü gibi teknik bir zorunluluğu, trajedilerde olması gerektiği gibi içermediği hâlde, sırf hikâyenin mahiyeti dolayısıyla bir esere trajedi yakıştırması yapmak, ona bu kavramın vasıflarını “yüklemek” anlamına gelir. Ayrıca bu bakış açısının, hemen her çöküş hikâyesinin trajedi olarak okunabileceği gibi bir imkân doğurduğu ve trajedi vasıflı kurmaca yapıtlarla diğer anlatılar arasındaki farkı belirsizleştirmek tehlikesi taşıdığı savunulabilir. Buradan yola çıkılarak ilgili incelemenin, çalışmanın bütünü içerisinde bir aykırılık oluşturduğu öne sürülebilir.

Genel itibarıyla Alphan Akgül’ün kitabı, trajediye dair Türk edebiyatında yapılmış en kapsamlı çalışma olarak öne çıkar. Yazarın dikkat çektiği hususlar, Türk edebiyatında yeni bir inceleme sahası açmak açısından yol göstericidir. Trajedi gibi “netameli” bir kavramın, gayet sahil bir şekilde izahı, onun teknik özelliklerinin ve onunla ilgili kavramların ayrıntılarıyla ele alınıp erken dönem Türk romanına uygulanması, konuyla ilgili bundan sonra yapılacak araştırmalar adına hem kışkırtıcı hem de düşündürücü özelliktedir. Dolayısıyla bu çalışma, trajediyle ilgilenen her okur için başucu kitaplarından biri olacaktır.



●
Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

● Kitap Tanıtımı

● Yorumbilimsel Açıdan Şiirin Özgünlüğü: *Mimesis, İfade ve Gösterge*

Fatma Nur Topel

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0003-4489-5101

nurtopell@gmail.com

Topel, Fatmanur. "Yorumbilimsel Açıdan Şiirin Özgünlüğü: *Mimesis, İfade ve Gösterge*". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 119-22.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.16>

Geliş Tarihi: 11.11.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021 / Yayınlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



Yorumbilimsel Açıdan Şiirin Özgünlüğü: *Mimesis, İfade ve Gösterge*

Fatma Nur Topel

Gündoğdu, Servet. *Mimesis, İfade ve Gösterge: Şiirin Özgünlüğü Bağlamında Poetika Sorunu*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.

Yapısı gereği çok anlamlı olan ve dilin özel kullanımları aracılığıyla yaratılan kendine özgü imgeler taşıyan şiirin nitelikleri, Antik Yunan'dan bu zamana kadar tartışılan bir konudur. Şiiri şiir yapan özelliklerin aydınlatılması, onun özgünlüğünün anlaşılır kılınması için önemlidir. Her dinleyicisinde veya okuyucusunda bir diğerinden farklı duygu ve düşünceler meydana getiren şiirin poetika ile olan ilişkisini saptamak da onun özgünlüğünü açıklayabilmek için önemlidir. Servet Gündoğdu'nun *Mimesis, İfade ve Gösterge: Şiirin Özgünlüğü Bağlamında Poetika Sorunu* adlı kitabı, bu konuları mercek altına alan önemli bir eserdir.

Gündoğdu'nun doktora tezine dayanan ve *Mimesis, İfade ve Gösterge* üst başlığını taşıyan kitapta, şiirin özgünlüğünün ne olduğu sorusundan hareketle, okur ile şiir arasında soru-cevap biçiminde poetikanın nasıl meydana geldiği konusu irdelenmiştir. Buradan yola çıkılarak "[p]oetikanın şiir üzerinde anlamına sahip oluşundan hareketle, şiir ve poetika arasındaki bu üzerindelik biri diğerinden ayrıştırılmaz, daima bir süreç içinde anlam kazanan dilsel bir ilişkisellik midir, yoksa biri diğerine anlam veren, bütünüyle birbirinden bağımsız olan bir söylemsel karşıtlık mıdır?" (179) sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, yorumbilimsel (hermenötik) düşüncenin metnin alegorik anlatımından dolayı sahip olduğu çok anlamlılığı merkeze koyan ve bu anlamları gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan tutumundan yararlanılarak şiir ile poetika arasında bir "öncelik/sonralık, yapaylık/doğallık veya hiyerarşi" sorununun bulunmadığı saptanmıştır. Her iki kavramın da "daima zarurî iki ontolojik, tarihsel ve dilsel gerçeklik olduğu fikri[nin] benimsenmekte" (12) olduğu gösterilmiştir. Bunun için şiir ile poetikanın tarihsel arka planına ışık tutulmaya çalışılmış, iki kavram arasındaki kuvvetli ilişkinin aydınlatılması hedeflenmiştir.

Üç bölümden oluşan kitapta, yorumbilimsel eleştirinin önemli temsilcilerinden biri olan Hans-Georg Gadamer'in "köken ve gerçeklikleri göz önünde bulundurulmaksızın evrensel olarak apaçık görülen egemen estetik kavramlar" (alıntılayan Gündoğdu 12) olarak nitelediği "mimesis", "ifade" ve "gösterge" kavramları sırasıyla ele alınmıştır. Bu kavramlar, dil merkezli felsefesiyle

varoluşçu düşüncenin temsilcilerinden biri olan Martin Heidegger'in "sanatın özü" olarak nitelendiği şiir açısından incelenmiştir. Söz konusu kavramların modern düşüncede sahip olduğu anlamların ötesinde neyi ifade ettikleri irdelenmiştir. Bu yapılırken kavramların kökenleri, şiir eleştirisi açısından kuramsal terim hâlini aldıkları dönemler ve farklı düşünürlerce onlara yüklenmiş bazı anlamlar üzerinde durulmuştur.

"Âşinalık ve Yabancılık Diyalektiğinde Mimetik Şiir: Özgünlükle Şiir" başlığını taşıyan birinci bölümde, mimesis kavramına modern düşüncenin sınırları ötesinde bakılarak kavramın, mistik birliğin bozulması ile logos fikrinin oluştuğu zamanlarda, yabancılaşma tecrübesiyle ortaya çıktığı iddia ediliyor. İlk olarak mimesisin Latin ve Neoklasikçi düşüncedeki evrimine odaklanılıp onun "edebî modellerin taklidi" olarak tanımlandığı belirtiliyor. Ardından etimolojik yaklaşım ile Latin dünyası ve Neoklasikçi poetikanın elinde anlamı daraltılmış olan kavramın Antik Yunan kültüründe çoğul kullanım alanına sahip olduğu gösteriliyor. Ayrıca, mimesis kavramının etimolojik bağlamı tartışıldıktan sonra onun neden hâlâ şiirin varlığında önem taşıdığı sorgulanıyor. Kavramın "diyalog", "vekalet", "katılım", "taklit" gibi kökensel anlamlarını ilk kez sanat ve şiir için kullanan Platon ve Aristoteles'in poetik metinlerine atıfta bulunularak bu düşünürlerin mimesisi ele alış biçimleri irdeleniyor. Platon'un mimesis kavramını merkeze alarak onu "ötekiyle karşılaşma" biçiminde çok yönlü tanımladığı ve Sofistlerin şiiri retorik bir araç olarak gördüğü teorilerine itiraz ettiği öne sürülüyor. Ardından, Aristoteles'in Platon'un izinden giderek kavramı "ötekiyle karşılaşıldığında (diyaloga girildiğinde) ortaya çıkan taklit etme (anlaşma) gücünün" (37) şekliyle anladığı iddia ediliyor. Ayrıca, Platon ile Aristoteles arasında karşıtlık oluşturmanın mimesisin anlaşılmasında zorluk teşkil edeceği belirtiliyor. Genel hatlarıyla söylenecek olursa, mimesis kavramının art zamanlı kullanımı da göz önüne alınarak, köken bağlamında incelenip farklı görüş ve teorilerce nasıl yorumlandığının irdelenmesinin, kavramın geniş bir perspektifte anlaşılabilmesi için önem taşıdığı vurgulanıyor. Mimesisin özgünlüğü ve poetika açısından önemi de böylece anlaşılır kılınıyor.

"Işıyan İmge ve Ethos Bağlamında Şiirin İfadeliliği: Özgünlükle Yüzleşme" adını taşıyan ikinci bölümde, "gerçekliğin dil içinde tahrifi" anlamındaki "ifade"nin şiiri tanımlamak için kullanılan bir kavram hâline gelmesiyle şiirin özgünlüğüne nasıl bir etki etmiş olabileceği üzerinde duruluyor. Böylece ifadenin, şiirin ve poetikanın özgünlüğündeki rolü belirlenmeye çalışılıyor. İlk olarak ifade kavramının Orta Çağ dogmatik düşüncesindeki tahrif ve restorasyonu hakkında bilgi verilip kavramın tahrif olarak görüldüğü şiir yaklaşımlarının sınırlılıkları belirlenmeye çalışılıyor. Burada okuyucunun söz konusu yaklaşımlarda kavramın hangi amaçlarla kullanıldığı, hangi sebeplerden dolayı anlam değişikliklerine uğradığı, meydana geldiği ortamları ve kavramın şiir için problemleri olan yanlarını açıkça görmesi sağlanıyor.

"İfade" kelimesinin farklı yaklaşımlar tarafından nasıl ele alınmış olduğu gösterildikten sonra semantik arka planına değiniliyor. Latin dilinde doğrudan bir karşılığı olmakla birlikte Yunan dilinde dolaylı olarak karşılık bulan "ifade" sözcüğünün hangi kavramlar aracılığıyla nasıl ele alındığı açıklanmaya çalışılıyor. Yunan dilinde ifadenin, Latin dilindeki karşılığı olan "expressio" kavramının ortaya çıkardığı "verili olanın tahrifi" gibi bir anlamının olmadığı, aksine "enárgeia" ile "ışık imge" olarak "fark etme"nin konusu olduğu ortaya atılıyor. Yunan dilinde ifadenin hangi kavramlarla birlikte düşünüldüğü meselesiyle, "ışık imge" kavramının şiir tecrübesindeki dönüştürücü rolü üzerinde durularak onun kişiyi kendi varlığıyla yüzleştirdiği dile getiriliyor. İfadenin modern yorumbilim ve görüngübilimdeki anlamlandırılışları da ele alınarak kavramın şiir ve poetikanın özgünlüğü bağlamında önemi tartışılıyor.

“Göstergeden Ufukların Kaynaşmasına Şiir: Özgünlükle Dönüşme” adını taşıyan üçüncü bölümde, “gösterge” kavramının “araçsallık içeriği”ni meydana getiren tarihsel ve felsefi arka plan gözden geçiriliyor. Aynı zamanda, yirminci yüzyılda, modern düşüncenin elinde, kavramın içeriğinin ne ölçüde tüketildiği irdeleniyor. İlk olarak kavramın modern düşünceden önceki kullanım alanları ve anlam çerçeveleri inceleniyor. Tarihsel süreçleri göz önüne alındığında kavramın araçsal bir kullanıma sahip olduğu gösteriliyor. Ayrıca tarihsel sürece bakıldığında kelimenin göstergeye dönüştüğü ve hakikatin nasıl oluştuğu sorusunun Platoncu düşünce, rasyonalist ve deneysel felsefelerde de açıklanamadığının altı çiziliyor. Kelimenin modern düşüncede ele alınmadan önceki biçimleri aktarıldıktan sonra yapısalcı dilbilimin önemli temsilcilerinden biri olan Ferdinand de Saussure’ün düşünceleri üzerinde duruluyor. Daha sonra Saussure’ün dilbiliminde oluşturduğu sistemi edebiyat alanına taşıyan Roman Jakobson’un ve Jacques Derrida’nın düşüncelerine yer veriliyor. Söz konusu araştırmacıların kuramsal fikirleri birbirleriyle bağlantılı olarak farklılık ve aynılık bağlamında ele alınıyor. Dilsel metnin nasıl şiir olabileceğini gösterge kavramıyla açıklamaya çalışan kuramcılardan sonra, onlardan farklı olarak “gösterge-ötesi” kavramıyla kelimeyi göstergenin baskısından kurtarmayı amaçlayan Gadamer’in düşünceleri üzerinde duruluyor. Ayrıca Gadamer’in savları, Heidegger’in görüşleriyle de destekleniyor.

Son olarak gösterge kavramının Yunanca kökenine dönülerek kehanetle olan ilişkisine bakılıyor ve şiirin özünün söylediklerinde değil, daha söylenmemiş olanda aranması gerektiğine işaret ediliyor. Söylenmiş olan ile henüz söylenmemiş olanın bir arada bulunmasının ise Gadamer’in “ufukların kaynaşması” fikrinin zeminini hazırladığı belirtiliyor. Şiirin kehanetle olan ilişkisinin modern gösterge kavramında göz ardı edildiği tartışılıyor ve bunun şiirin özgünlüğünü yok ettiği savunuluyor. Göstergenin ancak şiirin kehanet boyutu dikkate alınarak “gösterge”nin baskısından kurtarılmasıyla özgünlüğünü kazanacağını altı çiziliyor.

Servet Gündoğdu’nun *Mimesis, İfade ve Gösterge: Şiirin Özgünlüğü Bağlamında Poetika Sorunu* adlı eseri, bazıları henüz Türkçeye kazandırılmamış olan şiir üzerine derinlikli tartışmaları konu edinmesi ve titiz bir incelemeden geçirmesiyle, Türkçe şiir eleştirisinin ufkunu açacak bir çalışma olarak nitelenebilir. Poetikanın “şiir üzerine” anlamından hareketle şiir ile poetikanın ayrıştırılmazlığını göstermesi, her iki kavramın sahip olduğu soru-cevap yapısının şiirin özgünlüğünü ortaya koyduğuna dikkat çekerken onların tarihsel arka planlarına yönelmesi, kitabı edebiyat kuramları ve eleştirisi alanında müstesna bir noktaya taşımakta. Ayrıca eserde, tarihsel bir sıra izlenerek mimesis, ifade ve gösterge kavramlarının irdelenmesi, bölümler arasında bütünlük kurularak gerektiğinde diğer bölümlere atıfta bulunulması, böylece kavramların geniş bir perspektifte incelenip farklı bakış açılarının geliştirilmesi de dikkate değer. Pek çok önemli konu ve görüşün gözden geçirildiği ve özgün tartışmaların sunulduğu çalışma, bütünlüğü ve organizasyonu da göz doldurmakta. Kısacası Gündoğdu, şiire gönül vermiş okurlara, şiirin nasıl algılanması ve yorumlanması gerektiğine dair iyi bir kılavuz sunmakta.